

Херфрид Мюнклер

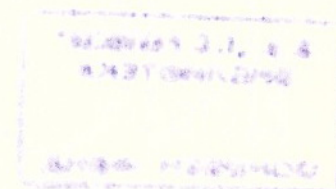
65828

221/04

ПОВИТЕ ВОЈНИ

Херфрид Мюнклер
НОВИТЕ ВОЙНИ

София, 2006

Съдържание

Увод	7
1. Кое е новото при новите войни?.....	13
Старите империи и новите войни.....	13
Войни за създаване или войни при разпадането на държави?	17
Кратки междудържавни войни, дълги вътрешни войни	21
Равносметки на жертвите, бежански лагери, епидемии.....	26
Приватизация и комерсиализация: военни властелини, деца-войници, фирми за наемници.....	30
Граждански войни, Малки войни, Диви войни: търсенето на понятия.....	39
Асиметрии в световната политика и стратегии на асиметризирането	43
2. Водене на война, образуване на държави и Трийсетгодишната война	53
Какво още може да се обясни благодарение на Клаузевиц? ..	53
Военни решения и изкуството на прокарването на граници с политически средства.....	56
Трийсетгодишната война като рамка за анализ и мерило за сравнение за новите войни	67
3. Одържавяването на войната и неговите последствия.....	79
Войната като търговско предприятие: кондотиери и след тях.....	79
Иновации в оръжейната техника, тактически революции ..	84
Държавата като военен монополист и развитието на европейското международно военно право.....	93
Симетризирането на войната след нейното одържавяване.....	101
Когато войната вече не си струва средствата	106

4. Икономиката на насилието в новите войни	111
Евтината война	111
Сексуално насилие в стратегията и икономиката на новите войни	120
Бежански потоци и хуманитарна помощ	129
Когато войната отново си струва средствата	133
5. Международният тероризъм	147
Тероризмът като комуникационна стратегия	147
От тактически елемент към политико-военната стратегия: развитието на тероризма	152
Терористичното преобръщане на асиметриите на силата	157
Целта, атакувана от терористичните групи: крехката психична текстура на високоразвитите общества	166
6. Военни интервенции и дилемата на Запада	173
Способност за водене на война и пресмятане на разходите и ползите	173
Необходимост от намеса за защита на човешки права и за слагане край на граждански войни	185
Стратегии на военното минимизиране на риска и тяхната политическа цена	193
Предизвикателства пред политиката на сигурността	199
Бележки	203
Благодарности	241

УВОД

През последните десетилетия, дълго време незабелязано за публиката, войната постепенно промени формите си на проява: класическата война, водена от държави, която до голяма степен създаваше сценариите на Студената война, изглежда вече е станала исторически отмиращ модел; държавите абдикираха като фактически монополисти на войната и на тяхно място все по-често застават парадържавни, на места дори частни действащи лица – от локални военни властелини и партизански групи през опериращи по цял свят фирми за наемници до международни терористични мрежи – за които войната се е превърнала в постоянно поле на дейност. Не всички, но все пак мнозина от тях са военни *предприемачи*, които водят войната за своя собствена сметка и по различни начини си набавят необходимите за това постъпления: те биват подпомагани финансово от богати частни лица, държави или емигрантски общности, продават права за сондажи и търсене на полезни изкопаеми за контролираните от тях области, занимават се с търговия на дрога и хора или изнудват за откупи и такси за пребиваване, както и навсякъде печелят от доставките на помощи от международни организации, тъй като контролират лагерите за бежанци (или най-малкото достъпа до тях). Но по какъвто и начин воюващите страни да достигат до необходимите средства, финансирането на войната – за разлика от класическите междудържавни войни – винаги е важен аспект на самото водене на войната. Променените форми на финансиране решително допринасят за това новите войни често да се проточват с десетилетия, без да им се вижда краят. Ако искаме да разберем специфичните признаци на тези нови войни, трябва да обърнем внимание на техните икономически предпоставки.

Разбира се, когато по-нататък обърнем особено внимание на икономиките на войните и на насилието, идеологическите фактори за това в никакъв случай не бива да се пренебрегват. Етно-културни напрежения, а също все повече и религиозни убеждения играят важна роля във войните. Водените през последното десетилетие войни на Балканите, войните в кавказкия регион, както и войните в Афганистан без етнически и религиозни противоречия щяха да протекат иначе или изобщо нямаше да се състоят. Такива идеологеми са ресурс за мобилизиране на готовността за подкрепа и в последно време воюващите страни усилено прибегват към тях. Очевидно това е свързано с факта, че други мотивационни и легитимационни източници за военна употреба на сила, които са стояли на преден план при множество по-стари конфликти, междувременно са били изтикани в периферията. Това важи преди всичко за социално-революционните идеологии; те би трябвало да имат много по-голямо значение, ако действително бедността и нищетата – както непрекъснато се говори – бяха главните причини за тези войни. Несъмнено неравномерното разпределение на богатство и бедност е съществено и за новите войни, но военните стълкновения в никакъв случай не са най-чести там, където царува най-жестока немотия. По-скоро може да се твърди, че безнадеждното изпадане на един регион в нищета е толкова по-вероятно, колкото за по-дълго в него са се настанили военни предприемачи и са експлоатирали наличните ресурси, и дори с приключването на войната не възниква надежда за политическа стабилност и стопанско възстановяване. Специфичната икономика на новите войни във връзка с голямата им продължителност има грижата за това, изтощените и съсипани региони да не могат вече да стъпят на краката си без всеобхватна помощ отвън.

С оглед на трудността за систематизиране на причините за конфликтите и мотивите за прилагане на сила аз предпочитам неточното, но отворено понятие „нови войни“, при което напълно съзнавам, че те всъщност съвсем не са толкова нови, а в някакъв аспект представляват повторение на нещо много старо. Едно сравнение с по-стари форми на водене на война може да помогне да се открият характеристиките и особенос-

тите на тези войни. На първо място те трябва да бъдат разграничени от класическата война, водена от държави, която все още в много отношения формира днешната представа за войната¹. Извън това обаче възниква въпросът дали новите войни не могат да бъдат описани в известно отношение като някакво връщане назад преди началото на одържавяването на военното дело, което в Европа е станало в началото на модерното време. Погледът към обстоятелствата от времето преди одържавяването на войната е подходящ за посочване на подобията с възникналите междувременно обстоятелства, при които държавата *вече не е* това, което тогава *още не е* била – монополист по отношение на войната.

Особено много паралели с новите войни показва състоянието на нещата при Трийсетгодишната война. Характерна за нея е била една смесица от стремежи към частно обогатяване и към лична власт (Валенщайн, Ернст фон Мансфелд, Кристиан фон Брауншвайг), стремежи за експанзия на близки до политическите сили (Ришельо, Бетлен Габор), както и интервенции за защитата на определени ценности (Густав Адолф Шведски), а освен това и вътрешна борба за власт, влияние и господстващи позиции (Фридрих фон дер Пфалц, Максимилиан фон Байерн), при което не на последно място известна роля са играли и религиозно-конфесионални обстоятелства.

В преобладаващата част от по-големите войни в наши дни – ако се абстрахираме от малкото на брой водени по класически образец междудържавни войни, като например тези между Китай и Виетнам, между Ирак и Иран или в последно време между Етиопия и Еритрея – може да се наблюдава подобна смесица от ценности и интереси, от държавни, парадържавни и частни действащи лица. Те се характеризират преди всичко с големия брой групи с различни интереси, които очакват за себе си повече щети отколкото ползи от един по-продължителен отказ от употреба на сила и които поради това никак не държат на мира. Войните в Африка на юг от Сахара от южен Судан през областта на големите езера и река Конго чак до Ангола, войните свързани с разпадането на Югославия, въоръжените конфликти в целия кавказки регион, сред които най-значителна е войната в Чечня, войните в Афганистан от

началото на осемдесетте години насам – всички те приличат много повече на модела на Трийсетгодишната война отколкото на междудържавните войни от XVIII до XX в.

Такова историческо сравнение може да допринесе за това да се изяснят особеностите на новите войни. При това ще трябва да се проследят един по един три вида развитие: преди всичко *раздържавяването*, респективно приватизирането на военната сила, за което току-що стана дума. То стана възможно поради това, че непосредствените военни действия при новите войни са относително евтини. Леки оръжия могат да се придобият навсякъде при благоприятни условия и не изискват дълъг период на обучение. Това поевтиняване е свързано с втората характерна за новите войни тенденция на развитие – превръщането на военната сила в *асиметрична*, т. е. обстоятелството, че по правило борбата е между противници от различен вид. Няма вече фронтове и поради това рядко се стига до сражения и всъщност никога до големи битки, така че военните формирования не влизат в стълкновения помежду си, ами се щадят взаимно и в замяна на това насочват силите си срещу цивилното население. Тази асиметричност от своя страна се характеризира с това, че при нея определени форми на прилагане на сила, които по-рано са били подчинени тактически елементи в една военна стратегия, сега придобиха самостоятелно стратегическо измерение. Това важи за партизанската война, такава каквато се разви след края на Втората световна война, и особено за тероризма. Тук може да се говори – и с това бива отбелязана третата тенденция, която е типична за новите войни – за постепенното им превръщане в нещо самостоятелно или за *автономизацията* им от свързаните с войската форми на проява на сила. Вследствие на това редовните армии загубиха контрола над военните събития и той в значителна степен попадна в ръцете на силови действащи лица, на които им е чужда войната като уреждане на сметки между сили от един и същи вид.

Дали при тези обстоятелства изобщо е разумно все още да се придържаме към понятието за войната като обобщаващо означение за едромащабно организирано прилагане на сила?² В действителност с края на държавния монопол

войната видимо загуби контурите си: все по-често военна сила и организирана престъпност преминават едно в друго и понякога е почти невъзможно да се направи разлика между мощни криминални организации, които се прикриват с политически претенции, и остатъците от някогашни армии или въоръжени привърженици на някой военен властелин, които се издържат чрез грабежи и търговия с нелегални стоки. Така „война“ се превърна в политически спорно понятие: дали оправдаваме ескалацията на насилието, когато употребяваме думата „война“ за тези явления? Или си затваряме очите пред новите форми на развитие на военните събития, когато, придържайки се към традиционния модел на държавната война, не приемаме субдържавните форми на употреба на сила като война? Този въпрос доби значителна политическа актуалност преди всичко във връзка с противопоставянето на най-новите форми на международния тероризъм.³ Какво трябва да се означава като война и какво – не, поне от 11-и септември 2001 г. вече не е въпрос за разглеждане само в академичната общност, а на вземане на решение с евентуално съществено значение за световната политика. Намерението на тази книга е да допринесе за намирането на отговор на тези проблеми.

1. Кое е новото при новите войни?

Старите империи и новите войни

Почти всички войни, които през последните десет-двайсет години са привличали вниманието ни за кратко или по-дълго време¹, се развиваха в перифериите или в откъснатите части от някогашните империи, които до началото на предишното столетие бяха завладели и поделили помежду си света: така свързаните с разпадането на Югославия войни на Балканите бяха най-интензивни и най-продължителни там, където до началото на XX в. са граничили помежду си Дунавската монархия и Османската империя – и постоянно са променяли сферите си на влияние в поредица от по-малки и по-големи войни. Нещо подобно е валидно за припламващите въоръжени конфликти и войни на южния фланг на някогашния Съветски съюз – на Кавказ и в граниещите с него региони: те се разпростират най-вече в тези райони, в които от XVIII век насам са се борили за надмощие разширяващата се империя на руския цар и отслабващата Османска империя и в които руснаците са успели само с много големи усилия и никога за постоянно да поставят под своя власт живеещите там планински народи. Но от окончателното рухване на Османската империя в края на Първата световна война са произлезли не само областите на конфликти и войни на Балканите и на Кавказ, но и споровете в Близкия изток, сред които конфликтът в Палестина от дълго време е най-значителен и най-опасен.

Нещо подобно е валидно за Афганистан, който през XIX в. е бил превърнат в буферна зона между настъпващата и тук царска Русия и британското господство на индийския субконтинент, запазил тази си функция чак до XX в. Когато в края на седемдесетте години Съветският съюз се опита да използва споровете между модерно и традиционалистично настроените сили вътре в Афганистан², за да разшири сферата си на влияние отвъд Хиндукуш и да спечели стратегически трамплин между Близкия изток и намиращите се там световни енергийни запаси от една страна и имащата голямо значение като потенциален съюзник срещу Китай Индия от друга страна, започна една продължила повече от две десетилетия война, която накрая завърши с разпадането на всички държавни структури на Афганистан. Ако през осемдесетте години Съединените щати изиграха ролята на индиректен противник на Съветския съюз, като снабдяваха муджахидините с оръжие и пари, то след оттеглянето на руснаците и с отслабването на стратегическия интерес на САЩ към региона мястото им зае пакистанската държава. Военното ръководство на Пакистан се надяваше, че чрез настаняването на приятелски настроен режим в Кабул би могло да спечели по отношение на Индия необходимата за една по-голяма война стратегическа дълбочина³. Този интерес от своя страна беше резултат от един конфликт, възникнал от разрушаването на управляваното преди това от британците пространство: от постоянно подлаганите на арбитраж (също и чрез войни между двете държави) напрежения между Индия и Пакистан. В края на четирийсетте години, когато в резултат на „фалита“ на Британската империя са се родили враждебни една на друга държави, те не са могли да се споразумеят преди всичко в Кашмир относно признати и от двете страни граници и така тази принадлежаща отчасти към Индия, отчасти към Пакистан (а частично също и към Китай) провинция до ден днешен остава огнище на конфликти, в чиито труднодостъпни планински райони от десетилетия насам се е загнездила Малката война – войната между партизаните и военната милиция.

Най-накрая почти всички войни в Югоизточна Азия и Черна Африка – от Индонезия през Сомалия чак до Гвинея или Сиера Леоне – се водят в области, които до времето след края на Втората световна война са били под господството на европейски колониални сили. При това всъщност датиращото от колониални времена прокарване на границите е довело до разпри между държавите в значително по-малка степен от вътрешните спорове за политическо влияние и за социално-икономическия курс в конкретния случай. Успоредно с етническите конфликти, чийто произход отчасти датира още от предколониално време и които са били използвани от колониалните сили за укрепване на господството им, не рядко и религиозно-културните различия играят значителна роля за тези спорове. Наистина и върху двете неща в течение на продължаващите често десетилетия конфликти дотолкова са се наслоили властови и икономически спорове, че често е трудно да се открие кое е причина и кое е само повод. Освен това действащите лица на войната с прекалено голяма охота експлоатират такива различия като идеологически ресурс, с чиято помощ могат да се спечелят привърженици и да се мобилизира подкрепа. Дори там, където съвместният живот в мултикултурни, мултиетнични общества е функционирал безпрепятствено в течение на десетилетия, както например в Босна, етническите и религиозни разделителни линии чрез набухване на явно насилие се превръщат в разделителни пропаста на обявяването на врагове и приятели. Накратко, етническите, както и религиозните противоречия най-често не са причините за един конфликт, а само го засилват. Тлеенето на новите войни се поддържа от една трудно разгадаема смесица от стремеж към лична власт, идеологически убеждения, етнокултурни противоречия, както и алчност и корупция, а целите и намеренията, в името на които те се водят, често не са различни. Преди всичко тази смесица от различни мотиви и причини създава трудността тези войни да бъдат завършени и да се възстанови положението на стабилен мир.

И така, първоначалният поглед върху географското разпределение и гъстотата на разпределението на войните в края на XX и в началото на XXI в. показва, че там, където са се съз-

дали стабилни държавни структури, както в Западна Европа и Северна Америка, са се развили зони на траен мир, докато войната е станала свойствена предимно в областите на разпадане на големите империи. Наистина и там са възникнали държави, които незабавно са заели място в световната Организация на обединените нации, но в преобладаващата си част те се оказаха слаби и с ограничен капацитет. Там не се е стигнало до възникването на толкова стабилна държавност както в Европа. Междувременно не може да има вече съмнение, че многобройните процеси на образуване на държави в Третия свят, както и в периферията на Първия и Втория, се провалиха⁴.

Като една от най-важните причини за този провал трябва да бъде посочена липсата на непоковарени и противостоящи на корупцията елити, които да виждат в достъпа до държавния апарат не възможност за лично обогатяване, а задача и дълг. В действителност в много региони се е установила практиката на завземането на държавната власт като някаква плячка, която след това служи или за разширяване на властта или за увеличаване на богатството, а като правило двете неща лесно се свързват едно с друго. Противно на разпространената представа, която непрестанно се чува при дебатите за причините на новите войни и за шансовете за тяхното прекратяване, бедността като такава по никой начин не предвещава опасността от ескалация на насилие и предстоящото избухване на война; може би успоредното съществуване на жестока мизерия и неизмеримо богатство е изразителен показател за степента на вероятност разприте вътре в обществото да се превърнат в явни граждански войни. А вероятността такива граждански войни да не завършат след едно кратко и бурно избухване на насилие, а да прераснат в дълготрайни транснационални войни, се покачва според това доколко на територията, за която се води борба, се предполага наличието на природни богатства, които чрез влиянието си върху световната икономика биха могли да се превърнат в източник на богатство за тези, които, ако се наложи дори чрез употреба на сила, ги поставят под своя контрол. Потенциалното богатство е много по-важна причина за войни отколкото крайна-

та бедност. Друг фактор, който допринася за избухването на войни вътре в дадено общество, се състои в появата на твърде платежоспособни емигрантски общности, които според интересите и лоялността си подкрепят финансово една или повече от воюващите страни и така засилват способността им да издържат дълго.

И така, при възникването на новите войни си съдействат няколко причини, никоя от които не може да бъде изтъкната като същинската и решителната, и поради това формулировки въз основа само на една причина като модернизирания вариант на теориите за империализма, концепцията за неоколониализма, етническите обяснения или позоваването на религиозни противоречия са твърде неубедителни. Но тази непроницаема смесица от различни мотиви и причини, която превръща края на мира в един често пъти безперспективен проект, е преди всичко непосредствено следствие от факта, че в новите войни воюват помежду си не държави, а парадържавни действащи лица.

Войни за създаване или войни при разпадането на държави?

Против тезата, че новите войни възникват от разпадането на държави и приключват заедно с него, би могло да се възрази, че тя е по начало прекалено песимистична: тя не отчита вероятността, че при тези войни, най-малкото в по-далечна перспектива, може да става дума за войни за образуване на държави, така както те са съпътствали процеса на образуване на държави в Европа, от време на време са го прекъсвали, но в крайна сметка са го тласнали напред⁵. Такава аналогия не бива по принцип да се отхвърля напълно, толкова повече, че възникналият от разпадането на световни сили процес на образуване на държави в Европа е протекъл по всякакъв друг начин, но не и праволинейно и в никакъв случай в рамките на едно-две поколения. Но решаващата разлика между войните за създаване на държави в Европа или в Северна

221/04

Америка (Войната за независимост и Гражданската война несъмнено могат да се схващат като войни за създаване на държава) и войните при разпадането на държави в Третия свят или в периферията на Първия и Втория свят се състои в това, че първите са протекли в почти клинични условия, т. е. без големи влияния „отвън“, докато това никак не е валидно за вторите: напротив, войните в наше време, които водят до разпадането на млади и все още нестабилни държави, са подложени на постоянни политически въздействия отвън и преди всичко са свързани със системите на обмен на световното стопанство, които правят невъзможно *политически контролираното* развитие на националните им икономики. Тъкмо националното богатство под формата на природни суровини, петрол и руди, диаманти и благородни метали, по правило не е допринесло за развитието на печеливша икономика, а най-често само е засилило конфликтите около заграването и разпределението на тези богатства. Така повечето от днешните failed states* в никакъв случай не са претърпели крах само поради трибализма на социално и културно недостатъчно интегрирани общности, но също така и поради непреодолимото влияние на стопанската глобализация, която е развила разрушителните си действия най-вече там, където не е срещнала силна държавност.

Мерките за въздействие от времето на Студената война, за които са отговорни и двете страни, най-малкото не насърчаваха желаното консолидиране на държавите. Опитите както на Запада, така и на някогашния източен блок, чрез изпращане на военни съветници, както и чрез доставки на оръжие и апаратура да ускори образуването на държави, респективно да спре вече настъпващата ерозия, завършваха почти винаги с крах. Полският журналист Рихард Капушчински, изтъкнат познавач на политическото развитие на Африка през последните трийсет години, описва това въз основа на примера с подкрепяния от Съветския съюз етиопски военен режим на

* Провалили се държави. – Бел. прев.

генерал Менгисту: „Менгисту изгради с помощта на Москва най-голямата армия в Африка южно от Сахара. Тя наброяваше 400 000 души и разполагаше с ракети и химическо оръжие. [...] Когато стана известно, че командирът ѝ е избягал, тази гигантска, въоръжена до зъбите армия се разпадна за няколко часа. [...] Войниците на Менгисту изоставиха танкове, ракетни установки, самолети и оръдия и потеглиха, всеки на своя глава, пеш, на мулета или с автобуси към селата си, към дома. Когато се пътува през Етиопия, в много села и градове могат да се видят млади, силни и здрави мъже, които се шляят без работа пред къщите си или в жалките барове покрай пътя – това са войниците от голямата армия на генерал Менгисту, която през лятото на 1991 година се разпадна за един ден.“⁶

Предположението, че при новите войни става дума по-скоро за войни при разпадане, отколкото за войни за създаване на държави, се подкрепя от това, че междуременно и в страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) беше премината връхната точка в развитието на способността за регулиране и интеграция⁷. След като дори тук задачата да направлява комплексните процеси целенасочено и със защитими разходи е пряко силите на държавната администрация и от средата на седемдесетте години държавните изисквания за контрол и гаранции последователно бяха намалени, то подобни въздействия и предизвикателства закономерно пренавиха пружините на много по-слабо продуктивните и по-малко твърди държавни апарати на развиващите се страни. Тъй като при това техните елити още не бяха надхвърлили стадия на родовата гаранция за власт и лоялност, начинът на упражняване на властта от тях преминаваше най-вече в открита корупция и ограбване на националните ресурси. Необходимостта непрестанно да се задържа собствената клиентела чрез благодеяния и материална подкрепа и възможността да се набавят необходимите за това парични средства чрез продажба на суровини и раздаване на концесии за добив или чрез търговия с нелегални стоки много скоро доведе дотам, че все по-големи и по-големи части от тези постъпления се отклоняваха за предварително обезпечаване на собствения им риск и се депозираха по сметки в Западна

Европа или в САЩ. Така в много страни трудно развитите наценки на държавност и на съответен морал на политическите елити и държавните изпълнителни щабове в много кратко време бяха съсипани. Наченките на образуването на държава в повечето страни от Третия свят бяха буквално смлени между традиционния трибализъм и постмодерната глобализация. За разлика от Европа в началото на Новото време те нямаха шанса да се развият и да си изработят необходимите съпротивителни сили.

Това развитие доби наистина драматични черти едва поради това, че двата фактора, традиционният трибализъм и новите форми на глобализацията, точно в тази степен, в която блокираха създаването на държавата и разрушаваха нейните наценки, не само благоприятстваха възникването на вътрешни войни, но свръх това и допринасяха за това те да станат постоянни. Докато в условията на аграрно натурално стопанство, върху което дълго време се е основавал икономическият живот в Европа в началото на Новото време, войните затихват след известно време дори само поради това, че страната е разрушена, полята са опустошени и запасите са разграбени, тъкмо при новите войни случаят не е такъв: чрез каналите на глобализирането на сенчестата икономика те са свързани многостранно със световното стопанство и си набавят от там необходимите за продължаването им ресурси. Не на последно място поради тази причина много бързо се оказва илюзорно предложението на американския политолог и теоретик на стратегиите Едуард Лътуок тези войни да бъдат оставени най-напред да угаснат, за да може след изчерпването на ресурсите, които могат да се вложат в тях, по-успешно да се въдвори стабилен и продължителен мир⁸. Водената от време на време от страна на Запада, но също и от Обединените нации ембаргова политика, която искаше да използва повишеното изразходване на ресурси по време на войни за тяхното по-бързо приключване, почти във всички случаи не сполучи⁹. Почти винаги на воюващите страни се удаваше да се доберат до необходимите средства – или по обичайния начин, като бъдат подпомогнати от някой идеологически свързан с тях или стратегически заинтересован режим, или защото ус-

пяваха да посегнат към новите форми на глобализиране на сенчестата икономика. Същевременно това обяснява защо едва една четвърт от тези войни междувременно трае повече от десет години¹⁰. В Ангола се води война почти трийсет години, в Судан – най-малко от двацет, в Сомалия – повече от петнайсет години. Войната в Афганистан, ако сега наистина свършва, ще е траяла двацет и четири години, тази в източен Анадол се доближава, както и тази в Шри Ланка, до продължителност от двацет години. Без държави, на които да се опрат, но преди всичко без глобализирането на сенчестата икономика това едва ли би било възможно. Към такова глобализиране на сенчестата икономика принадлежат и токущо споменатите емигрантски общности, които подкрепят едната от двете участващи във войната страни чрез преводи на парични средства, развиване на сделки от всякакъв вид, предоставяне на доброволци, както и приемане на ранени и изтощени. Във връзка с това съществена роля се пада на съпътстващото почти всички нови войни възникване на бежански лагери на територията на някоя съседна държава или под закрилата на Обединените нации. Бежанските лагери в никакъв случай не са само „сметищата на войната“, а са също така нейни центрове за подкрепление и резерви на сила, в които хуманитарната помощ на международни организации се превръща най-малкото частично в ресурси за продължаването на войната.

Кратки междудържавни войни, дълги вътрешни войни

По отношение на своята дълготрайност новите войни наистина едва ли се отличават от войните за създаване на държави в Европа от началото на Новото време, защото и те също така са могли в резултат на религиозно-идеологически мотивиран приток на ресурси откъдето да се проточват по няколко десетилетия. В противоположност на това войните между държави, така както са били водени в Европа от XVII

Бежански лагер в Кибумба, Заир, 1994 г.

Бежанските лагери са се превърнали във всеобщо придружаващо явление на новите войни. В тях причинените от тези войни човешки драми биват облекчавани благодарение на международни организации за помощ; същевременно обаче разпределяните там храни и медикаменти служат за снабдяване на воюващите страни

до началото на XX в. – като оставим настрана някои изключения – са били по-скоро кратки; защото и двете страни са се стремили да достигнат до решение на спорните обстоятелства в една битка, чийто изход е създавал основата за последващите преговори за мир. Наполеон и Молтке Старши особено много са усъвършенствали тази форма на водене на война, почиваща върху принципа за концентрация на силите в пространството и времето. Войната била обявявана по правила и по също такива правила била прекратявана. В съответствие с това тя била точно ограничена във времето: в началото ѝ сто-

яло обявяването на войната, в края ѝ – сключването на мир. Въпреки че Първата световна и особено Втората световна война многократно са нарушавали принципи от подобен род, все пак войната между държави по същество е формирала нашата представа за война, която съществува до ден днешен: тя е битка между войници, която довежда до крайно решение, като се води по правила, кодифицирани като военно право. Само ако по време на война не всичко е разрешено, може да се говори за военни престъпления, които трябва да се наказват.

Всичко това не е така при новите войни. Не принципът за концентрацията, а този за дислокацията на силите в пространството и времето определя тяхното протичане; най-често те се водят по принципите на партизанската война: правенето на разлика между фронт, тил и родина се размива, така че бойните действия не остават ограничени върху малък отрязък земя, а могат да пламнат навсякъде. Но преди всичко се прави опит за изплъзване от някой по-голям, може би решителен сблъсък с противника или поради това, че едната страна чувства, че този противник не ѝ е по силите, или поради това, че собствените ѝ войскове части не са пригодени за такава форма на водене на война. При почти всички нови войни доминира един тип въоръжени хора, с които войни, така както ги е определила европейската история от XVIII до XX в., не биха могли да се водят. Така новите войни се характеризират чрез това, че при тях липсва онова, което е отличавало междудържавните войни: решителното сражение, което за Клаузевиц е било „същинският център на тежестта на войната“. „Главното сражение се провежда само за себе си, то се провежда заради победата, която трябва да донесе и която се търси в него с върховно усилие. Да бъде победен противникът тук, на това място, в този час – това е намерението, в което се събира целият военен план с всички свои нишки, където се стичат всички далечни надежди и смътни представи за бъдещето; пред нас се изправя съдбата, за даде отговор на най-дръзкият въпрос.“¹¹ Такива въпроси не се поставят при новите войни и в съответствие с това няма нито място, нито час, където се събират нишките на войната и се търси решаването ѝ.¹²

Новите войни се водят от почти всички участващи страни по принципите на „войната, която трябва да трае дълго“, за да се изразим с думите на Мао Цзъдун. В партизанската доктрина на Мао тактиката на отстъпление и разпръскване след кратко и бързо нападение е била всъщност само средство да бъде омаломощен противникът, който имал голямо числено и военно-техническо превъзходство, и бавно да бъдат изтощени силите му, за да се стигне до стратегическо равновесие с него; във връзка с това първоначално по-слабата страна е могла постепенно да премине в стратегическа офанзива и да търси военното решаване на войната.¹³ Повечето действащи лица на новите войни, напротив, се ограничават с това, което при Мао се нарича „стратегическа отбрана“: по същество те използват военната сила с цел самосъхранение, без изобщо да се стремят сериозно към военно решение за приключване на войната. Ако войната се води и от двете страни с такива намерения, ясно е, че, ако има на разположение достатъчно вътрешни или външни ресурси, тя по принцип може да трае безкрайно. При това тя често вече изобщо не може да бъде идентифицирана като война, тъй като почти няма военни действия и същевременно насилието изглежда излязло от употреба. Но после изведнъж то избухва отново и войната повторно набира интензивност, докато пак отслабне и създаде впечатление, че незабелязано е свършила. В определянето на новите войни като *low intensity wars** намира израз точно това протичане.¹⁴

Различните форми на водене на война се опират на различно организирани икономики, от които те черпят силите и енергията си. Ако класическите междудържавни войни са имали за основа едно централно контролирано, почиващо по възможност на принципа на автаркията стопанство, което най-късно от времето на Френската революция е било допълнено от всеобхватна масова мобилизация, то икономиката на новите войни се характеризира с висока безработица, високи импортни такси и слабо, разпокъсано и децентрализира-

* Войни със слаба интензивност. – Бел. прев.

но управление: „Може да се каже, че тази военна икономика представлява нов тип двойствена икономика, която се появява предимно в периферията на световното стопанство, която е обхваната от глобализацията.“¹⁵

Докато класическите междудържавни войни са били отделени от състоянието на мир чрез юридически актове като обявяването на война и сключването на мир и при тях, както подчертава Хуго Гроциус във великолепия си труд *De iure belli ac pacis**, не е имало нещо трето между война и мир,¹⁶ новите войни нямат нито начало, което може да се идентифицира, нито край, който може да се маркира. В много редки случаи би могло да се датира кога е започнала някоя от тези войни и кога силовите действия, след като за известно време са били утихнали, избухват отново. Класическите войни са завършвали с правов акт, който давал на хората сигурността, че сега вече ще могат отново да приведат социалните си отношения и стопанския си начин на поведение в съответствие с условията на мир; обратно, повечето от новите войни свършват тогава, когато мнозинството от хората се държи така, сякаш има мир и при това притежава силата да се наложи и да принуди останалото малцинство дълготрайно да се държи по същия начин. Проблемът всъщност се състои в това, че в тези случаи определящата сила не принадлежи на мнозинството, а на малцинството: там, където няма държавна власт, която с помощта на изпълнителните си органи да е в състояние да наложи волята на мнозинството, тези, които имат най-голяма готовност за силови действия, решават дали ще има война или мир. Те държат в ръцете си закона на действието и принудително налагат на другите волята си. Това е още една причина за голямата продължителност на вътрешните войни и на транснационалните войни: дори когато само малки групи са недоволни от обстоятелствата, които се очертават като състояние на мир, за тях е много лесно да подновят войната.

* „За правото на мира и войната“ (лат.). Хуго Гроциус или Хуго де Гроот, холандски юрист и държавник от XVII в., е един от основоположниците на международното право. – Бел. прев.

Тъй като при вътрешните войни за отказа от силови действия трябва да бъдат спечелени всички способни за употреба на сила групировки, *склучването* на мир, с което са завършвали войните между държави, е заменено с мирни *процеси*, в течение на които действащите лица на войната трябва да се договорят за общото консумиране на дивидентите на мира. Тези мирни процеси обаче по правило са успешни само тогава, когато им посредничат някои трети, които е в състояние в случай на нужда да потиска посягането към силови действия от страна на местните участници във войната с помощта на превъзхождаща сила и същевременно инвестира значителни парични средства в мирния процес, за да направи дивидентите на мира достатъчно привлекателни. Едва ли е учудващо, че при такива обстоятелства мирните процеси по-често се провалят, отколкото успяват.

Равносметки на жертвите, бежански лагери, епидемии

Във войните, водени до началото на XX в., около 90 процента от загиналите и ранените са били измежду комбатантите, както са определени от международното право*; при новите войни в края на XX в. равносметката на жертвите твърде точно е обърната наопаки: при около 80 процента от убитите и ранените става дума за цивилни и само при останалите 20 процента – за войници, които са пострадали при бойни действия.¹⁷ Едно от обясненията за това обръщане на разпределението със сигурност трябва да се търси в намаляването на броя на войните между държави и драматичното увеличава-

* В Женевските конвенции за защита на жертвите от войни като комбатанти се определят лицата, влизащи в състава на въоръжените сили, имащи право да вземат непосредствено участие във военните действия. Като некомбатанти се определят лица, чиито функции се свеждат до обслужване и обезпечаване на бойните действия на въоръжените сили, имащи право да използват оръжие само при самоотбрана. – Бел. прев..

не на вътрешните войни и на транснационалните войни. Но нещата не свършват с това. По-скоро от решаващо значение е това, че при новите войни употребата на сила е насочена всъщност не срещу въоръжената мощ на противника, а срещу цивилното население, което (при така наречените „етнически прочиствания“, които могат да прераснат във физическо унищожаване на цели групи население) трябва да бъде принудено или да напусне определена област, или непрекъснато да подкрепя и снабдява въоръжените групи. За новите войни е типично предимно последното и така при тях се размишават границите между поминък и употреба на сила. Войната се превръща във форма на живот: нейните действащи лица осигуряват чрез нея издръжката си и при това не рядко достигат до значително състояние. Във всеки случай се създават военни икономики, които се характеризират краткосрочно чрез грабежи и мародерство, средносрочно – чрез различни форми на робски труд и дългосрочно – чрез възникването на сенчести икономики, при които сключването на разменни сделки и употребата на сила образуват неразривно единство.¹⁸ Поради това непрекъснато нараства интересът на действащите лица на войната тя да продължава¹⁹ и средството за насилственото налагане на този интерес вече не е решаващата битка, а клането.²⁰ Чрез него не се принуждава въоръжен и способен на противопоставяне противник да изпълнява определена политическа воля, както това е при битката, а чрез изстъпления на насилие невъоръжено, а поради това и неспособно на съпротива цивилно население бива сплашвано, за да бъде във всяко отношение на разположение на тези, които са въоръжени. Икономиката на грабежа и мародерството почти винаги се основава на широкомащабно използване на страха. Почти всички нови войни се характеризират със специфично управление на страха, което се изгражда и организира от въоръжените срещу невъоръжените. В резултат на това се стига до значително снижаване на дисциплината на въоръжените; войниците се превръщат в мародери, за които военното право или някакъв военен наказателен кодекс от обичаен вид вече не играят никаква роля. На тези обстоятелства отговаря фактът, че при новите войни повсеместно

може да се наблюдава силна ресексуализация на употребата на насилие: от станалите почти ежедневни при тези конфликти оргии на изнасилване, респективно истински стратегии на изнасилване,²¹ до все по-често случващите се обезобразявания на жертвите и превръщането на части от човешки тела в трофеи. „Войната – разказва Ханс Кристоф Бух за гражданската война в Либерия – изкарва навън това, което е вътре: тази метафора буквално се превръща в действителност при вида на отрязаната глава, която замества червения светофар на едно кръстовище в Монровия и дава сигнал на шофьорите, че стигат до тук и не могат да продължат по-нататък. Чак при по-напрегнато вглеждане забелязвам, че опънатото напречно през улицата въже, което препречва излизането с кола на моста, са червата на убития, чието обезглавено тяло седи като зловещ натюрморт на един канцеларски стол.“²²

Но особено характерна за новите войни е връзката на употребата на военна сила с глад и епидемии. Одържавяването на войната и стратегическото ориентиране към нейното възможно най-бързо решаване е довело в Европа от края на XVII в. насам до това, че предмодерната триада глад, чума и война, така както до известна степен я символизираха и апокалиптичните ездачи,²³ се е разпаднала и времената на война вече не са били непременно съпроводжани от катастрофален глад и епидемии.²⁴ В противоположност на това повечето войни от последните двайсет години се отличават с това, че при тях тези, които не могат да си набавят храна с употреба на оръжие, биват изоставени на гладна смърт или биват отнасяни от епидемии в лагерите за бежанци с техните лоши хигиенни условия. От време на време развитието се засилва още повече от политиката на икономическо ембарго срещу военни режими, чрез която те би трябвало да бъдат склонени на политическа промяна без употреба на военна сила. В това отношение малките деца, жените и старците редовно плащат при новите войни най-високата цена, дори когато не стават непосредствени жертви на военното насилие. Тъй като тази цена изобщо не влиза или влиза само частично в равносметката на жертвите от определена война, при по-внимателно вглеждане делът на цивилните сред жертвите би се увеличил още.

Така че не е случайно обстоятелството, че за нас новите войни се проявяват предимно в потоците бежанци, мизерните лагери и умиращите от глад, а не в сражения и решителни битки. Премахването на държавната опека върху войната, проникването на насилието до най-отдалечените краища на капилярната система на обществото, като се прибави към неопределеността на началото и края на новите войни, направи така, че те да загубят контурите си. При тях нито може да се направи разлика между комбатанти и некомбатанти, нито могат да бъдат открити определени цели и намерения, заради които се води войната. И както при тях употребата на сила не е рамкирана във времето, така не е ограничена и в пространството: вътрешните войни имат силна тенденция да надхвърлят границите на своята област на възникване и в най-кратко време да се превръщат в транснационални войни. В края на краищата действащите лица на тези войни влизат в многобройни връзки с международната организирана престъпност – било за да продават придобитото като плячка, да пласират нелегални стоки или за да се снабдяват с оръжие и муниции²⁵ – така че нееднократно се поставя въпросът дали при наблюдаваните форми на употреба на сила става дума за военна сила или чисто и просто за криминални действия. Но какво означава „престъпление“, когато вече няма държавен порядък? Гражданската война в Колумбия е може би най-яркият пример за такова взаимно проникване,²⁶ но също и войната в Чечня се води и от двете страни по такъв начин, че вече не е ясно къде минава границата между военни действия и обикновено криминално насилие.²⁷ Тъй като престъплението и черният пазар са съюзници във войната – пише Давид Риф за войната в Босна, – повечето търговци не бяха обикновени престъпници на лов за бърза печалба, а гангстери в униформа, членове на най-радикалните и най-кръвожадни паравоенни етнически групи. Повече от ирония беше, че много от войниците, които напълно се бяха разпасали в хотел „Босна“, а после кръстосваха улиците на Бая Лука, устройвайки скандали, между другото хвърляйки гранати през прозорците на обитаваните от мюсюлмани къщи, бяха същите, от които мюсюлманите трябваше да купуват най-необходимото за живо-

та си.²⁸ Определянето на разлика между употребата на сила и припечелването на поминъка и целенасоченото налагане на тази разлика беше едно от често подминаваните постижения на държавата, за което тя способстваше дори само с това, че беше фактическият монополист на войната. В това отношение близко до ума е новите войни да бъдат определени на първо място чрез контраста им спрямо класическите между-държавни войни и по този начин да се изтъкне това, което при тях е специфично различно и ново.

Приватизация и комерсиализация: военни властелини, деца-войници, фирми за наемници

Премахването на държавния характер на войната, което намира най-ясния си израз във все по-честата поява на парадържавни и частни участници, бива ускорявано не на последно място от комерсиализацията на военната сила и нарастващото взаимно проникване между употребата на сила и припечелването на поминъка.²⁹ За новите войни е характерно, че държавата е загубила монопола си върху военната сила. Когато тя изобщо се проявява при тях, то това е наравно с частните военни предприемачи, които са се присъединили към водещите войната отчасти по идеологически съображения, но преди всичко заради грабежа и плячкосването. Внушаващите страх четници, тези паравоенни групи и банди, които се сражаваха за сръбската кауза като доброволци във войните при разпадането на Югославия, правеха това в много случаи на първо място по икономически причини: плячката, която попадеше в ръцете им в жилищата и къщите на прогонените и убитите, им позволяваше за известно време някакъв начин на живот, за какъвто са можели само да мечтаят като цивилни лица. При новите войни отново се актуализира приписваният на испанския генерал Спинола, на наемническия командир Ернст фон Мансфелд и най-сетне на шведския крал Густав Адолф девиз, според който войната

трябва да изхранва войната: на паравоенните формирования, отрядите на военните властелини, локалните военни милиции и наемническите части не се осигурява въоръжение и заплащане от дееспособни държави, които чрез данъци изчерпват за тези цели част от добавения обществен продукт, ами те трябва по правило сами да се снабдяват. Това е довело до непосредствено нарастване на насилието, особено срещу цивилни лица, защото то всъщност е единственото средство, с което въоръжените разполагат, за да осигурят препитание-то си. А в условията на гражданска война то е отгоре на това най-ефективното средство за тази цел: който носи оръжие, не само има по-добър шанс да оцелее, по този начин той живее и по-добре и по-сигурно в условия, при които разпределянето на необходимото за живот се регулира предимно чрез силата на оръжието.

Предимно военните властелини, локалните главнокомандващи и надрегионалните военни предприемачи са тези, които излизат на сцената като протагонисти и основни печеливши от премахването на държавния характер на войната.³⁰ Някои от тях, особено такива, които са поставили под свой контрол по-големи области от някоя разпаднала се държава и така могат да ги плячкосват, се саморекламираат като носители на най-важните атрибути на държавността – наистина не за да ускорят сега сами мъчителния процес на създаване на държавата, а за да присвоят освен насилствено придобитата плячка още и предимствата на международното признание: претенцията за икономическо подпомагане, безпрепятствения достъп до международни пазари и не на последно място – възможността да прехвърлят зад граница награбеното имущество, за да го предпазят от посегателството на конкурентни военни властелини. Претенцията за атрибутите на държавността в случая с военните властелини не е форма на политическо самообвързване и поемане на задължение, от което в течение на времето би могъл да възникне нов процес на държавообразуване, а е само продължение на вземането на плячка с други средства.

Политическите формации на военните властелини се отличават от състоянието на гражданска война по „употребата

на сила като средство за регулиране на пазарите, както и по превръщането на силата в стока, респективно в услуга.³¹ В съответствие с това военните властелини се срещат предимно там, където пазарите не получават защита от държавата и където стокови икономики, непочиващи на употребата на сила, се свързват с насилствено придобиване на имуществва, услуги и правни основания – а случаят е такъв навсякъде, където държавният порядък окончателно се е сринал. Но ако класическите владения на военните властелини през XIX и в началото на XX в. са се основавали на структурите и конюктурите на аграрното стопанство, то междувременно те са навлезли в градските специфично младежки култури, техния вече най-важен резерв за набирание на войници, при което си служат с декори на културната индустрия като рап и реге, както и със съответни обещания за потребление и престижни стоки, за да набират бойци и да ги мотивират. Слънчевите очила и автоматът „Калашников“ са станали при някои формации на военните властелини символни знаци на готовността за брутално насилие, от което може да се очаква всичко. Успоредно с това има всъщност редица групировки на военни властелини, при които насилие се прилага изключително за осигуряване на чисто физическото съществуване. Хартмут Дисенбахер предложи за този случай термина „боец на пренаселването“³², за да е ясно, че заплахата и употребата на сила тук не служи за придобиване на луксозни стоки и символи на престиж, а просто за оцеляване.

Наистина често двата типа военни властелини, класическият селски и съвременният градски, не могат прецизно да бъдат отличени един от друг или съответно на политическите и икономическите обстоятелства се стига до преливащи се преходи. Но за всички военни властелини важи това, че те съвсем целенасочено използват лагерите за бежанци като зони за отстъпление и за набирание на попълнения, тъй като там могат да използват доставките на помощи от международни хуманитарни организации: „Неизчерпаем източник на печалба за военните властелини – както казва Капушчински – е международната помощ за бедното гладуващо население. От всяка доставка те си взимат толкова чувала зърно и тол-

кова литра олио, колкото са им необходими. Защото тук управлява законът, който гласи: който има оръжие, първи си напълва корема. Гладуващите получават каквото остане.“³³ Така международните доставки на помощи в много случаи са станали съставна част на военните икономики. Това, което трябва да облекчава глада и мизерията, се превръща в ресурс на войната.³⁴

Заедно с военните властелини в новите войни навлязоха и децата-войници. Тяхната численост се оценява от Обединените нации на около 300 000 в световен мащаб.³⁵ Възможността изобщо деца, много от които са под четиринайсет години, да бъдат хвърляни във военни действия, не на последно място е свързана с техническото развитие на ръчните огнестрелни оръжия, чието тегло непрекъснато се намалява при едновременно явно повишаване на скорострелността на стрелбата. Но оръжията са станали не само по-леки, но и по-малки и някои изглеждат сякаш са конструирани по-скоро за деца, отколкото за възрастни.³⁶ Поради това деца могат да бъдат въвлечени като бойци без по-продължително военно обучение и тренировъчни фази, при което тяхното сравнително слабо развито осъзнаване на риска и относителната им непридирчивост ги превръщат в един колкото евтин, толкова и ефективен инструмент на употребата на сила. Червените кхмери в Камбоджа употребяваха такива деца-войници не по-малко отколкото различните групировки в Афганистанските войни и бандите на почти всички главнокомандващи в Черна Африка; за подрастващите притежаването на оръжие често е единствената възможност да се снабдят с храна и облекло, респективно най-лесният път да се сдобият с желаните стоки и символи на престиж.

Един от най-важните принципи на новите войни следва от съвпадението между структурна безработица и непропорционално висок дял на младежите сред цялото население, поради което те в значителна степен биват изключени от икономиката по време на мир. Те не подлежат на дисциплиниращите механизми на постоянната работа, а същевременно им е преграден достъпът до света на потреблението. „Та какво по-добро би могло да се случи на едно дванайсет

221/04

до четиринайсетгодишно дете-войник, което иначе вегетира като уличен хлапак или като неквалифициран работник – предава думите на свой африкански събеседник Петер Шол-Латур, – от това да тероризира възрастните със своя „Калашников“ и да доказва всемогъществото си с проливане на кръв?“³⁷ Колко важни освен господстващите бедност и мизерия са фантазиите за могъщество, които могат да бъдат изживявани без задръжки от въоръжените подрастващи, показва разказът на Ханс Кристоф Бух от времето на войната в Сиера Леоне: „Въпреки че човек рискува живота си при пресичането на улично кръстовище, войниците от бандите преустановяваха огъня при приближаването на журналисти и призоваваха прикриващите се зад останки от разбити коли бойци да пуснат чужденците да минат. Всички страни, участващи в гражданската война, се придържаха към това – явление, което мога да си обясня само с изхождащото от медиите обаяние. Насъскваните с видеофилми с насилие младежи нямаха по-съкровено желание от това сами да бъдат показани по телевизията и заставаха показно в позата на Рамбо пред телевизионните екипи. Човешкият живот не струваше повече от пет долара в Монровия, а въоръжените тийнейджъри [...] бяха готови и за по-малко пари да екзекутират заложник пред снимаща камера.“³⁸

Към такива фантазии за всемогъщество принадлежи най-накрая и удовлетворяването на сексуални потребности. Не рядко особено жестоки изнасилвания и последвалите ги осакатявания на полови органи се дължат на бойци, които са юноши. Михаил Игнатиев, който в своите репортажи като никой друг умее да свързва наблюдения и анализ, обърнал внимание върху това, че нарастващата жестокост и бруталност на новите войни се обяснява до голяма степен със засилената поява на тези въоръжени юноши: „В повечето традиционни общества честта се асоциира със сдържаност, а мъжествеността – с дисциплина. [...] Особената бруталност на войните през деветдесетте години се свързва с друга представа за мъжката идентичност – тази за дивата сексуалност на подрастващите момчета. Благодарение на тези младежи армиите се снабдяват с друг тип войници – такива, за които

Дете-войник с автоматично оръжие в Бирма, 2000 г.

С оръжие в ръка се увеличават шансовете за оцеляване по време на гражданските войни. Автоматичните оръжия създадоха възможността във войните да бъдат употребявани деца, а детското безгрижие в досега с опасността, жаждата за приключения, както и изгледите за постоянно обезпечаване тласкат хиляди подрастващи към войната

оръжието не е нещо, към което човек се отнася с уважение и ритуализирана коректност, а е нещо, което по-скоро притежава определено фалическо значение. Да се пресече контролен пункт в Босна, на който тийнейджъри с тъмни слънчеви очила и прилепнали маскировъчни костюми размахват автомати АК-47, означава да се навлезе в зона на токсичен тестостерон. Войните без друго винаги са имали и сексуално измерение – носенето на войнишка униформа не е гаранция

за добро поведение; но когато някоя война се води от нередовна войска от юноши, сексуалното варварство се превръща в нормално оръжие.³⁹

Описанието на Игнатиев може да бъде изразено и с числа: ако по време на Балканските войни от последните десет години според преценките на международни организации са били изнасилени между 20 000 и 50 000 жени, то по време на и след геноцида в Руанда според данни на Human's Right Watch те са били над четвърт милион.⁴⁰ Упражняваното спрямо цивилното население насилие при новите войни е преди всичко насилие над жени.⁴¹ Насилническите практики се простират от стратегии за „етническо прочистване“, които са свързани със системни практики на изнасилване, през разрушаване на социалната сплотеност и моралните норми на обществото (чрез изнасилване специално на млади жени те биват дамгосвани и превръщани в чуждо тяло за общността) до разширяване на претенциите за плячка върху принудителното сексуално общуване с момичета и жени от току-що завладените области. А изпадането в сексуално варварство, за което говори Игнатиев, може да се наблюдава предимно там, където чрез новите войни биват разклащани и разрушавани общества, в които традиционно е господствал строг сексуален морал: тук разкриващите се благодарение на силата на оръжието шансове за сексуално общуване са особено привлекателни и същевременно социалните последствия от изнасилванията са особено деструктивни, тъй като след като доста голяма част от техните млади жени са изнасилени и поради това дамгосани, тези социални общности не могат вече да се възпроизвеждат.

Освен във възникването и избуяването на политически формации на военните власти и във вкарването на етнически деца-войници тенденцията за прогресираща приватизация и комерсиализация на военните действия се проявява не на последно място в увеличената поява на наемници, които междувременно играят роля в почти всички такива войни – от търсачите на приключения и авантюристите от Западна Европа, които в Балканските войни се присъединяваха към едната от страните на своя отговорност и срещу едно по пра-

вило по-скоро дребно възнаграждение, до високо професионални доставчици на охранителна дейност със седалища в Лондон и филиали по цял свят като *Control Risk Groups*, *Defence Systems Ltd.*, *Sandline International*, *Saladin Security*, *Gurkha Security Guards* и особено *Executive Outcomes*, които освен добре обучен военен персонал предлагат също самолети и хеликоптери, както и разработени концепции за охранителна дейност.⁴² Към техните клиенти принадлежат както държавни глави, които в борбата си срещу въстаници не могат повече да се доверяват на собствената си армия и президентска гвардия, така и предприятия с международна дейност, които поръчват охраната на своите производства в области с войни и въстания на такива фирми за наемници. В Черна Африка е разпространено мнението, че един единствен наемник от *Executive Outcomes* струва колкото цяла рота местни войници.⁴³ По-нататък към наемниците на новите войни принадлежат хвърляните в бой в Чечня и Босна, в Афганистан и Алжир муджахидини, на които се плаща с петродоларите на арабски държави или частни лица, за да се сражават там за запазването на религиозните пристрастия и културните ценности. Най-малкото частично към тези наемници трябва да бъдат причислени освен това повече или по-малко официално формираните и обучени от западните държави бойни съединения – успоредно с най-старото и най-известното от тях, френския Чуждестранен легион, преди всичко частите на гурките* в рамките на британската армия, временно поддържаната от Израел за охрана на буферната зона на северната му граница Южноливанска армия и накрая афганистанският Северен алианс, който сякаш за няколко месеца е взет на служба на антитерористичната коалиция.

От мрежите на муджахидините до наборите от трескаво свикани бойци, от аристократично появяващите се охранителни фирми, свързани с първите адреси на бизнеса с оръжия, до отрядите от шумни авантюристи, чийто образ се запечатва

* Гурка – народност в Непал, известна с войниците си на служба в Британската армия. – Бел. прев.

благодарение на прекалената употреба на алкохол и продължаващия седмици наред отказ от телесна хигиена с цел запазване на следите от боя – общо за всички тях е, че те не се състоят от местни жители, които се борят за собствената си кауза въз основа на смесица от политическо задължение и патриотична обвързаност, а че тук действат мобилизиращо предимно финансови интереси заедно със страст към приключения и идеологически мотиви. Изглежда не подлежи на съмнение, че точно тази смесица, при която възнаграждението започва от равностойността на непосредствено жизнено необходимото и достига до изплащане на крупни суми от около 15 000 долара на месец,⁴⁴ тласка напред премахването на границите на насилието и брутализирането на войната. Възприетите забрани и ограничения в Хагската спогодба за сухоземните войни, както и в Женевската конвенция заедно с техните допълнителни протоколи, при новите войни изобщо не се спазват. Причината за това е преди всичко фактът, че държавите, обичайните адресати на военното и международното право, по-скоро са без значение за протичането на новите войни. Самите така наречени редовни армии, които официално защитават държавата, в повечето случаи не са нищо друго освен мародерски банди, а полудържавните, участващи действащи лица не могат истински да бъдат обхванати от заплахите за санкции на международното право, тъй като, ако се абстрахираме от някои изключения, няма сила, която би проявила готовност да наложи правото, да задържи военните престъпници и после да организира скъпо струващи, проточващи се с години съдебни процедури. Така се оказва, че е голяма илюзия появилата се временно представа, че световните политически отношения изцяло са на път да се подобрят след края на конфликта между Изтока и Запада и намаляването на броя на войните, водени от държави.⁴⁵ Погледнат в перспектива, броят на войните се увеличава,⁴⁶ а шансовете за ограничаване на употребата на сила чрез правно регламентиране по-скоро се топят. Докато много интелектуалци в Западна Европа и Северна Америка размишляваха върху вътрешната политика в световен мащаб, световното гражданско право и демократичния мир,⁴⁷ войната помете наложените ѝ попечителства

и в перифериите на зоните на благоденствие се установи самостоятелно като нов може би не по форма, но по количество вид реализация на доходи: на мнозина тя дава възможност за осигуряване на непосредствената издръжка, на някои служи като средство за краткосрочна реализация на значителни доходи и за безпрепятствено изживяване на блокирани фантазии и най-накрая на отделни единици тя раздаде като подаръци огромни състояния и неописуемо богатство. Би могло да се възрази, че винаги е било така; подобно нещо е в сила и за обичайните междудържавни войни. Но решителната разлика се състои в това, че онова, което наистина винаги, включително и при междудържавните войни, е било повече или по-малко изразено съпътстващо войната явление, при много от новите войни застава в центъра и се превръща в тяхна същинска цел.

Граждански войни, Малки войни, Диви войни: търсенето на понятия

Как може да бъде формулирано понятие за такива войни? В по-голямата част от литературата може да се срещне понятието за гражданската война,⁴⁸ имащо предимството, което не бива да се подценява, че може да се свърже с дълги традиционни линии на политическото мислене и чрез това да даде на разположение инструменти за анализ за теоретичното схващане на новите войни. Тези традиции достигат назад до изследването на Салустий за заговора на Катилина в Рим от времето на късната република или до наблюдението на Тукидид за взаимното изстребване на демократическата и аристократическата партии на остров Керкира. „Гражданска война“ е класическото допълващо понятие към „война между държави“ и в това отношение предвид множество признаци на новите войни е близко до ума да се обърнем към него. Но тъкмо поради това, че стои в рамките на дълга традиция на политическата теория, понятието за гражданска война изопачава погледа върху специфично новото при войните от по-

следните две десетилетия, а това успоредно с тяхната свързаност с процеса на икономическата глобализация, респективно на глобализацията на сенчестата икономика, е преди всичко създаването на такова състояние на интересите, което е ориентирано не към приключването на войната, а към нейното по принцип безкрайно продължаване. В противоположност на това класическите граждански войни от античността до наши дни се характеризират с това, че след бурно избухване на насилие победилата страна е заграбвала властта в държавата и се е опитвала да затвърди за постоянно в мирно време завоюваните във войната успехи. Гражданските войни са стълкновения вътре в държавата заради власт и господство, които стигат до крайно решение по насилствен начин. Дори ако се проточват с години като испанската гражданска война, участващите в тях страни винаги се борят за властта в държавата, защото искат да наложат политически интереси и идеи. При много от новите войни не може да става дума за това: няма истинско съответствие между съществуването на дългосрочни политически формации на военни властелини и класическата гражданска война, въпреки че е извън всяко съмнение, че при много от новите войни се забелязват елементи на класическата гражданска война. Но преди всичко понятието за граждани заедно с неговите политически конотации, което е централно за дефиницията на *гражданската война*, не може да бъде приведено в съгласие с повечето характеристики на новите войни.

Ако понятието за гражданска война стои по-добре в политикотейоретичната традиция, то понятието „Малка война“, което в най-ново време е влязло в употреба като вариант на *low intensity wars*,⁴⁹ изглежда по-добре във военноисторическо отношение: „Малката война“ е станала постоянен придружител на „Голямата война“ още преди партизанската война в Испания против Наполеон. Там засадите и нападенията, с които испанските партизани от *Armée d'Espagne* под командването на маршал Льофевр непрекъснато нанасяли удари, довели до разпокъсване на френските сили, до значително влошаване на положението със снабдяването и в крайна сметка до нарастваща деморализация на войските. В следствие на

това британската експедиционна армия под командването на Уелингтън е могла да заздрави позициите си на Иберийския полуостров въпреки численото превъзходство на французите. Та тъкмо водената в кабинетните войни на XVIII век с лековъоръжени части, стрелкови полкове и хусари Малка война⁵⁰ е имала функцията да подsigурява маневрите на основната армия, да възпрепятства настъплението на противникови войскове части, постоянно да прекъсва за известно време техните канали за доставки и изобщо чрез грабежи и разрушения да причинява на врага възможно най-големи стопански щети. Докато Голямата война се е прицелвала непосредствено срещу военните сили на противника, за да сломи политическата му воля, Малката война е трябвало да засегне непременно по-силно стопанската база на противника, за да отслаби непряко способността му да наложи по военен път политическата си воля. Теоретиците на партизанската война от XX в., които обявяваха партизанската война, Малката война за най-сполучливия път за премахване на колонизацията и за революционизирането на Третия свят, трябваше всъщност да се откажат от тази класическа връзка между Малката и Голямата война, но като заложиха на изграждането на редовни или полуредовни войскове части от редиците на партизанските отряди, те отново възстановиха в модифицирана форма свързаността между Голямата и Малката война.⁵¹ Подобен вид връзка обаче отпада при новите войни, както сочи наблюдението на Кристофер Дазе и други, а Малката война се превръща от поддържащ инструмент на Голямата война в неин функционален наследник. Но тези разсъждения бяха разгръщани досега по-скоро с оглед на последствията от това развитие за международния ред и по-малко с цел да бъде разбран вътрешният ход на развитието на новите войни; при тях на преден план стояха по-скоро асиметричните стратегии отколкото приватизацията и комерсиализацията на войната.

Като следващ опит да бъде създадено понятие за най-новото развитие на войната Волфганг Софски е предложил наименованието „Диви войни“, в което трябва да намерят израз завръщането на мародерите, големият брой кланета и системната употреба на изнасилванията като форма на во-

дене на войната.⁵² Със сигурност с това са назовани едни от най-очевидните характеристики на новите войни; но понятието „Дива война“ прегражда погледа към идеологическите ресурси на воюващите страни и към икономиката на тези войни, в която значителна роля играят дългосрочни, съвсем рационални по отношение на целите си интереси – и двете неща не са обхванати или са обхванати недостатъчно поради акцентирането върху прекаленото желание за насилие и безпорядъчното опиянение от кръвта. Тук се обръща особено малко внимание на решаващото за вътрешната динамика на тези войни свързване на субдържавни участници във войната като военни властелини, фирми за наемници и терористични мрежи с процесите на глобализирането, което иначе важи и за нахвърляните от Енценсбергер сценарии за „молекулярна гражданска война“⁵³ или за предложеното от Труц фон Трота наименование „неохобсови войни“.⁵⁴

Проблемите и незадоволителността при създаването на понятийно стегнато и с обективно съдържание наименование за новите войни насочват наистина по-малко към дефицити при формирането на понятия и теории; те показват по-скоро необозримата и почти невъзможна за обхващане в добре свързана абстрактност, а още по-малко в теория, смешица на нещата при най-новото развитие на военните събития.⁵⁵ Драматичните промени в областта на оръжейните технологии, които достигат до компютризиране на бойното поле, са също толкова характерни за това развитие, колкото и връщането към архаични практики на употреба на сила, при което битките се водят най-често само с ръчни огнестрелни оръжия, а често и само с ножове и мачете. От една страна се наблюдава идеологизиране на употребата на сила, подхранвано по правило от религиозни източници, което много западни интелектуалци искат да ограничат чрез средствата на просветителски диалог, а от друга страна едва ли може да се отрече, че голям брой от действащите лица на новите войни чрез прилагането на насилие съвсем пресметливо преследват интересите си и използват идеологиите може би за да легитимират борбата си. И най-накрая от една страна се установява етническото разцепление на обществата на все по-малки

единици, докато същевременно става дума за нови световни политически блокове, които се създават чрез религиозни култури, разпростиращи се отвъд държавите. Политическите обстоятелства след края на противопоставянето между Изтока и Запада са по-фрагментирани и по-противоречиви от когато и да било и при тях войната придоби нова, ясно отличаваща се спрямо предишните обстоятелства функция, която едва ли може да се обхване от едно единствено понятие. Не на последно място поради тези факти, когато тук се говори за вътрешни войни и за транснационални войни, за терористични стратегии и военни интервенции за унищожаване на логистични бази на терористични организации, без по-голямо уточнение става дума просто за „нови войни“.⁵⁶ Дали при тях наистина всичко е толкова ново, колкото изглежда на фона на класическата междудържавна война, ще трябва още да се изследва.

Асиметрии в световната политика и стратегии на асиметризирането

Преди всичко трябва да бъде разгледан по-подробно един аспект, за който до сега ставаше дума само между другото: открояващата се все по-отчетливо от осемдесетте години на XX в. насам и станала окончателна след разпадането на Съветския съюз асиметрия на разположението на силите в световната политика. Военно-политическите условия, при които в Европа от началото на Новото време междудържавните войните са се развили като преобладаваща и почти единствена форма на водене на война, са били формирани чрез доминирането на симетрични отношения, дори може да се каже, че междудържавната война представлява най-високо развитата форма на симетрично водене на война, тъй като е напълно институционализирана в правови норми. Подобни по принцип противници взаимно се признаваха в своето подобие и това взаимно признаване създаваше основата за политическата им рационалност, която след това можеше да доведе до

надпревара във въоръжаването, но и до споразумения за ограничаване на въоръжаването или стъпки за разоръжаване. Върху това признаване почиваше същевременно и международното военно право, което е валидно и до днес. Но това положение на нещата, при което временните диспропорции между силите непрекъснато биваха изравнявани, преди да прераснат в явни асиметрии, вече не съществува: нито една държава по света, дори нито една коалиция от държави днес не може да отвърне на САЩ с военни средства – това започва със самолетноносачите и военно-въздушните сили, преминава през спътниковото разузнаване и бомбите с лазерно насочване и свършва с ядрените оръжия и ракетните системи.

При предпоставено симетрично водене на война по модела на междудържавните войни няма сила, която дори и най-малко да може да се мери със САЩ. Наистина нещата изглеждат съвсем иначе, когато на това асиметрично разположение на силите се отговаря със стратегии на асиметризирането. Такива стратегии са партизанската война, тероризмът и най-сетне това, което стана известно като интифада в палестинския конфликт:⁵⁷ нападението на юноши, хвърлящи камъни срещу тежковъоръжени войници, при което единствената защита на нападателите са камерите на световната преса, които разпространяват вестта за неравните условия на борбата по целия свят. Това, което за войниците са танковете и автоматичните оръжия, за нападащите юноши са телевизионните екипи, а камъните служат евентуално за средство да привлечат вниманието им.

Колко безсилни могат да бъдат военните апарати срещу асиметричните стратегии, САЩ трябваше да изпитат за първи път по време на вьетнамската война, когато въпреки огромното си военно-техническо превъзходство не бяха в състояние да нанесат решително поражение на сражаващия се по метода на партизанската война противник – подобно нещо претърпя Съветският съюз две десетилетия по-късно в Афганистан. После високата степен на уязвимост на САЩ стана още по-ясна в Ливан и Сомалия, когато един бомбен удар срещу казармите на военно-морските сили на САЩ в Бейрут, респективно неуспешният и с големи загуби опит да

арестуват сомалийския военен главатар Айдид, както и снимките на един влачен по улиците обезобразен американски войник доведоха до там, че Съединените щати трескаво изтеглиха войските си и пред очите на целия свят се отказаха от предявената си по-рано политическа воля. Така нареченият „ефект Могадишу“ скоро доведе до там, че военните заплахи на американците загубиха значителна част от достоверността си и САЩ се видяха изправени срещу подозрението и изразеното в него презрение, че плащат данък на менталитета на едно потребителско и свикнало с лукса общество: „Вие смятате – така Давид Риф предава подигравателната забележка на един босненски сърбин, – че американското общество беше изкарано от търпение, когато бяха убити осемнайсет ваши войници в Африка? Почакайте, докато се върнат ковчезите от Босна. Вие вече не сте силна нация. Вие не можете да понесете мисълта, че убиват децата ви. А ние, сърбите, можем да гледаме смъртта в очите. Ние не се страхуваме. И затова ще ви бием, щом идвате на помощ на турците [става дума за босненските мюсюлмани], които толкова обичате.“⁵⁸ Тъй като трябваше да компенсират понесеното разрушаване на изградения си облик, САЩ бяха принудени в редица следващи конфликти да покажат по-голяма решителност, отколкото всъщност би отговаряло на политическата им линия. Очевидно преди всичко опитът от Могадишу затвърди убеждението на Осам бен Ладен, че въпреки технологичното им превъзходство американците биха могли да бъдат победени чрез решителна употреба на сила. В разговор с блискоизточния кореспондент на лондонския вестник *Индипендънт* през 1977 година той е заявил, че било удивително колко бързо са се отказали американците в Сомалия. „Муджахидините бяха изненадани от рухването на американския морал. Това ни убеди, че Америка е хартиен тигър.“⁵⁹

И най-могъщата суперсила също е уязвима, гласеше посланието от Бейрут и Могадишу, което беше подхванато жадно от противниците и враговете на САЩ, и тя е особено уязвима тогава, когато конфликтът се решава на други места и с други средства, различни от тези, които обичайно се считат за присъщи на войната. При това медиите придобиха

**Осквернен труп на американски войник в
Могадишу, 1993 г.**

На военно-техническото превъзходство на западните военни части военните главатари на новите войни най-често могат да противопоставят твърде малко неща – освен снимки, които показват какво се случва с войниците, които попадат в ръцете им. Снимки като тази на осквернения труп на войник от САЩ в Могадишу сами представляват оръжие и са насочени непосредствено към политическата воля на страните, които са изпратили войски в кризисни райони или области, където се води война

нарастващо значение: чрез тях до американското общество достигаха снимки, с които извършителите на насилие от цял свят се опитваха да повлияят върху решенията на САЩ. Това започна с упълномощаването на пропагандни агенции, които трябваше да направят нещо за политическия имидж на определена страна в американското общество, и завърши с вземане на заложници и екзекуции на американски граждани от терористични групировки, които преследваха една-единствена цел – да си осигурят по-голямо присъствие в новините в западните средства за масова информация. На борбата с оръжия във все по-голяма степен беше противопоставена борба със снимки и благодарение на това терористичните стратегии спечелиха доста значителна пробивна сила.⁶⁰ Във всеки случай обаче употребата на снимки от войната като средство за воденето ѝ, превръщането на кореспонденциите от войната във война чрез кореспонденции представлява огромна крачка в по-нататъшното асиметризиране на войната. А тъй като снимки се използват много отдавна с цел да отслабят готовността на населението за подкрепа и подчинение на политическите решения на правителството, контролът и цензурата на снимките междувременно също се превърна в инструмент за отпор и защита срещу такива нападки.

Така историята на войните от средата на XX в. насам може да бъде описана като нарастващо развитие на асиметрични разрешавания на конфликти. Възникването на световни политически асиметрии поради явно невъзможното за догонване икономическо, технологично, военно превъзходство и превъзходство в културната индустрия на САЩ върви заедно с асиметризирането на войната чрез изместване на бойните зони, предефиниране на средствата за водене на война и мобилизиране на нови ресурси. Първата голяма крачка в тази посока е връщането към стратегията на партизанската война по времето на деколонизацията. Последва го включването на терористични тактики в стратегията на партизанската война, което може да се наблюдава предимно във войната в Алжир от края на петдесетте години. И в края на краищата се оформи военно-политическата стратегия на тероризма, при която терористичните удари вече не служат само за подпомагане на

едно освободително движение, воюващо с партизански методи, а непосредствено за това да разклатят политическата воля на противника. Тази крачка се осъществи сякаш на етапи – от първите зрелищно разиграни отвличания на самолети в края на шейсетте години до двойния удар срещу Пентагона и Световния търговски център на 11-и септември 2001 г. При това тероризмът ставаше все по-настъпателен и постепенно се разпротря извън границите на някогашните региони, от които води началото си и в които са корените му, и се разкло-ни глобално. А нападателната сила на терористичната стратегия нарасна в такава степен, в каквата на терористите се удаде да усилят асиметриите във възприемането и разрешаването на конфликтите. За сега крайната точка на това асиметризиране е създадена от станалото на 11 септември превръщане на граждански пътнически самолети в бомби и на небостъргачи с офиси – в бойни полета.

Ако сравняваме партизанската война и тероризма, бие на очи и един друг аспект на най-новото развитие: по своите вътрешни принципи партизанската война е отбранителна форма на асиметризирането, чрез която трябва да се води борба срещу някаква превъзхождаща във военно отношение окупационна сила. В противоположност на това тероризмът представлява нападателната форма на стратегическото асиметризиране на употребата на сила. Дори и преследваните чрез него цели да са в политически аспект отбранителни, респективно консервативни – като военна стратегия той се характеризира с това, че съумява да вкара употребата на сила в центровете на тези, които напада. Партизаните не са в състояние да направят това; те разчитат на трайна подкрепа от населението на областта, в която действат. Вместо това нападателните способности на терористите се основават на факта, че те използват гражданската инфраструктура на нападаната страна като своя логистична база и същевременно я превръщат в оръжие. Ако класическата междудържавна война най-малкото до началото на стратегическата война с бомби и хвърлянето на първата атомна бомба е била водена като сражение между въоръжените сили на двете страни, което е следвало принципите на симетрията, то партизанската война

е насочена срещу икономическата издръжливост, съответно срещу политическата готовност на противника да издържи: когато загубите на хора се увеличават и икономическите последиствия за колониалната или окупационната власт стават все по-потискащи, тогава там нараства и волята за едно така наречено политическо решение, т. е. за изтегляне на собствените войски. В съответствие с това не е необходимо партизаните да побеждават във военно отношение, а само да поддържат определен неунищожим потенциал на заплаха, за да постигат успех. Реймон Арон, един от най-внимателните и най-умните наблюдатели на военните събития през XX в., е включил още отдавна въздействието на тази асиметрия в по-късно често цитираната и претърпяла различни вариации формула, че ако партизаните не загубят войната във военно отношение, я печелят политически, докато противниците им, ако не постигнат решителна военна победа, губят войната в политическо и във военно отношение.⁶¹ Следователно удължаването на войната е от полза за партизаните: докато не бъдат унищожени с военни средства, те причиняват на противниковата страна толкова големи загуби в дългосрочна перспектива, че тя иска да приключи войната.

Тази асиметрия се засилва още повече в стратегията на тероризма: той не се насочва като партизаните *непряко* към волята на населението да издържи, по-скоро чрез идващия от терористичните удари ужас тази воля се атакува *непосредствено*. При това терористите използват целенасочено ефектите, които произвежда медийното подсилване на техните действия. Дотук тероризмът и партизанската война се различават не само по своя нападателен, респективно отбранителен характер, но и по това, че партизанската война създава асиметрии чрез *забавяне* на войната, докато тероризмът об-ратно – чрез нейното *ускоряване*.

Но възникналите в течение на последните десетилетия асиметрии по никой начин не се ограничават до военните стратегии, а отдавна са се разпрострели върху политическата рационалност, както и върху международноправната легитимност на войната и на подготовката за война. В условията на симетрични войни, така както ги е формирала европейска-

та история от Новото време, политическата рационалност на суверените и на техните изпълнителски щабове е била симетрично поляризирана: съсредоточаването на въоръжени сили, сключването на съюзи, както и всички мерки за подготовка или за избягване на бъдещи войни са се съобразявали със силата на определен действителен или потенциален противник. Тъй като въоръжението на двете страни е било подобно, чрез пресмятане на оръжията и войниците е било възможно да се получи в резултат стабилно равновесие като тенденция, респективно да се създаде чрез съответни мерки за въоръжаване. Това все още важеше по време на четирийсетте години на конфронтация между Изтока и Запада, когато двата военни блока можеха да се ориентират съобразно със силата на другата страна при сключването на споразумения за ограничаване на въоръжаването, както и при периодично повтарящите се кръгове на изпреварване и догонване във въоръжаването. Това разположение на силите не съществува вече; Съединените щати сякаш се надпреварват със себе си,⁶² без надеждния мащаб на един симетричен противник, какъвто беше до 1991 година Съветският съюз, и при това изключително въз основа на сценарии на заплахата, които се характеризират в значителна степен чрез асиметрични стратегии.

Най-сетне асиметрията на политическите рационалности намира продължение и засилване в асиметрията на легитимността на международното право. Ако в света на европейските държави от XVII в. насам тя е била по принцип еднаква, доколкото всяка призната за суверенна власт е имала правото да обявява война (*ius ad bellum*),⁶³ то днес вече не може да става дума за това. Завръщането на представата за справедливата война, която беше до голяма степен изтласкана от междудържавните споразумения по международно право,⁶⁴ е най-ясният израз на настъпилите и тук промени. Този, който претендира, че води *справедлива* война, по начало смята правните основания на контрагентите си за асиметрични: едната страна има цялата справедливост на своя страна, докато другата страна – цялата несправедливост; за другата страна се мисли като за престъпник, който трябва да бъде обезвреден чрез полицейска акция и в случай, че се

стигне до арест – да бъде изправен пред съд. Или пък в нея се вижда, сякаш като степенуване на концепциите на наказателното право, възплъщение на злото, което трябва да бъде унищожено и изкоренено. Такива представи могат да се срещнат най-вече там, където в политиката се е настанил религиозен фундаментализъм. Справедлива война и свещена война са огледални отражения едно на друго.⁶⁵ Те сякаш създават някаква симетрия на асиметриите.

След един първоначален преглед може да се твърди, че новите войни се характеризират преди всичко с две тенденции, които същевременно ясно ги отличават от войните между държави от предходната епоха: на първо място с приватизация и комерсиализация, т. е. с нахлуване във военните действия на частни действащи лица, водени по-скоро от икономически отколкото от политически мотиви, и на второ място – с асиметризиране, което означава сблъскване на принципно различни военни стратегии и политическа рационалност, които напук на всички предприемани тъкмо в най-ново време усилия все повече не се поддават на регулиране и ограничаване от международното право. Много неща говорят за това, че това развитие далеч не е достигнало кулминацията си.

Такова е днешното положение. Да се запитае най-напред как се е стигнало до него.

2. Водене на война, образуване на държави и Трийсетгодишната война

Какво още може да се обясни благодарение на Клаузевиц?

Широко разпространена е представата, че войните, които са се водили през последните две-три десетилетия в юго-източна Азия, централна Азия и особено в Черна Африка, нямат особено значение за останалия свят – предимно за страните-членки на ОИСР. От политическа гледна точка те се разглеждат като войни в периферията на зоните на благоденствие и стабилност, които трябва да ни безпокоят само в изключителни случаи; от историческа гледна точка ги причисляват към един тип война, който Европа отдавна е оставила зад себе си – посочването на религиозните и етническите им корени, което се чува непрекъснато, трябва не на последно място да затвърди у нас мнението, че те са ни се случвали в миналото ни, но няма да се случат в бъдещето ни.

Против такава гледна точка преди известно време решително възрази социологът Труц фон Трота. Той застъпва тезата, че разпадането на държави и свързаните с него войни в Африка показват бъдещето, а не миналото на света на ОИСР.¹ Като тенденция до подобен резултат достига израелският военен историк Мартин ван Кревелд: епохата на войните между държави, така както са описани и анализирани образцово в труда на Клаузевиц, според него окончателно е приключила и е започнала нова епоха на *low intensity wars*, при които войни-

те тлеят в продължение на много дълго време.² Самите езикови обрати, с които биват описвани настъпилите преустройства, набелязват принципните промени, тъй като тук войната е станала субект на фразата. Тя се е освободила от позицията на обект, на инструмент на политиката, която Клаузевиц е искал да ѝ определи,³ и се е поставила на мястото на политиката: войните, такава е диагнозата на ван Кревелд, вече не се водят, а тлеят в продължение на дълго време. Мястото, което в теорията на Клаузевиц се пада на политиката, у ван Кревелд заема самата война.

„Никой не започва война – гласи едно от ключовите разсъждения на Клаузевиц – или не е благоразумно да я започва, без да реши какво иска да постигне с нея и в нея, първото е намерението, второто е целта. Чрез тази основна мисъл са дадени всички направления, определени са обхватът на средствата и мащабът на енергията влиянието ѝ се проявява до най-малките елементи на действието.“⁴ Наистина това се отнася само донякъде за новите войни, защото в края на краищата те нито биват започвани, нито биват завършвани; както констатира почти всички наблюдатели на последните войни, те започват *някак* и завършват *някога*. Освен това едва ли някоя от участващите страни би могла точно да обяви какви намерения и цели трябва да се преследват с военните средства. Казано афористично: новите войни се водят сами, а участниците в тях биват водени.

Клаузевиц едва ли е възразявал толкова енергично срещу някое друго становище, колкото срещу схващането, че войната следва свои собствени закони и собствена логика: „Напротив, ние твърдим, че войната не е нищо друго освен продължение на политическите отношения с въвлечане на други средства. Казваме с въвлечане на други средства, за да заявим същевременно, че със самата война тези политическо отношения не престават, не се превръщат в нещо съвсем различно, а остават неизменни по своята същност, както и да са оформени средствата, с които си служат, и че основните линии, по които протичат и с които са свързани военните събития, са само техните предназначения, които се простират напърно през войната до мира. И как иначе би могло да бъде?

Нима с дипломатическите ноти политическите отношения на различните народи и правителства спират? Не е ли войната само друг вид азбука и език на тяхното мислене? Наистина той има своя собствена граматика, но не и своя собствена логика.“⁵

Този централен пасаж от основното произведение на Клаузевиц *За войната* се цитира толкова подробно тук, защото в него стегнато са обобщени определящите директиви и принципи на войната между държави. Той създава фона, на който се откроява това, което е специфично за новите войни. Само в някои случаи би могло да се каже, че при тях става дума за „продължение на политиката с други средства“ и дори тогава – най-вече с оглед на интервенциите на външни сили; това, че те са свързани с предназначенията на политиката, не се оказва вярно дори само поради това, че такива предназначения по правило няма. Формулировката на Клаузевиц може да се видоизмени така: новите войни имат не само своя собствена граматика, те имат собствена логика. По-нататък това е изразено във формули, които превръщат войната в субект на изказа: войната тлее, разпространява се, прехвърля се... Ако това е нещо повече от обикновен *façon de parler*, то трябва да изхождаме от това – а за Мартин ван Кревелд в това няма съмнение, – че повишената в субект на събитията война няма да спре на границите на Европа и Америка, а след по-кратко или по-дълго време ще ги прескочи. Тъкмо това има предвид фон Трота, когато твърди, че войните в Черна Африка показват по-скоро бъдещето, отколкото миналото на Европа. Тогава най-новите войни на Балканите и терористичните удари от 11-и септември не би трябвало да са периферни явления или еднократни събития; те би трябвало да бъдат разбирани по-скоро като предвестници на бъдещи развития, отколкото като белези на историята,⁶ които засягат всички ни. Този, който в описания и анализи предоставя на войната граматичната позиция на субект, би трябвало да е наясно какво изказване за бъдещето прави с това. Всеки анализ, който

* Начин на говорене (фр.). – Бел. прев.

дори приблизително си дава сметка за вплетените в собствения му изказ неща, трябва да се замисли за това да направи предложения как може да бъде предотвратено такова развитие.

Действително можем да отбележим следното: очертаващият се край на Големите войни не е равнозначен на встъпване във вечния мир, както някои се надяваха,⁷ а е съпроводен с разпространението на Малки войни.⁸ Последните наистина се определят като малки не поради това, че са кратки, че причиняват малко щети и вземат малко жертви, а защото се водят основно с леки оръжия и само частично – от редовни армии. Разрушителното въздействие на Малките войни за дълъг период от време е най-малкото толкова голямо, колкото на класическите Големи войни. Необикновеният интерес, който в последните години се проявява към войната и насилието от страна на хуманитарните науки,⁹ би могъл да бъде още един признак за това, че войната вече не трябва да се схваща като политически инструмент в смисъла, който влага Клаузевиц, а като действаща по собствени принципи форма на живот и акт на повишена (мъжка) самоизява.¹⁰ Но вярно ли е това наистина и могат ли тези отделни наблюдения да бъдат обобщени в една теоретично последователна рамка? Ако формулата на Клаузевиц, че войната е продължение на политиката с други средства вече не работи, защото при новите войни могат да се разпознаят твърде малко политически указания – какво тогава заема мястото на политиката? Или тя само се е освободила от държавните си форми, без да е изчезнала напълно?

Военни решения и изкуството на прокараването на граници с политически средства

Поради объркването, в което са изпаднали голяма част от изследователите на мира и конфликтите с оглед на предизвикателството на новите войни, изглежда разумно е да разгледаме войните във времето преди тяхното одържавя-

ване – и то без самоувереното убеждение, че конгломератът от разбойнически набези и мародерства, кланета и ексцесии на насилие, с които са се характеризирали много войни през късното средновековие и в началото на Новото време, веднъж завинаги е преодолян в Европа. Това предизвикателство е по-скоро зловещо предзнаменование за това, което ще сполети и европейците, и американците, ако не успеят да възстановят (съответно изобщо да наложат) в глобален мащаб пропукалия се държавен монопол върху употребата на сила и по този начин да се погрижат държавите (отново) да станат единствени господари на войната.¹¹ Във всеки случай: на цяла редица наблюдатели са направили впечатление структурните прилики на новите войни в Централна Азия и Черна Африка с войните преди одържавяването на войската в Европа. Така войните през късното средновековие и отчасти също в началото на Новото време са се водили като набези срещу имотите и владенията на противника. Тъй като рядко е съществувала възможност да бъдат превзети неговите укрепления, замъци и защитени със стени градове, била е опустошавана околната земя, нападани са били селата и опожарявани селските дворове. До битки се е стигало само тогава, когато застрашеният суверен е излизал срещу разбойническите чети, а те от своя страна не са побягвали, а са приемали битката. Наистина това се случвало рядко и така воденето на война през късното средновековие се състояло по-скоро в опустошаване, отколкото в сражения и битки. Оценката на процента загинали, т. е. съотношението между призованите бойци и убитите в бой, потвърждава това: за XIV в. той възлиза на 4,6 процента, за XV в. – на 5,7 процента, за да скочи през XVII в. на 15,7 процента.¹²

Обикновено това развитие се обяснява с въвеждането на огнестрелните оръжия; най-малко същото значение има обаче начинът на водене на война: докато битките са били избягвани и сраженията са се решавали при първия сблъсък на облечената в брони конница, броят на загиналите в боя е бил непременно по-малък отколкото след този момент, когато решаването на войната се е търсело в битка и войските са били обучавани и въоръжавани така, че да са в състояние да издър-

жат на проточващи се дълго време сражения. В съответствие с това се е развила тактиката на продължително използване на силите, при която битките е трябвало да бъдат доведени до край и затова са протичали със значително по-големи кръвопролития. Наистина това не означава, че войната като цяло би трябвало да взема повече жертви. Най-напред се променили само мястото и начинът на употребата на сила: разпределената по целите владения на водещите войната страни сила била събрана на едно място и концентрирана на бойното поле.

По-рано пострадалите от воденето на войната по начина, който се характеризирал с разрушения и грабежи, били в по-малка степен въоръжените бойци от двете страни, които надлежно избягвали срещите помежду си, а много повече селяните, жените и децата, които бивали тормозени, ограбвани, изнасилвани и убивани.¹³ Въпросът не бил в това да бъдат завладени по-големи области на противника, да се държат окупирани или дори да бъдат политически анексирани; повечето от водещите войните и без това изобщо не били в състояние да направят това, тъй като им липсвали както достатъчно силни войски, така и средства да осигурят издръжката им за дълго време. Вместо това на врага трябвало да бъдат причинени трайни щети, за да бъде принуден по този начин да изпълнява искания или да се съгласи на сключване на договори. Формулирано по съвременен начин: чрез войната повишавали разходите, които противникът трябвало да плати за запазването на (политическата) си воля, и се надявали така да го направят по-отстъпчив. Тоест по правило не ставало дума за това да се пречупи в сражение нечия политическа воля, а чрез продължително нанасяне на щети той да бъде омаломощен. За този начин на действие Ханс Делбрюк – наистина във връзка с нещо друго – е създал понятието „стратегия на изтощаването“ и немалък брой от новите войни могат да бъдат дешифрирани като връщане към тези форми на водене на война, които се насочвали именно не към бързо решаване, а към дългосрочно причиняване на загуби. Описването на този начин на водене на война като стратегия на изтощаването наистина допуска, че може да се разпознае някакво военно-политическо планиране, което съзнателно е взело решение за

Себастиан Вранкс:

Разграбване на едно село, около 1620 г.

Новите войни в много отношения приличат повече на войните от началото на Новото време, отколкото на войните между държави от последните три столетия, също и точно поради типичната за тях употреба на насилие срещу цивилното население: грабежи, изнасилвания и кланета слагат много по-силен отпечатък върху тяхното протичане от по-големи сражения или дори решаващи за изхода на войната битки

такава стратегия. Напротив, там, където за войната се казва, че тлее, не може да става дума за стратегически директиви.

С одържавяването на войната непосредствената битка между свиканите от двете страни въоръжени сили, решителното сражение, е придобило много по-голямо значение, макар че войната на снабдяване и войната на изтощаване както и преди е оставала стратегическа възможност, към която отново и отново са прибягвали. Войните между държави все

пак благоприятстват *военното* решаване на спорния между страните в конфликта въпрос. Сражението, в което по възможност идва решението, може при това да се схваща като един вид редуция на сложностите, при която различните мотиви и намерения, разнородните интереси и ценностни пристрастия биват уравновесени и концентрирани във военните сили на двете страни. Тези сили биват поведени в сражението една срещу друга, за да ликвидират наведнъж и за дълго време всички проблеми и въпроси. „Главното сражение – както казва Клаузевиц – е най-кръвавият път на развързката.“ И поради това му качество успоредно с него вървят преди всичко две предизвикателства, пред които трябва да се изправи пълководецът; на първо място това в течение на няколко часа да изпрати на смърт хиляди от поверените му мъже: „Действително то [сражението] не е просто взаимно погубване, а действието му е повече да убие вражеския боен дух, отколкото вражеските воители [...], но неговата цена винаги е кръвта, а избиването е негов характер и име, пред него човекът у пълководеца се стъписва ужасен.“ Заедно с това с него се свързва наистина много по-голямата тежест чрез решения, които трябва да се вземат за броени мигове, да се държи в ръце политическата съдба на цели държави: „Но още повече човешкият дух се разтърсва от мисълта за взетото изведнъж решение. В една точка на пространството и времето тук е съсредоточено цялото действие и в такива мигове у нас трепва някакво смътно чувство, сякаш в това тясно пространство силите ни не биха могли да се разгърнат и да се активизират, сякаш само с времето вече бихме могли да спечелим много [...]. Това е само илюзия, но дори и като илюзия то има значение и точно тази слабост, която обзема човека при всяко друго голямо решение, може да заговори по-силно у пълководеца, когато трябва да постави на карта обект с толкова голямо значение.“¹⁴ Клаузевиц е вярвал, че с това може да обясни защо пълководци от различни епохи отново и отново са се опитвали да избегнат „най-кръвавия път на развързката“ и да стигнат до успеха по други пътища.

Предпоставката за това, че воденето на война в края на краищата все пак се е изместило от формата на опустошаване

на противникови територии към военно решение в сражение е била една система от различавания и разграничавания във форма, каквато само държавите са могли да развият и наложат. Затова одържавяването на войната и нарастването на броя на водените във войните сражения протичат до голяма степен паралелно. Именно това разграничаване е предпоставката за това, че сложни проблеми могат да се редуцират до *военно решение* и после то бива възприето като *развързка* на спорния проблем. Колко малко това се разбира от само себе си показват новите войни, които далеч не могат да бъдат решени по военен начин. Съществуват шест различия и разграничения, които държавата прокарва и гарантира.

На първо място това е установяването на признати териториални граници, чрез които точно се различават вътре и вън. На тази основа се изгражда организацията на държавния апарат, от разделението между вътрешна и външна политика до определянето на сферите на компетентност на полицията и войската (във всеки случай в конституционната държава). Преди всичко обаче териториалните граници маркират обсега, в който заповедите и очакванията за подчинение са валидни или най-малкото поне могат да бъдат налагани. Въз основа на такива точни граници държавите се различават от империите, чиято претенция за господство намалява от центъра към периферията. Тя не свършва до гранични линии, а сякаш се изгубва в дълбините на по-големи гранични области.

На това териториално разграничаване се основава *на второ място* ясната възможност да се направи разлика между война и мир. Прецизно прокараните граници са предпоставка за това да няма нещо трето между войната и мира. Преминаването на границата, независимо в каква форма, без позволенията на този, който е определен да я пази, представлява нарушение на мира, което може да стане причина за война. Напротив, в периферните области на големите империи често е било невъзможно да се направи сигурна разлика между война и мир. Там е царяло някакво междинно състояние, което не е можело да бъде определено нито като война, нито като мир. В продължение на столетия това е било валидно за източните и югоизточните периферии на Руската империя, за

граничните райони на Османската империя, както и за така наречената военна граница на Австро-унгарската империя; това се е отнасяло също за почти всички гранични области на европейските колониални империи, както и за Запада и Юга на САЩ преди заселниците да достигнат брега на Тихия океан, съответно преди да е била установена държавна граница с Мексико. Във всички тези области е трябвало да се държи сметка за подобни на военни силови действия дори тогава, когато официално империята е била в мир. Не е имало съсед от същия вид или признат за равностоеен, с когото да е можело да се сключат обвързващи двете страни договори и спогодби и така империите се стремели да осигурят границите си, като заселвали по тях постоянно готови за битки народности или доброволци. Юрген Остерхамел е създал за това състояние понятието „имперска варварска граница“.¹⁵ Този, който се е установявал да живее там, е знаел най-вече за особените опасности. Напротив, гражданите на една държава, дори в райони близки до границата, могат да разчитат на това, че, когато официално цари мир, действително могат да се наслаждават на неговата благодат. Множество арени на новите войни пък изглеждат като глобални разраствания на тези гранични райони на старите империи, а войната, която цари в тях, най-често няма нищо общо с войната между държави, която се е водила в Европа от Новото време.

Бинарното кодиране на политически агрегатни състояния като война или мир *на трето място* бива допълнено от претенцията на държавата само тя да може да определя кой да бъде смятан за *приятел* и кой за *враг* в политическо отношение.¹⁶ С това вертикалното отношение на лоялност от феодалното право е било преустроено в хоризонталната претенция за лоялност на териториалната държава и този, който е пренебрегвал това преустройство, е бил преследван и наказван като извършил държавна измяна.¹⁷ Суверенът е определял задължително за всички поданици кой се обявява за приятел или враг. Напротив, при новите войни един местен главнокомандващ, често дори само някакъв часовей на пост решава дали някой трябва да бъде третиран като приятел или като враг.

Тези три основни различия и разграничения, върху които почива териториалната държава от Новото време в противоположност на държавата на личностния съюз от средновековието и античността, се допълват от още три различия и разграничения, които са от по-голямо или по-малко значение за правното оформяне на държавността и за изясняването на междудържавните отношения. Най-напред, *на четвърто място* е различаването между комбатанти и некомбатанти, т. е. между тези, които се отличават по облеклото си (от XVII в. насам – униформа), както и по явното носене на оръжие като принадлежащи към въоръжените сили и които по тази причина в случай на война могат да бъдат нападани и убивани, и всички останали, които, тъй като не участват в битките и нямат никакво влияние върху военното решение, не бива да бъдат нито ограбвани, нито преднамерено убивани. Да бъдат пазени некомбатантите от влиянието на военните действия е станало възможно поради току-що споменатия преход от стратегия на нанасяне на икономически щети към стратегия, при която сражението е определяло изхода от войната. При това на сражението се приписва и елемент на символност; разрушаването на символите на властта, което почти винаги се случва при него, се наслажда върху физическата битка, допълва я и придава на победата или поражението категорична изразителност. Без тази символичност резултатът от някои битки по никой начин не би имал като задължително последствие приключването на войната и сключването на мирен договор. Войната между държави е чувствителна към символиката на пораженията; новите войни не са, което е още една причина за тяхната голяма продължителност. Ако воденето на война на грабежите и разрушенията е било насочено преди всичко срещу цивилното население, то сега употребата на сила е засягала по принцип само комбатантите. Наистина трябва да се признае, че това е валидно само за *Голямата война*, докато придружаващата я *Малка война* все така в значителна степен е била насочена към това да причинява щети на цивилното население. С одържавяването на военното дело новият начин на водене на война не е изместил напълно стария, а го е понижил до нивото на стратегическо

помощно средство, а именно Малката война.¹⁸ Поради това в известен смисъл можем да окачествим новите войни като отделяне на Малката война от Голямата и превръщането ѝ в нещо самостоятелно. Това отделяне се осъществява успоредно със загубата на политически символики: разпадането на държавата винаги представлява и разпадане на политически символики, а тяхната загуба принуждава да се вземе физическо решение.

Най-малкото с оглед на Голямата война и на редовната войска държавата *на пето място* е била в състояние да прокара ясна разделителна линия между допустима употреба на сила в рамките на военните действия и насилствени криминални действия. Това се отнася както до разграничаването на самите война и мир, така и до ограничаването на допустимата употреба на сила във войната. Прибирането в казарми на войсковите части, които по този начин са били подложени на по-стриктен контрол и дисциплина отколкото във военните лагери, и заменянето на съда на задругата, който е бил обичаен за наборите от ландскнехти, с държавно военно правораздаване особено много са допринесли за радикалното цивилизовано на обществения живот.¹⁹ Така приключило времето на „скитащите“ ландскнехти, които кръстосвали на големи групи страната в търсене на служба и при това грабели, плячкосвали и изнасилвали. Към тях често се присъединявали просяци, отлъчени от църквата и престъпници и след като те били отделени от войската, цивилният ред можел много по-лесно да бъде наложен, отколкото това било възможно спрямо наброяващите често със стотици, ако не с хиляди души тълпи на ландскнехтите.²⁰ Най-накрая била ограничена и допустимата в рамките на военните действия употреба на сила. „Тези, които водят война, нямат неограничено право в избора на средства за нанасяне на щети на врага“, постановява член 22 от *Хагската спогодба за сухоземната война* от 1907 година. А в член 3 на *Женевската конвенция за закрила на цивилното население по време на война* от 1950 година се казва: „Лица, които не участват пряко във военните действия, включително членове на въоръжените враждуващи сили, които са свалили

оръжията си, и лица, които поради болест, раняване, пленяване или всяка друга причина са били извадени от боя, трябва да бъдат третирани хуманно при всякакви обстоятелства, без никакво онеправдаване, почиващо върху раса, цвят, религия или вяра, пол, рождение или състояние или върху какъвто и да било подобен критерий.“²¹ Тоест разграничаването на военна употреба на сила от военно престъпление се основава в края на краищата върху способността на държавата да различава недвусмислено комбатанти от некомбатанти. Вън от съмнение е, че самите държави постоянно са пренебрегвали това разграничаване,²² но това е нещо различно от рухването на цялата система на реда, което съпровожда разпадането на държавите и новите войни.²³

Вероятно най-важното за икономическото развитие на Европа разграничение всъщност е било, *на шесто място*, това между употреба на сила и поминък, вследствие на което са били закрити явните пазари на насилие.²⁴ На мястото на вербуваните според случая военни дружини се появили редовни войски,²⁵ които и в мирно време били въоръжавани и обезпечавани от държавата. Така въоръжената мощ на държавите не подлежала вече на амортизационната логика на инвестиран капитал, а била финансирана от попъвания чрез данъци държавен бюджет, в който от този момент насетне чак до XX в. военните разходи съставлявали общоизвестно най-голямото перо. Колкото и притискащи и обременяващи да са били винаги такива данъци – новата система на организация на военното дело имала голямото предимство, че извадила предлагането и търсенето на употребата на сила от пазара на труда и ограничила този пазар до цивилни дейности.²⁶ За превърнатите във войници ландскнехти това наистина означавало, че тяхното възнаграждение, погледнато в дългосрочен план, намаляло.²⁷ Това, което в литературата често се определя като милитаризиране на политиката, най-напред довело до цивилизоване на обществото, тъй като от него до голяма степен била премахната употребата на сила като форма на придобиване на имуществата и услуги: чрез прибирането на войниците в казарми тази сила в значителна степен била обхваната в гарнизоните и чрез новите режими за налагане на

дисциплина, чрез строевото обучение и прекомерно твърдия регламент за наказания била обърната срещу самите войници.

Тези скицирани под формата на модел разграничения и различия, които били предприети и гарантирани от териториалната държава на Новото време, са били наложени наистина едва в един разпрострял се в по-дълъг период от време процес на развитие: началото му е в XV в., но той приключва едва в XVIII век. Освен това той не протича навсякъде едновременно и по един и същи начин. В източната периферия на Европа, в Полша и в Русия той никога не се е осъществил последователно, частично е бил прекъсван или напълно се е провалил. Вследствие на това Полша е изчезнала за повече от едно столетие от европейската история, а Русия чрез имперското си разширяване на изток и на юг се е видяла изложена на други предизвикателства, различни от тези на създаването на държава по европейски образец. Напротив, в центъра на Европа паралелно с процеса на образуване на държави благодарение на равновесието на силите се е развил един принцип на симетрия, който е принудил държавите да следват политика на догонваща модернизация: прогресът в разделянията и разграниченията в една от страните принуждавал съседите ѝ от своя страна да предприемат също такива усилия, за да могат да бъдат в крак с така постигнатото повишаване на ефективността. Дотук създаването на системата на симетрично водене на война и възникването на териториално фиксирана държавност действали усилващо едно върху друго, обстоятелство, което било прекъснато само от голямата криза на Трийсетгодишната война, в течение на която се стигнало до масово връщане към току-що преодолените форми на водене на война. Затова е обяснимо предположението, че от едно позадълбочено разглеждане на Трийсетгодишната война могат да се извлекат някои указания за структурните принципи и динамиката на развитието на новите войни от края на XX в. насам.

Трийсетгодишната война като рамка за анализ и мерило за сравнение за новите войни

Вън от всяко съмнение е, че последователността от военни кампании и войни между 1618 и 1648 г., обединена много скоро в историческата памет под наименованието „Трийсетгодишна война“, е маркирала дълбок прелом в европейското развитие. Особено много от последиците на тази война още дълго е страдал районът на Средна Европа; в демографски, социален и стопански аспект те са били толкова тежки, колкото не са били последиците от никоя следваща война чак до Втората световна.²⁸ За Трийсетгодишната война, чийто изход се е решавал най-вече на територията на Германската империя, но която е всичко друго, но не и чисто вътрешна германска война, е характерно най-вече, че в нея употребата на сила е била насочена само частично срещу въоръжената сила на някакъв враг, а иначе – понякога дори предимно – срещу цивилното население: отначало грабела и плякосвали,²⁹ за да доставят необходимите средства за заплащане и осигуряване на войската, скоро обаче се натрупали безпорядъчни нашествия и разбойнически набези, при които войниците, сами често страдащи от глад, със сила си присвоявали малкото още останали хранителни припаси.³⁰ Наистина в течение на тази война непрекъснато се стигало до по-големи битки, но никоя от тях не донесла окончателното военно решение – било защото загубилият успявал бързо да възстанови първоначалната си сила с външна помощ или чрез привличане на нови войници, било защото друга войска заемала позицията му и театърът на бойните действия се изпълвал с нови военни части.³¹ Така никоя от общо трийсет и трите по-големи и по-малки битки на Трийсетгодишната война³² не довела до военно решение. Вследствие на това у водещите войната страни все по-силно започнала да се налага една стратегия, която била насочена не към *военно поражение*, а към *икономическо изтощаване* на противника и често ставало дума само за това собствените военни сили да бъдат

обезпечени и задържани заедно. Провеждали се широко замислени опустошителни набези и се развила една форма на война, която се характеризирала с по-малки престрелки и набези, грабежи и плячкосвания, нападения и кланета.

Дори първоначално този начин на водене на война да е бил съзнателно планиран от военачалниците, участващите в него военни части започнали все повече да излизат извън контрол; скоро те вече водели война за собствена сметка и при това не знаели граници що се отнася до жестокости и насилствени действия спрямо цивилното население. „Не могат да се опишат безчестията, които вършеха с жените – отбелязва пасторът на горнохесенското село Ехцел за разквартируването на войниците на Кристиан фон Брауншвайг, – като не щадяха, нещо невероятно, дори шейсет и седемдесетгодишните. Има тук една почтена млада вдовица, която се оплака, че пред очите на няколко жени, на собствените ѝ деца и на други деца е била изнасилена от трима войници един след друг наред стаята. В едно близко село направо погубиха друга девойка – насилили я към десетина, – та няколко дни след това тя предаде Богу дух. Изнасилваха без никакъв свян всички жени, които срещнеха по полето и в градините.“³³ В течение на войната ужасите се увеличавали в такава степен, в каквато все още поносимо дисциплинираните в началото военни части се превръщали в мародерстващо войнишко пълчище, което кръстосвало страната грабейки, опожарявайки и убивайки.³⁴

Завладяването и разрушаването на Магдебург от частите на имперския главнокомандващ Тили се е превърнало в символ за неконтролируемостта на войските, които при непостъпването на заплащането им вече не ги било грижа за нарежданията и заповедите на командирите им, а давали воля на алчността и жаждата за убиване. Йезуитът Гаспард Вилтхайм от Люксембург придружавал военните сили на католическата лига и съобщил за обстановката в току-що завладения град: „По пътя напомнях на войниците, които срещам, да уважават честта на жените, както беше заповядал Тили, и да се откажат да убиват. Но за съжаление улиците вече бяха застлани с трупове на убити и с дрехи на ограбени хора.

Никой не се съобразяваше с честта на жените. Пред църквата Свети Петър имаше една грамада опозорени и убити жени. С кучешки ламтеж нашите победоносни ландскнехти открито се нахвърлиха върху жените на победените. Поради тази похотливост нашите победни войски се превърнаха в победени банди. Те обърнаха всички предишни триумфи в неизменни поражения. И не само обикновеният ландскнехт се опетни с такъв срам, но дори и полковниците. Като не им стигна избухването на разпалени страсти в един-единствен ден, после още и похитиха опозорените и дълго ги влачиха със себе си, докато ги погубиха.“³⁵

Вилтхайм описва ужасите при завладяването на Магдебург, за да обясни с тях настъпилия скоро след това обрат във военните събития: със завземането на този град завършил победният поход на войските на кайзера и лигата. Последвали тежките поражения при Брайтенфелд и Лютцен и предвожданата от шведите коалиция на протестантските сили спечелила надмощие за дълго време. Но възникналата не на последно място поради проблеми в снабдяването липса на дисциплина скоро започнала да се шири и в редиците на шведите. Когато по-големи части от франкско-баварското селячество оказали съпротива срещу продължаващите грабежи и насилия и започнали да нападат и да убиват мародерстващите войници³⁶ – „плячкаджии, хайдуци и пладнешки разбойници“, както ги наричали – шведските войски отмъстили за това, като превърнали в пепел и развалини неколкостотин села.³⁷ В „Приключенията на Симплисимум“ на Гримелсхаузен и „Филандер от Зитевалд“ на Мошерош, както и в гравюрите на Кало и Франк са увековечени ужасите именно от тази фаза на войната. Най-вече Гримелсхаузен е представил войната като насочена срещу цивилното население форма на насилствено присвояване.³⁸ Тъкмо това превръщане на насието в ежедневие, при което вече не може да се различи с какво допринася то за военното решение, е описано проникновено от Гримелсхаузен.

Във войни, които не са ориентирани към бързо военно решение, почти винаги се стига до загуба на дисциплината. Хората с оръжие все повече преминават към използването на

Ханс Улрих Франк: Селяни убиват войник, 1643 г.

След като в течение на Триесетгодишната война насилието на мародерстващите войници срещу цивилното население непрекъснато се увеличавало, изтормозените селяни все по-често започнали да прибягват до самоотбрана. Те нападали по-малки преминаващи отряди или изостанали войници и ги убивали, а от своя страна техните другари отмъщавали по най-жесток начин за тях

войната като възможност за лично обогатяване, а оръжието – като инструмент за реализиране на фантазии за всемогъщество и садистични импулси. Точно в това отношение в съобщенията за Триесетгодишната война се срещат очебийни прилики с развитието в най-ново време. Извън това също и военната икономика, организирана на принципа *bellum se ipse alet* (войната сама се изхранва), представлява структурен паралел на новите войни. Тук няма държавно съкровище,

събрано от данъчни постъпления, което – дори когато се увеличава и разширява чрез заеми и кредити – по принцип поставя колко дълго и с каква интензивност може да бъде водена войната и кога трябва да бъде завършена; вместо това тя самата се превръща в съставна част на икономическия живот, който вече не подлежи на никакъв контрол и ограничения. Със сигурност и при такива условия една война не може да бъде продължавана безкрайно: като едностранна форма на присвояване на ценности тя самата не успява постигне създаване на ценности и в някакъв момент потъва толкова дълбоко в стопанските структури, че се стига до тотален колапс. Но тъй като тези войни по правило не следват принципа на всеобхватно и бързо мобилизиране на силите, а този на бавното им и постепенно изразходване, най-често те траят много дълго и след временно затихване пламват отново.

Скоро в организацията на такива войни частни и получастни силови предприемачи заемат мястото на държавната бюрокрация и командните щабове. Това важи и за организацията на Триесетгодишната война, в която са участвали приблизително 1500 по-големи и по-малки военни предприемачи.³⁹ Албрехт фон Валенщайн, Ернст фон Мансфелд, Кристиан фон Брауншвайг и Бернхард фон Ваймар са само най-известните сред тях. За разлика от някои кондотиери в Италия от XV в. наистина на никого от тях не се е удало да създаде трайна собствена власт, въпреки че някои като Отавио Пиколомини или Венцел Лобковиц са придобили голямо богатство и силно политическо влияние.⁴⁰ Отначало съставянето на полковете протичало чрез назначени за тази цел полковници по линии, които всъщност били частно организирани в икономическо отношение, но регулирани от държавата. Скоро обаче предварително зададените рамкови условия все повече и повече започвали да губят значение и действителното водене на войната станало самостоятелно спрямо всички политически предварителни условия.

Но тази война не би могла да бъде водена в Германия в продължение на триесет години, ако за нея не са се стичали непрекъснато нови средства отвън – във вид на свежи войскове части (заедно с испанците и шведите тук трябва да се

споменат шотландците) и особено като все нови и нови парични средства, които били вкарвани във войната предимно от Англия, Франция и Нидерландия. Тези субсидии удължили войната в два аспекта: най-напред като направили възможно продължаването ѝ, а по-късно – като утежнили приключването ѝ. Защото било необходимо в мирните договори между другото да бъде отбелязано кой трябва да отговаря за връщането на тези парични средства, а, разбира се, вече никой не бил в състояние да направи това. Не бива също да се изпуска от внимание, че тази война едва ли би могла да се проточи в продължение на трийсет години без постоянния приток на злато и сребро от Новия свят и без възникналите от откриването на Америка насам световни икономически отношения.

По принцип се разбира от само себе си и все пак най-често се пропуска или не се обръща достатъчно внимание: обикновено войните траят толкова по-дълго, колкото повече участващите в тях могат да използват ресурсите на световната икономика. Това впрочем е валидно и за класическите войни между държави. По правило такова използване на допълнителни ресурси – определени суровини, но преди всичко оръжия и парични средства – се организира от други държави; за повечето периферни войни по времето на конфликта между Изтока и Запада беше осигурявана издръжка и съществуването им беше поддържано по този модел. Но при условията на глобализацията, която се изплъзва от управление от страна на държавите, воюващите страни междувременно посягат безпрепятствено към ресурсите на световната икономика. Така от тъй наречените войни чрез заместник, които най-малкото частично бяха контролирани от суперсилите САЩ и Съветския съюз, все по-ясно се обособиха самостоятелни войни, чиято продължителност зависи не от налагането на политически цели, а от възможността да се разполага с още и още важни за войната ресурси; ако в края на краищата те все пак завършват, то не е защото една от страните е постигнала целите си, а защото всички страни са прекалено изтощени, за да продължават да водят войната. И в това отношение новите войни показват сходства с Трийсетгодишната война.

Официално Трийсетгодишната война е завършила през есента на 1648 година с двойния мирен договор от Мюнстер и Оснабрюк. Но дори самото обстоятелство, че е трябвало да се водят преговори на две отделни места и че няколко от страните са одобрили договора едва след известно закъснение показва, че би трябвало да се говори по-скоро за мирен *процес*, отколкото за *склучване* на мир.⁴¹ Така страните, които заседавали съвместно от средата на 1645 година, първоначално провели политически сондиращи разговори на различни плоскости и въпреки това преговорите в Мюнстер и Оснабрюк се проточили три години, докато най-сетне се стигнало до споразумение по съществени (не по всички) точки. Тази голяма продължителност била свързана на първо място с това, че в течение на войната се били образували много групи с различни интереси, които не могли да бъдат умиротворени без много губене на време чрез приключването на военните действия и към тях принадлежали, разбира се, всички онези, на които мирът щял да отнеме досегашната база за съществуване; било ясно, че проблемът за „оставката на воюващите народи“ трябвало да бъде финансиран – във всеки случай трябвало да бъдат уволнени около 150 000 войници, но не било ясно кой трябвало да намери необходимите за това парични средства. От друга страна преговорите, които не били „предварително структурирани“ от никакво военно решение, били утежнени от това, че голям брой външни сили се били включили във войната и така я били свързали с цяла редица други войни. По принцип в Мюнстер и Оснабрюк трябвало да бъдат приключени четири европейски войни, за да може в Германия да бъде установен мир, който да има стабилност и тежест: войната между Франция и Испания (тук преговорите за мир наистина се провалили), проточилата се в продължение на осемдесет години война между Испания и северната Нидерландия, войната между Франция и една част от представителствата на съсловията в райхстага и най-накрая войната между кайзера и друга част от представителствата на съсловията, както и Швеция. Около четиринайсет години се обсъждала идеята за всеобхватен европейски мирен конгрес, докато накрая била променена във Вестфалския мир. В сравнение с

това европейските войни между държави от XVIII и XIX в. и дори Първата световна война, в чийто край също имало цял куп проблеми за решаване, са приключени определено бързо. Наистина така наречените договори от предградията на Париж от 1919 година (Версай, Сен-Жермен, Трианон, Ньойи и Севр) са имали като резултат един доста по-крехък мир отколкото споразуменията от Мюнстер и Оснабрюк, поради което последните в най-ново време все повече се оценяват като шедеври на изкуството за преговори и дипломатията.⁴² Това, което обаче по всеобщо правило се подлага твърде малко на оценка, е обстоятелството, че войната е продължавала още дълги години след като отдавна е било ясно, че никоя от страните, участващи в нея, не би била в състояние да я реши с военни средства в своя полза.

Така Трийсетгодишната война ни се представя като поредица и наслагване от отделни войни и конфликти, които са се преплели и скачили помежду си по такъв начин, че може да се говори за една-единствена война.⁴³ По това тя отново прилича на цяла редица войни, чиито съвременници сме ние: на първо място на *Афганистанската война*, която, строго погледнато, се състои от поредица от няколко войни с различни участници и чиято равностойка на жертвите насочва към последици с дългосрочна опустошителност, подобни на тези, които е имала Трийсетгодишната война за Германия: около един милион убити във войната (от тях 400 000 деца) при население от общо 13 милиона души, освен това 1,7 милиона осакатени от войната, както и между четири и пет милиона бежанци.⁴⁴ После *войната в Ангола*, която междувременно продължава повече от трийсет години и в която досега са паднали в жертва приблизително почти 10 процента от цялото население; 20 процента от населението живеят като бежанци в собствената си страна, а почти три милиона анголци разчитат на помощта на международни организации. Стопанското оздравяване, което ще трае години, ако не десетилетия, е утежнено от 10 до 15 милиона заровени пехотни мини.⁴⁵ По-нататък *войната в Конго*, която от население от 30 милиона души досега е взела 1,7 милиона жертви и има като последствие над два милиона прогонени от страната. Присъствието на различни бун-

товнически движения и интервенционни сили в Конго междувременно е преплело конфликтите вътре в страната с тези от други страни от региона, така че възможността за бързо сключване на мир се отнема във все по-далечно бъдеще.⁴⁶ Най-сетне *Близкоизточният конфликт*, при който противопоставянето между израелци и палестинци е свързано с редица регионални войни, сред които тази в Ливан се оказва най-продължителна и с най-много последици.⁴⁷ Поредицата би могла да бъде продължена с поглед към кавказкия регион, Африканския рог и тъй нататък. Общо за всички тези войни е това, че те са се разширили от конфликти вътре в обществото до транснационални конфликти, чрез които са станали буквално безгранични. По тази причина ще трябва да се отбележи като значителен успех на ООН, НАТО и Европейския съюз това, че в края на краищата им се удаде да задържат като регионално ограничени войните, възникнали от разпадането на Югославия. Към най-важните задачи на международната политика за мир в бъдеще ще принадлежи това, ако не е възможно бързото приключване на една война вътре в обществото, най-малкото да се предотврати нейното транснационализиране.⁴⁸

Както е известно, и Трийсетгодишната война е започнала като вътрешен конфликт между съсловията в Бохемия и кайзера; обаче въз основа на неговото свързване с противоречия във вероизповеданието от онова време той твърде бързо е прескочил границите на Бохемия. Фридрих фон дер Пфалц и Максимилиан фон Байерн, които заедно с кайзера и със съсловията от самото начало играели централна роля в противопоставянията, несъмнено са се оставили да бъдат въввлечени във войната не само заради верските си пристрастия и лоялност – Фридрих като калвинист, а Максимилиан като католик, – а също и поради лично честолюбие и стремеж към власт: единият, защото го привличала кралската корона на Бохемия, а другият, защото искал да бъде въздигнат в ранг курфюрст, най-подходящият път за което му се струвало предоставянето на курфюршеството на Пфалц. Поради това не се оценява справедливо сложността на генезиса на войната, когато Трийсетгодишната война се схваща изключи-

телно като война на вероизповедания, а също и в предшестващите я така наречени религиозни войни, особено тези във Франция, по никой начин не става дума само за верски различия.⁴⁹ Наистина след избухването на войната верските пристрастия и ценности допринесли за нейното ускоряване и затруднили нейното приключване – особено след едиктите на кайзера за реституцията от 1629 година, когато протестантството в Германия трябвало да се страхува за политически гарантираното си по-нататъшно съществуване, – но те все пак не били единствената причина за войната. Те решително тласнали напред прехвърлящото границите разширяване на войната, но до такава експанзия би се стигнало може би и без верски пристрастия.⁵⁰ В това отношение могат да се посочат повече структурни прилики с новите войни, при които религиозно-идеологическите фактори рядко са били същинската причина за подпалването им, но често са действали като негов ускорител.

Сигурно е изтъркана мъдрост, че във войните са важни не само структурите, институциите и организациите, но също водачите и организаторите. При войни вътре в обществото те без съмнение имат още по-голямо значение отколкото при войни между държави, тъй като необходимите за воденето на войната институции и организации най-често тепърва трябва да се създават. Поради това тук е от решаващо значение за това дали да има война или мир наличието или липсата на харизматични водачи и гениални организатори. Това добре може да се наблюдава при протичането на Трийсетгодишната война. Валенщайн със сигурност проявява малко харизматични черти, но той е бил, особено в съдействие с банкера Ханс де Витте, превъзходен организатор на военното дело, който освен това имал значителни тактически и стратегически способности. Без него войната е щяла да протече друго-яче; това е станало ясно веднага щом кайзерът повярвал, че временно може да се лиши от него. Напротив, Густав Адолф Шведски притежавал харизматични качества във висока степен, което се е проявило не на последно място в неговия начин на водене на войската и сраженията: той непрекъснато се

появявал в най-предните редици или сред своите войскове части, за да ги подбуди за по-големи усилия или да ги поведе към ново настъпление. Освен това без Густав Адолф Швеция едва ли би влязла във войната.⁵¹ И най-накрая войната е щяла да вземе друга насока, поне във втората си фаза, ако начело на френската политика се беше издигнал не кардинал Ришельо, а някой, чието действие би се определяло по-малко от императивите на държавнически съображения и повече от верските пристрастия.⁵² Успоредно с тези изтъкнати фигури на водачи, върху чиято мотивация за действие имали доминиращо влияние било интересът за собственото издигане, било ценностните пристрастия на вярата, било държавнически съображения, във втората редица решителна роля играели многобройни харизматични личности. Такива са Ернст фон Мансфелд, Кристиан фон Брауншвайг, Бернхард фон Ваймар и други, които дори след големи поражения формирали наново войските си, съумявали да заменят изгубените оръжия, старали се да спечелят подкрепа и отново се явявали на арената на военните действия.⁵³ Днес инфраструктурата на новите войни е формирана от подобни харизматични военни предприемачи, които с помощта на външни политици – независимо от това дали те са ориентирани по-скоро към всеобщи ценности или към интересите на държавите си – печелят влияние и способност да издържат дълго време и за които войната представлява не толкова средство за налагане на дългосрочни политически цели, колкото възможност да придобият лично власт и богатство.

Заради всички тези аспекти Трийсетгодишната война може да представлява рамка за анализ и мерило за сравнение на новите войни много повече отколкото всички по-късни войни, двете световни войни, както и включително освободителните, респективно умиротворителните войни по времето на разпадането на старите (колониални) империи. Това е така също и тъкмо поради тази причина, че тя се е провела при условията на едно още недостигнало до край одържавяване на социално-политическата уредба. Поради това се е стигнало до противопоставяне и сътрудничество на държавни, полудържавни и частни действащи лица, което е също

толкова типично за новите войни. Най-важните участници в Трийсетгодишната война заедно със същинските носители на властта като кайзера и имперските съсловия били издигнали се в началото на войната силови предприемачи, които организирали наемничеството и които обръщали внимание по-малко на указанията на тези, които им давали поръчки, отколкото на собствените си интереси. Персоналът, който те имали на разположение, се състоял от професионални ландскнехти, които преди това били служили вече на различни военни арени, но постепенно се увеличавали принадлежащите към долните слоеве, които търсели възможност да осигурят препитанието си, както и авантюристи, които искали да използват войната, за да преуспеят.⁵⁴ И най-накрая в тази война се намесвали все повече външни сили, които поддържали отделните страни според собствените си интереси и възможности, като предоставяли легитимност, пари и оръжия. От време на време те вземали и пряко участие във военните събития, като изпращали собствени бойни части. Така за Трийсетгодишната война е характерна една смесица от конституционно-политически конфликти и религиозно-идеологически противоречия, частни амбиции за обогатяване и лични амбиции за власт, държавнически съображения и ценностни пристрастия. Такива войни в твърде редки случаи могат да бъдат решени по военен път.

3. Одържавяването на войната и неговите последствия

Войната като търговско предприятие: кондотиери и след тях

Близко до Кастильоне Фиорентино двама францисканци срещат английския наемнически предводител Джон Хокуд, наричан от италианците Джовани Акуто¹. Според обичая си те любезно приветстват твърде обичания и уважаван предводител с „Мир вам, монсиньоре!“, но са смаяни, когато Хокуд отговаря сухо с „Господ да ви отнеме милостинята!“. Защо им пожелава такова нещо, питат те изплашено, след като те самите са му пожелаали нещо хубаво? „Как може да мислите, че ми желаете нещо хубаво – отговаря той, – след като идвате при мен и казвате Господ да ме остави да умра от глад. Не знаете ли, че живея от войната, а мирът би ме разорил? А както аз живея от войната, вие живеете от милостиня, така че отговорът, който ви дадох, напълно съответстваше на поздрава ви.“

Малкият анекдот на Франко Сакети от началото на XV век точно предава конститутивните принципи на военното дело в епохата на наемниците: войната е била сделка, а битките – платена услуга, поради което Карл Маркс обозначава наемничеството също и като неистинска предшестваша форма на наемния труд². Правната база на този вид военно дело е *condotta*, съставен от юристи и отчасти разработен в подробности договор между възложителя, даден град или княз, и някакъв военен предприемач, кондотиера. В него се опре-

делят размерът на наема, величината на войските, срокът на предоставянето им и преди всичко задачите, които те трябва да изпълняват. В Германия тази система се запазва при ландскнехтите от XVI век и дори до времето на Трийсетгодишната война³, като кондотата е заменена от така наречената капитуляция, която обхваща заповедите за назначаване, военни членове и споразумение за платимите суми. Дори в XVIII век британската Източноиндийска компания води войните си по този модел⁴. Начинът на воюване на кондотиерите съответства на духа на разменната търговия. Личният ангажимент на васала, възникнал в средновековната феодална система, и милициите на градовете, основани на военната служба на гражданите, са рационализирани и систематизирани. На мястото на личното задължение към владетеля или гражданството застава безличната връзка на покупката и размяната. Военната мобилизация на гражданите е заместена от ангажирането на професионални военни за ограничено време и на смяна на личното васално задължение идва срочният договор за платена услуга⁵.

Този процес отваря вратата за по-широки социални слоеве: носенето на оръжие вече не е привилегия на благородниците, а става дейност, която може да упражнява по принцип всеки, преценил, че е годен за това. След векове, през които на воинското поприще са властвали силни механизми на изключване, сега то става трамплин за социално издигане. В Италия през XV век на ред кондотиери дори се удава да достигнат след успешни кампании положението на князе и херцози. Франческо Сфорца, който се издига до владетел на Ломбардия, е само най-известният и най-преуспелият измежду тях. До него се нареждат Бартоломео Колеони и Еразмо да Нарини, наречен Малатеста, Джакопо Пичинино и Франческо Бусоне, по-късно граф на Карманьола, които всички имат скромни произход, но, поне за известно време, са си извоювали слава и почести, власт и богатство⁶. Съвсем скоро армиите на кондотиерите стават сборища за авантюристи, които изграждат щастието си с оръжие в ръка или пък искат да използват оръжието, за да си го извоюват със сила. Редовете на войниците се изпълват с търсачи на щастие.

Но не на всички е било отредено да се издигнат. Мнозина умират от епидемии и болести, а някои преживяват стремително падение тъкмо когато смятат, че почти са постигнали предмета на желанията си. Съдбата на Валенщайн, убит по заповед на своя работодател, императора, защото е подозиран от него, че заговорничи с врага, преди това вече е сполетяла няколко италиански кондотиери: Джакопо Пичинино попада в капан, устроен от неаполитанския крал Феранте, който заповядва той да бъде пленен и убит; граф Карманьола е обвинен от венецианците в измяна, измъчван е и накрая е екзекутиран на площада Сан Марко; Николо да Толентино споделя съдбата им в Милано, Паоло Вители – във Флоренция. Всъщност това не е никак удивително. Там, където единствената връзка между политическите водачи и военните е купената за определен срок лоялност, бързо се промъква подозрението в измяна. И без друго кондотиерите често се оглеждат за следващия си ангажимент, преди още да е изтекъл старият. Подозрението, че те няма да завършат последния с нужната грижа е било естествено и без съмнение те съзнателно са протакали някои войни, за да удължат времето на службата си. Във всеки случай едва ли някой от тях е бил склонен към светкавичен изход на войната. Освен това кондотиерите и техните войници по правило не са били особено предразположени да рискуват живота и здравето си за някой временен работодател. Затова те скоро развиват един начин на воюване, който не се стреми към битки, а общо взето се основава на стратегия на маневри⁷. Ако в края на краищата едно по-голямо стълкновение или дори битка все пак не може да се избегне, те се водят с възможно най-малко загуби; пленените в тях бързо се освобождават срещу съответен откуп. Финансовите средства за откупите най-често трябва да набави политическият възложител, който в такъв случай не само не постига целта си, а отгоре на всичко трябва да плати за неуспеха още повече, отколкото е било предвидено в случай на успех.

Така кондотиерите отново и отново се оказват изправени пред упрека, че не водят войните си с нужната сериозност и са ги превърнали в игра, за която градовете трябва да плащат. Кондотиерите, както се изказва и Сакети в поу-

65828

Тази книга е издадена в рамките на Проект „Преводи“
при Фондация „Следваща страница“, с финансовата подкрепа
на Българо-Германско дружество за сътрудничество
при Федерална Република Германия
и Институт „Отворено Общество“ – Будапеща.

Deutsche Gesellschaft für
Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH

Bundesministerium für
wirtschaftliche Zusammenarbeit
und Entwicklung

NEXT

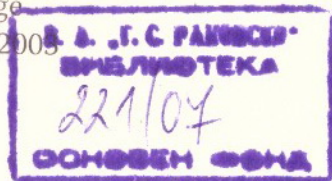
PAGE

Преводът е направен по изданието:

Herfried Münkler

Die Neuen Kriege

6 Auflage März 2003

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може
да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било на-
чин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2002 by Rowohlt Verlag GmbH,
Reinbeck bei Hamburg

© Константин Георгиев Янакиев, превод, 2006

© Светлана Георгиева Янакиева, превод, 2006

© Издателство „Изток-Запад“, 2006

ISBN-10: 954-321-218-X

ISBN-13: 978-954-321-218-7

Министерство на културата

Програма „Българските библиотеки –
съвременни центрове за четене
и информираност“ 2007

Херфрид Мюнклер

НОВИТЕ ВОЙНИ

Превод от немски
Константин Янакиев
Светлана Янакиева

чението, извлечено от анекдота за срещата на Хокуд с двамата францисканци, погаждат „често [...] на тези, които са ги наели, по-лоши номера, отколкото на войниците на своите противници. Защото макар и единият от тях да си дава вид, че воюва срещу другия, те все пак са по-добре настроени един към друг, отколкото към тези, които са ги наели, и като че ли си казват един другиму: ‘Ти граби там, а аз ще грабя тук.’“⁸ Оттук Сакети извлича извода, че градовете трябва да поддържат мир и три пъти да размислят, преди да започнат война. Николо Макиавели препоръчва, напротив, премахването на системата на кондотиерите, за да се поставят войните отново под *политически* контрол. С оглед на това той пропагандира връщането към милициите на гражданството по античен образец. Той пише: „Който крепи държавата върху наемните войски, никога няма да бъде сигурен, понеже те са несплотени, амбициозни, недисциплинирани и вероломни. Те проявяват безстрашие сред приятелите си, а се боят от неприятелите си и нямат страх от Бога, нито честно отношение към хората. [...] В мирно време държавата се ограбва *от тези войски*, а по време на война – *от неприятеля*. Те искат да служат, когато не воюваш, но когато се обяви война, те се разбягват или си отиват.“⁹

По времето, когато Макиавели пише това, италианската система на кондотиерите е претърпяла ред опустошителни поражения: срещу нахлулите в Италия французи, испанци и германци в не една битка кондотиерите се оказват лишени от шансове за успех и изоставят страната на произвола на чуждестранните армии, които превръщат Италия в главна арена за военни действия в борбата за хегемония в Европа. Наистина, и нашествениците прибегват до наемнически войски, например швейцарци, с които си служат най-вече френските крале, или немски ландскнехти, с които кайзерите изпълват арените на военни действия, но както швейцарските райслоифери, така и ландскнехтите водят друг вид война в сравнение с италианските кондотиери: докато последните са образували малки конни войскове части, в които, напук на новата парично-пазарна организация на войната, се запазва много от рицарския етос на средновековната война, идващи-

те от север наемнически части се състоят предимно от пехотинци, които, тъй като са осезаемо по-евтини от кавалерията, могат да бъдат значително по-многобройни.

Това, че сега, за разлика от предишните столетия, пехотинци могат да излязат насреща на облечените в брони конници, се дължи предимно на карето като тактическа формация, развита от швейцарците и усъвършенствана от ландскнехтите¹⁰: въоръжените с дълги копия пехотинци се строят в квадрат или кръг, който може да се отбранява във всички посоки и не може да бъде разбит от конницата. В нападение строят на копиеносците е такава сила, че нищо не може да му устои. Най-често тези карета могли да бъдат разкъсани от разположената пред фронта на нападателя артилерия; когато затвореният строй започнел да се разпокъсва под обстрела, той можел да бъде разбит от конна атака. Но за да може да се използва ефективно артилерията и да се предотврати разбиването ѝ от нападение на противника, войската трябва да има своя пехота. В резултат вече само армии, които разполагат както с пехота, така и с конница и артилерия, могат да проведат успешна кампания. Сега изходът на една битка се решава от числеността на събраните войски, както и от превъзхождащата способност за съвместно действие на трите рода войски. Така по-големите стълкновения и битки придобиват решаващо значение. В битките при Равена, Мариняно и Павиа изходът на кампаниите, водени от европейските хегемонистични сили, се решава от сблъсъка на цели армии¹¹. С развитието към по-големи войски и към съчетаване на различни родове войски обаче войните стават все по-скъпи. Бележката, която отново и отново може да се чуе от граф Кампобасо, Джан Джакомо Тривулцио, както и най-накрая от Раймондо Монтекуколи, че който иска да води война, се нуждае от пари, пари и пак от пари¹², става с всяко повторение все по-уместна. Такива войни най-накрая стават по силите само на държави, които са в състояние въз основа на непрекъснато покачващите се от XV век нататък данъчни приходи¹³ да предоставят необходимите финансови средства също и за по-продължителен период от време и на които постепенно се удава да поставят войната, станала при кондотиерите част от

стопанския живот, отново под контрола на политическата си власт. Големината на контролираната област, степента, в която е била централизирана властта, и величината на данъчните приходи оттук нататък са решаващи в европейската военна история.

Иновации в оръжейната техника, тактически революции

В опита си да получат контрол върху войната държавите първоначално прибягват към развитата от кондотиерите система на организация на военното дело и се опитват да получат влияние върху воденето на войната само непряко чрез насочването на паричните потоци, избора на военните предприемачи, както и чрез формулирането на договорите, които сключват с тях. Така преди всичко в Германия е могла да се развие една форма на войската, в която търговските черти на военното дело се обединяват с цеховите специфики на организацията на ландскнехтите¹⁴. Тук се включва най-напред системата на самооборудване – ландскнехтите трябва сами да си доставят оръжията и обмундировката; те покриват разходите си за това от аванса и възнаграждението. Вследствие на това се развива специфично за ландскнехтите облекло, чрез което обществото на военните демонстративно се разграничава от цивилното и същевременно системно престъпва правилата за обличането на съсловията¹⁵.

На пъстрия облик на ландскнехтите слага край едва налагащото се в течение на XVII век униформено облекло на войските. Общозадължителната униформа дава дори външен израз на факта, че държавите са подчинили военното дело на прекия си контрол. При това са унищожени всички независими външни белези на корпоративните военни организации, а с тях и всички други институции, които са били създадени от сдруженията на ландскнехтите: цеховата юрисдикция, участието в разпределението на пляката, както и една съсредоточена в обоза социална организация, която представлява

Даниел Хопфер: немски ландскнехти, 1460 г.

Ландскнехтите от XV и XVI век образуват общност със собствени обичаи и свое право. Не на последно място чрез биещото си на очи облекло, което се надсмива над всички предписания на съсловния ред, те се разграничават от останалата част на обществото

нещо като заместител на родината за странстващите наемни войници; там те могат да намерят известни грижи в случай на раняване или – което е било по-вероятно – на заболяване. Преди всичко жени изпълняват основна функция в тази самостоятелна култура на низшите военни слоеве – от маркитантките до проститутките, така наречените обозни курви (*Trosshuren*), които са под контрола на обозния надзорник (*Hurenweibel*). Много ландскнехти довеждат дори съпруги и деца в обоза, така че той често не отстъпва по обхват на комбатантите¹⁶. Това пътуващо общество, към което трябва да се причислят още и майстори на пушки и ковачи на хладно оръжие, е собствено центърът на съпротивата срещу всички опити за дисциплиниране от страна на държавата. За него войната действително е станала форма на живот. Възниква

едно паразитно успоредно общество, държава в държавата¹⁷ със собствени интереси, които само рядко съвпадат с политическите задачи, определени от държавното ръководство.

За наложилото се най-накрая пряко одържавяване на военното дело са важни доста разнообразни мотиви: без съмнение произхождащата най-вече от протестантски кръгове критика на съмнителния морал на ландскнехтите и на лошото им влияние върху обществото¹⁸, освен това засиленият интерес към стоическата философия и във връзка с него към античните военни теории, които намират израз във философско-военните съчинения, придружаващи оранската реформа на войската¹⁹. Всички тези идеи обаче са могли да добият решаващо значение, само защото са могли да се опрат на ред изобретения от оръжейната техника и свързаните с тях тактически революции, вследствие на които европейските бойни полета започват да се владеят от обучени, високо дисциплинирани войскови части²⁰. Към това се добавят значими иновации в артилерията, както и в начина на изграждане на укрепленията и лагерите. Едва това дава на държавата възможността да наложи непосредствен контрол върху воденето на война – само морални призови и теоретични проекти едва ли биха били достатъчни.

Одържавяването на военното дело е всичко друго, но не и процес, който се разбира от само себе си или дори е просто много вероятен, въпреки че от европейската ретроспективна гледна точка може да изглежда така. Това, че то е било успешно, се дължи на съпадението на разнообразни фактори, което в тази му форма по никакъв начин не е трябвало непременно да се очаква. Преди всичко историците и представителите на социалните науки от традицията на Макс Вебер лесно подминават, че това е стечение на обстоятелства. Въз основа на Веберовата теза за рационализацията те конструират някаква еволюционна логика, според която преходът от самостоятелно наемничество към одържавен военен апарат представлява необходима стъпка от развитието и най-много да възникне въпросът, *кога*, но не и *дали* тя трябва да се извърши²¹. Оптимистичното допускане, че при новите войни става въпрос за войни за образуване на държави, каквито са

ставали в Европа през ранната модерност, се основава общо взето на такова вебериянско разбиране за историята. При това обаче редовно се пропуска какво централно значение се пада на въвеждането на тежки оръжия и на дисциплинирането на войсковия състав при одържавяването на войната. За новите войни, напротив, е характерно, че те се водят предимно с леки оръжия и че в тях подготвянето на дисциплинирани военни части рядко е решаващо. Рухването на ред държавни образувания в последните десетилетия вероятно се дължи също и на това, че не съществуваше сравним с развитието на Европа натиск за изграждане на годеен за външни войни военен апарат. Така че офицерите скоро се оказаха заети с „уредяване на вътрешни въпроси“.

И така, държавата разрушава корпоративните структури на сдруженията на ландскнехтите, отнема им дотогавашните им привилегии и ги поставя под строгия си контрол. На мястото на играта на зарове и карти в лагерите сега идват строги трудови задължения и смятаните за унизителни изкопни работи, които преди са били извършвани от специално доведени слуги или – принудително – от селското население, сега са работа на самите войници. Процесът на дисциплиниране продължава в обучението да се върви в крак и във въвеждането на строевата подготовка, система от еднообразни, механични движения, благодарение на които големи войскови части могат да маневрират като единно цяло и се увеличава скоростта на стрелбата на строените в редици стрелци. На мястото на също толкова чудатото, колкото и пищно облекло на ландскнехта идва униформата, предоставена от държавата („des Königs Rock“ – кралската куртка). Накрая е премахнато и пътуващото лагерно общество: войските са прибрани в установени на едно място казарми и така е разбит обозът с неговите придатъци. Същевременно е създаден строг, за да не кажем жесток, режим на наказания, в който телесните наказания са нещо обикновено. Обучените наемници в началото на XVIII век нямат ни най-малка прилика със знаещите цената си ландскнехти от XVI и XVII век²². Докато последните обявяват интересите си и най-често ги налагат, на войниците от одържавените войски им остава само изборът да дезерти-

рат. За да стане пълновластен господар на войната, държавата най-напред трябва да стане господар на армията си.

Предпоставка за успеха на това начинание не на последно място са, както беше казано, иновациите в оръжейната техника; между тях най-напред трябва да се спомене въвеждането на тежката артилерия. Наистина още късното Средновековие е познавало използването на оръдията във война, но сега чрез усъвършенствани техники на изливане са могли да се повишат честотата на стрелбата и големината на заряда, а нововъведенията в лафета правят топовете забележимо по-подвижни, така че от края на XV век те могат да се използват ефективно както в обсада, така и в полеви сражения²³. С помощта на тази артилерия войските бързо могат да разрушават крепости и укрепени възвишения, които дотогава са задържали настъплението им за седмици или са причинявали значително раздробяване на силите, или пък могат да принудят укрепленията да се предадат, докато това не се е случило. Така в стратегически план нападението отново придобива тежест за сметка на отбраната, стават възможни завоевания в голям мащаб и това на свой ред има за следствие загубата на значение от страна на опустошителната война, дотогава предпочитана пред завоевателната. За да може да води завоевателна война, една армия трябвало да е в състояние да води битки, а не само да прекосява територията на противника, грабейки и опожарявайки, а за целта тя се нуждаела от щогоде дисциплинирани войски. Войната срещу населението на територията на противника се превръща във война срещу неприятелските въоръжени сили, а за битките, каквито сега се водят все повече, артилерията става все по-важна.

Тежките оръдия по онова време са най-скъпите съоръжения на войската и така много скоро артилерийският парк става мерило за фискалните възможности на една държава. Наистина, първоначално повечето държави се опитват да избегнат продължителното замразяване на големи количества капитал в оръдия, като сключват договор с някой специализиран в артилерията военен предприемач, който същевременно предоставя технически обучения персонал за обслужване на топовете. Тези артилериисти образуват общност, подобна на

цеховете, която умее най-силно и ефективно да се противопостави на намесата на държавата. Тяхната власт е могла да бъде смазана най-накрая единствено с това, че държавата поема върху себе си производството и обслужването на оръдията, както и обучението на обслужващия персонал. За артилерията повече отколкото за всеки друг род войска важи констатацията на Макс Вебер, че характерният за модерността процес на рационализация и бюрократизация се е извършил най-вече чрез отделянето на работника от средствата за неговата дейност. Самият Вебер привежда като пример за това артилерията²⁴. Същевременно артилерията става предпочитано място за гражданска кариера във войската.

С развитието на артилерията традиционната укрепителна техника изведнъж става безполезна. Дотогава се залага на възможно най-високи, непристъпни за изкачване стени и кули. Сега обаче важи правилото: колкото е по-висока една стена, толкова по-лесно е да бъде разрушена с тежки оръдия. Против артилерийския обстрел помагат валове и легати стени, подсилени със земни насипи, ровове и издадени напред бастиони, в и на които защитниците могат да разположат оръдията си, за да обстрелват застрашените участъци откъм фланга. Така се увеличават многократно разходите за изграждането на модерни, ефективни защитни съоръжения и градовете, които дотогава сами са финансирали строежа на стените и кулите си, вече не могат да съберат толкова големи суми. Тъй като феодалната аристокрация, чиито замъци и крепости отдавна вече не дават защита срещу нападатели още преди това е отпаднала от първа голяма надпревара във въоръжаването на Новото време, тази между артилерия и укрепителна дейност, само монарсите могат да направят това. Следователно на помощ на стремежа на държавата да стане монополист на войната идва не само прогресът на самата оръжейна техника, но също и предизвиканите от него промени в отбранителната система²⁵.

Заедно с иновациите в оръжейната техника идват обаче и още нововъведения: подтикнат основно от органичната реформа на войската²⁶, в Европа от началото на XVII век започва един процес, в хода на който пешата войска се преобра-

зува в тактически гъвкава пехота. Каретата на ландскнехтите се превръщат в източени на дължина корпуси, които поради малката си широчина са по-малко уязвими от оръдейния обстрел. Освен това така собственият мускетен огън има много по-голям ефект, отколкото при дотогавашните карети, които имат много по-голяма ширина. Решаващо за това развитие е нарастващото значение на огнестрелните оръжия, както и изобретяването на щика, благодарение на което при нужда мускетарят може да се превърне в копиеносец. Първоначално във вътрешността на съставеното от няколко хиляди копиеносци каре са се намирали алебардисти, чиято задача била да посичат с (къса) алебарда разбитите противници. Сега тяхното място все по-често се заема от стрелци, които обстрелват противника с тежки мускети или леки аркебузи. При това те трябва да бъдат поставени по ъглите и фланговете на карето, откъдето бързо трябва да се изтеглят във вътрешността на формированието, тъй като поради малката скорост на стрелба на оръжията си не са способни сами да се защитават.

След като изобретяването на щика вече е създавало възможността да се намали делът на копиеносците и да се увеличи този на мускетарите, преминаването на пехотата изцяло на стрелково оръжие става с увеличаването на скоростта на стрелбата. Сега копиеносците напълно изчезват от бойните части. В това отношение ключово значение има въвеждането на така наречения контрамарш от Вилхелм и Мориц Орански. При него пехотата образува корпус с дълбочина четири или пет редици, който има висока честота на залпове, защото първата редица, след като е стреляла, се изтегля през междините в строя и се подрежда отново като последна редица, за да зареди, докато междувременно стреля втората редица и т. н. За да могат тези движения да се извършват точно и синхронизирано в условията на сражение, Вилхелм Орански развива една взета от антични образци механика на движенията и съответния език на командване, където формално са определени различните движения наляво, надясно и кръгом, смяната на посоката, строяването в редици и звена и други подобни²⁷. На тази основа не само се увеличава честотата на огъня, но също и става възможно формирането и използва-

нето на по-малки бойни единици, което води до значително усиляване на тактическата гъвкавост. На мястото на четирите корпуса, в които обикновено са се подреждали ландскнехтите, сега идват двацет и четири батальона, които са подредени в няколко формации (*Treffen*) и могат да бъдат размествани.

Такава пехота не може да бъде наета на европейските военни пазари, а трябва да се поддържа от държавата и да се обучава години наред²⁸. Войниците стават скъпоценни, защото в тяхното обучение трябва да се инвестират по-големи суми. Не на последно място поради това държавите от XVIII век, когато този вид воюване достига върхната си точ-

Подреждане на войските в битката при Брайтенфелд, 1631 г.

От началото на Новото време битката се превръща от едновременно сблъсък на множество въоръжени лица в сложна последователност от действия, които трябва да се планират грижливо и да се насочват прецизно от пълководците. По правило ефективното взаимодействие на трите рода войски – пехотата, артилерията и конницата – е решаващо за победата или поражението

ка, полагат големи усилия да предотвратят дезертирането и същевременно са заинтересовани да приемат в собствените си редици военнопленници, разпръснати в масата на останалата войска, които вече са обучени и затова могат да влязат в бой в кратък срок. Възникването на строевата пехота в Европа повече от всичко друго е допринесло за сигурното разделяне на комбатанти и некомбатанти, защото който не е бил обучаван за войник в течение на години, не може да бъде използван в Голямата война. Необучените (*nicht exerzierte*) – а това означава буквално недисциплинирани – бойци вече намират приложение само в Малката война, в която границата между комбатанти и некомбатанти е крехка и пропусклива. Не е чудно в такъв случай, че това разграничение – напук на всички старания за неговото международноправно фиксиране и прецизиране – е до голяма степен премахнато с описаната по-горе смяна на Голямата война от Малката война. Със средствата на международното военно право очевидно не може да се запази това, което няма здрава и сигурна основа в социалната организация на войската. И по този начин също и предприетите в по-ранни времена опити на специалисти по международно право и социални философи за по-нататъшно развитие и диференциране на предписанията в международното военно право²⁹ са останали предимно без последствия за новите войни. Известно значение те са получили само там, където по един или друг начин в тези войни са въввлечени западни демокрации. Михаил Игнатиев отдавна е извякъл от тук заключението, че ограничаване на насилието срещу цивилни може да се очаква не толкова от някакво по-нататъшно правно регламентиране на войната, колкото от възраждането на воинските кодекси на честта³⁰.

Държавата като военен монополист и развитието на европейското международно военно право

Следователно, който иска да разполага със сериозен военен апарат в условията на формирация се военен монопол на държавата, трябва най-напред да е в състояние да си създаде обучена пехота и да поддържа модерен артилерийски парк – само териториалната държава* е способна да поеме драматично покачилите се разходи. С това военните предприемачи, които дотогава са играли господстваща роля на европейските военни пазари, излизат от една сделка, която вече не е сделка: предварителните разходи за една боеспособна част временно са станали по-големи от това, което може да се спечели от наемането ѝ по-късно³¹. Въпреки че самата война вече не е сделка, все още в и с нея могат да се правят добри сделки. Който обаче иска да печели от нея, вече не предлага войски, а се заема с екипирането и снабдяването на постоянните армии или основава оръжейни фабрики, за да обслужва едно постоянно растящо търсене.

Това обаче, че модерната териториална държава е могла да финансира тези армии, е всичко друго, но не и разбиращо се от само себе си и е възможно само защото в течение на XV и XVI в. е настъпило многократно увеличение на доходите от данъци. Държавата се е развила като данъчна държава и преходът от спорадичното събиране на войска към създаването на постоянна армия³² протича успоредно на заместването на еднократно наложени данъци от данъчна система, основана на редовни плащания. Непрекъснатото присвояване на части от обществения добавен продукт и изграждането на апарат на насилие, който при нужда може да извърши това присвояване принудително, се обуславят и подкрепят взаимно³³. Тъй като сега държавата разполага с редовни приходи, се

* Държава, чието поданство се основава не на племенна принадлежност, а на обитаването на определена територия. – Бел. прев.

увеличава нейната кредитоспособност, вследствие на което циклите на европейската военна история са съпътствани от съответни цикли на задлъжняване на държавите. За да бъдат обслужвани получените кредити, отново се увеличават данъците. Срещу това се надига съпротива; не само местни бунтове и въстания, но също и великите революции – войната за независимост на Холандия, Английската революция от 1640 г., американската война за независимост и накрая също и Френската революция от 1789 г. – произлизат отчасти от съпротивата срещу едно данъчно бреме, което се възприема като своеволно ограбване. Според революционерите, щом като вече не може да се избегне държавата да посяга на имуществото на гражданите, за да се грижи за тяхната сигурност, тогава и гражданите трябва да получат по данъчните въпроси поне право на участие при вземането на решения. Наложенията в тези революции привилегия на парламента да одобрява данъци не на последно място е следствие на специфичната европейска история на войните и войските.

Одържавяването на военното дело и издигането на държавата до монополист на войната, до единствена сила, която има правото да обявява и да води войни, слага дълбок отпечатък върху отношенията между държавите. Опосредена от механизмите на конкуренцията и от стремежа на по-големите държави към хегемония, в Европа се развива една система на равновесие³⁴, определена общо взето от идеята за симетрия. Междудържавните войни в модерна Европа – с малки изключения³⁵ – са водени като симетрични войни и това на свой ред позволява правно регламентиране на войната, каквото не се е развило на други места. Сред първите жертви на ранномодерното симетризиране на войната принадлежи старото понятие за справедливи войни, набелязано от Августин и доразвито от Тома от Аквино, както и по-нататък от испанските неосхоластици от школата от Саламанка³⁶. Каквито и разрешения и забрани на използването на сила да формулират различните теории на справедливата война, в едно те всички са единодушни: а именно, че за справедлива война може да се говори само тогава, когато едната страна може да се разглежда да като правонарушител, докато другата води войната, за да

възстанови справедливостта. Следователно правото на война (*ius ad bellum*) от самото начало е разпределено асиметрично: едната страна има на своя страна цялата справедливост. Но и тя също си остава обвързана с юридически правила (*ius in bello**) и не може да си служи произволно и безразборно с насилствени мерки. Тома от Аквино посочва три решаващи критерия за справедливост на войната: владетелските полномощия (*auctoritas principis*), справедлива причина (*causa iusta*) – по правило възмездие за някаква несправедливост – и накрая справедлива цел (*intentio recta*), т. е. воденето на войната заради мира и като се избягват жестокости³⁷.

Общо взето обаче, за теорията на справедливата война са от значение по-малко далече отиващите ограничения върху насието, отколкото специфичната политическа констелация, с оглед на която е създадена тази теория. С нея Августин се обръща към една убедена пацифистка християнска общност, която той иска да убеди в необходимостта Римската империя да се защитава срещу напиралите от много страни варварски номадски народи. Според Августин така щяло да се запази статуквото, което без съмнение не е отначало докрай справедливо, но във всички случаи е по-справедливо от всяка мислима алтернатива. Августин мисли за войната при принципно асиметрични условия: от едната страна Римската империя, политическият гарант на един междувременно проникнал се от християнски дух мирен ред, от другата – варварските завоеватели, от които може да се очаква най-лошото. Така концепцията на Августин за справедливата война цели да оправдае въоръженото самоутвърждаване на една цивилизация срещу враждебни на цивилизацията завоеватели. Нещо подобно важи и за теорията за справедливата война на Тома от Аквино, като на мястото на Римската империя идва политическо-светското единство на целия християнски свят и са добавени елементи на една военно-хуманитарна етика на намесата³⁸. Последните големи теоретици на справедливата война в Европа, испанските неосхоластици – Франсиско де

* Право във войната (лат.). – Бел. прев.

Витория, Доминго де Сото, Франсиско де Суарес, Луис де Молина и др. – се аргументират също с правото на самоутвърждаване на една уж превъзхождаща цивилизация, макар и сега тя да е в позицията на нападател: те трябва да изяснят въпроса дали и доколко е легитимна войната срещу обитателите на новооткрития свят, още повече, че нейната цел е тези народи да бъдат издигнати чрез покръстване на по-високо стъпало на цивилизацията. Чрез разграничението между оправдано и несправедливо насилие неосхоластиците се опитват да сложат юзда на фактическата политика на насилие на конкистадорите³⁹. Това впрочем изобщо не им се е удавало; испанските завоеватели продължават да правят, каквото си искат, в Централна и Южна Америка, без да ги смущават международноправни конструкции.

Въобще теорията за справедливата война е насочена към самоупълномощаването и самоограничаването на превъзхождащи или смятащи себе си за превъзхождащи цивилизации срещу принципно неравностойни такива, които поради това се характеризират предимно като „диви“, респективно „варварски“. Такава теория не се основава на идеята за равенство или поне за еднородност на страните в конфликта и по това тя е в близко родство с идеята за свещената война, независимо какви религиозни корени я подхранват – и в двата случая се конструират асиметрични констелации, за да се оправдае прилагането на сила. Поради това тези модели из основи се различават от теориите за войната, които схващат въоръжения конфликт по модела на дуела или турнира и при това тръгват от принципната равностойност на воюващите. Последните теории насочват вниманието си не толкова към основанията за започване на войната, колкото към регламентирането и ритуализирането на взаимното използване на сила между противниците, които се зачитат един друг като равни. В тази насока се е развивало международното право от средата на XVII до началото на XX век.

Всъщност тази насока на развитие започва още при господството на концепцията за справедливата война, а именно когато италианският юрист Алберико Джентили отговаря утвърдително на въпроса дали може да има войни, които са

справедливи и за двете страни, и създава формулата *bellum iustum ex utraque parte*⁴⁰. В тази формула намира израз както равенството на воюващите помежду си страни, така и обстоятелството, че и двете страни вече не приемат висшестояща инстанция, която може да реши спорните въпроси чрез справедлива присъда: когато всички признати за способни да водят война страни взаимно се признават за равни – а това по принцип правят страните, сключили Вестфалския мирен договор, – вече не може да има никакъв висшестоящ трети, дефиниран чрез своето неравенство по отношение на равните. Също и папата и кайзерът, които по-рано са претендирали за тази позиция, най-накрая се поставят на една плоскост с другите суверенни сили. Залегналото в признаването на държавния суверенитет признаване на взаимното равенство става основа на класическото европейско международно военно право: според него вече само суверенни държави имат право да водят война и тъй като така или иначе в Европа никой друг вече не е способен на това, тази концепция се е наложила и е постигнала признание за няколко века⁴¹. Сега държавите могат, без по-нататъшно разглеждане на претенциите и основанията от някой трети, да обявят война (*ius ad bellum*), при което наистина трябва да спазят определени формални стъпки. Но преди всичко те са задължени точно да се придържат към военноправните норми и правила (*ius in bello*), особено да зачитат неутрални трети страни и да щадят комбатантите.

Идеята за *неутралността на някакъв трети*, който трябва да бъде зачитан от водещите война страни, е могла да се появи в тази форма едва след като теориите за справедливата война са изгубили значение. При сегашното съживяване на тези теории обаче изчезва готовността за въздържане от действия по отношение на трети страни: там, където една война се води като налагане на законността и с претенцията, че помага на справедливостта да си пробие път, неутралността е със съмнителен морал. Така сегашната война срещу тероризма не познава признаването на неутралитет: в нея, както смята американският президент, който не е на страната на САЩ е срещу тях. *Щаденето на бойния състав* на свой ред означава, че войникът не разглежда противника си като не-

легитимен враг, нито неговата екипировка, както и личната му собственост – като плячка. И дори това, което е правомерна плячка, би трябвало да представлява само периферен интерес за войника, защото принадлежи на държавата-монопolist, а не на войските, на които тя плаща. Така от правната регламентация на воденето на война израства и регламентация на войника, който става *iustus hostis**, както го нарича Балтазар де Аяла, и в случай на раняване и пленяване може да предяви определени права, преди всичко защита на живота и зачитане на личната си собственост⁴². Единствената защита, която са имали пленниците по-рано, се е състояла в това, че са представлявали материална ценност, с помощта на която чрез откуп са могли да бъдат постигнати печалби. Там, където не е могло да се разчита на такива приходи, пленниците са били убивани или осакатявани, за да се предотврати всяка възможност за бъдещото им използване във война – практика, чието разпространение отново се наблюдава при новите войни. С възникването на международното право на Новото време не се позволява военнопленниците нито да се осакатяват, нито да се измъчват, а екзекуции са разрешени само тогава, когато предварително в съдебен процес са доказани военни престъпления.

Тъй като вследствие на военноправните предписания събирането на плячка на бойното поле – ограбването на убитите и ранените от победителите – постепенно изчезва, нарастват възможностите извоюваната в битка победа да се оползотвори стратегически чрез енергично преследване на сразения противник: след като плячкосването вече не задържа войските на победителя на бойното поле, става все по-възможно да се преследва отстъпващият противник, за да се придаде на победата, както казва Клаузевиц, истинският ѝ образ. „Но за всички мислими обстоятелства си остава валидно, че без преследване никоя победа не може да има сериозни последиствия и че, колкото и кратък да е пътът на победата, той винаги трябва да води отвъд първите стъпки на преследването.“⁴³ Цел

* Законен противник (лат.). – Бел. прев.

на такова притискане или дори изпреварващо преследване е превръщането на оттеглянето на неприятеля в бягство, за да бъдат разрушени изцяло военните средства на противника и да се ускори мирният завършек. Едва преследването на победения противник придава на битката решаващия ѝ характер, така че тя да може да определи изхода на една кампания или война в рамките на няколко дни или седмици. Това прави войните по-кратки и изходът им е общо взето в ръцете на военните⁴⁴. С това свършва ерата на опустошителните войни, в които политическата воля на противниковата страна е трябвало да бъде изтощена чрез продължително вредителство на нейна територия. Отсега нататък господства една стратегия, при която съсредоточаването на силите в пространството и времето става ключ към успеха, а битката решава изхода на войната. Наполеон Бонапарт от френска и Хелмут фон Молтке от немска страна са майстори на този вид водене на война; едва той, между другото, придава на военните ореола на героичното, от който след това идва особеното положение, което те имат в обществата на XIX и XX век⁴⁵. Всичко това обаче е възможно едва откакто са на разположение високо дисциплинирани войски, с които може с успех да се влезе в решаваща битка и които след това са готови и способни да преследват и да смажат победения противник.

Описаното по-горе изграждане на тактически обучени и дисциплинирани части всъщност не е съвсем лишено от образци. То е могло да се опира на предишни европейски постижения и да черпи отчасти от много по-стари военни традиции. Тъкмо оранската войскова реформа, на която било съдено да стане ядро на новия дисциплинарен режим, е пример за това: тук са залежали много идеи, които – с посредничеството на неостоицизма и приспособени към променените обстоятелства – могат да се смятат за съживяване на римското военно дело⁴⁶. Наистина, за пример служат не републиканските граждански мобилизации, на които възлага надеждите си Николо Макиавели⁴⁷, а професионалните армии на късната република и ранната империя, в които военната дисциплина се дължи много по-малко на патриотични мотиви и много повече на един служебен етос. Но в дългата история на възникването

на тактически формирани, дисциплинирани пехотни части наред с римския образец важна роля играят гражданските и селските войски на късното Средновековие: те са могли да се наложат пред лицето на превъзхождащата военна техника на феодалните рицарски отряди само чрез дисциплината, спояваща бойния им строй, а за това често са били решаващи корпорации и цехови елементи⁴⁸.

От тези и други традиции е могло да тръгне дисциплинирането на войската от XVI век нататък и не на последно място по това европейското развитие се различава от ситуацията в области, в които номадски пастирски и ловни народи са били определящи за военното дело. Тук в най-добрия случай се е стигнало до наченки на дисциплинирана войска, защото използването на сила, което принадлежи съвсем естествено към всекидневието на номадските народи, е могло да преминава почти плавно във война. В съответствие с това разграничението между война и мир, което другаде след развитието на земеделието и възникването на градове е станало осезаемо в практическия живот, е имало само слабо значение за социалната организация на номадите: те са се намирали постоянно в състояние, подобно на война. Без съмнение не е случайност, че новите войни се разпространиха предимно там, където няма дълготрайни традиции на военна дисциплина, и форми на използване на сила, които приличат на практиките на Малката война, са неотменна съставна част на всекидневието. Почти ненужно е да се споменава специално, че тук също не се е стигнало до ясно разграничение между използване на сила и поминък. Механизмите, чрез които в тези общества са се поставяли граници на насилието, не са тези на дисциплината, а на честта. Но в последните десетилетия тези ограничения на насилието от етоса на война бяха изтласкани и разрушени не само от наличието на модерни скорострелни оръжия, а и преди всичко от все по-силното нахлуване на бутафорните битки на западната културна индустрия. Буквално разюзданото насилие в новите войни не на последно място е следствие на едно съчетание от Калашников и Холивуд, проситичката руска оръжейна техника и ексцесиите на насилие в американските игрални филми⁴⁹.

Симетризирането на войната след нейното одържавяване

Извършилото се в Европа от средата на XVII век нататък съсредоточаване на военното насилие на бойното поле всъщност има траен успех само защото е съставна част на един всеобхватен политически процес, който позволява отделните държави да получават премии, ако приемат военната симетрия и свързаните с нея евентуални загуби. Една такава премия се състои по същество в принципната равнопоставеност на една държава с водещите сили на Европа и валутата, в която тя се изплаща, е признаването на суверенитета. По този начин държавите биват възпирани да прибегват в конфронтация с превъзхождащи по сила противници към асиметрични стратегии, т. е. да хвърлят на везните нови военни ресурси чрез разпалване на всенародна война, за да създадат иначе непостижимо равновесие. Тогава разграниченията между плацдарм и бойно поле, тил и фронт, комбатанти и некомбатанти, бойно снаряжение и оръдия на цивилния живот биха били стъпкани и войната би обхванала цялото население. Но до и в течение на XX век почти не се е стигало дотам: само испанците в партизанската война срещу Наполеон и частично русите през есента и зимата на 1812 г. са прибегнали към това средство и освен това можем най-много да споменем южно-тиролското въстание срещу баварската окупация от 1809 г.⁵⁰. Наистина и пруските реформатори между 1807 и 1812 г. са се увличали по такива идеи, но никога не са стигнали по-далеч от стадия на планиране. В *За войната* Клаузевиц, поне за известно време убеден привърженик на всенародната война, от която очаква възобновяване на моралните сили на Прусия и Германия⁵¹, накратко обобщава възраженията, които тогава са били издигнати срещу такава една форма на война: „Тя [народната война] има своите привърженици и противници, първите въз основа повече на политически съображения, защото я смятат за революционно средство, за узаконено състояние на анархия, т. е. средство, еднакво опасно както за вътрешния граждански ред, така и за външния неприятел. А някои от тях се опират на военни съображения, убедени, че постигнатото

не съответства на направените усилия.⁵² Аналитичното описание, дадено от Клаузевиц на залегналите в основите на все-народната война принципи, хвърля светлина върху неговата асиметрична позиция по отношение на войната, водена от държавата: „От самата природа на народната война произтича, че тя не е способна да нанася силни удари, съсредоточени във времето и пространството. Колкото по-голяма е повърхността, а с нея и съприкосновението на народните маси с разпространялата се неприятелска армия, толкова по-могъщо е въздействието на народната съпротива. ... Тя постепенно разрушава устоите на неприятелската армия.“⁵³ Във всеки случай в освободителната война срещу Наполеон през 1813 г. това асиметрично водене на война не е станало преобладаващо, въпреки че и в немско-френската война от 1870/71 г., когато републиканското правителство, дошло на власт след абдикацията на Наполеон III, предприема опит да компенсира опустошителните поражения на редовната войска чрез мобилизиране на целия народ по образа на 1793 г.⁵⁴ И двете войни, независимо от някои противоположни тенденции, са били решени на бойното поле.

Това, което се е формирало в Европа след края на Трийсетгодишната война, е една ориентирана към симетрия, извънредно устойчива политическа система. Наистина в нея отново и отново се водят войни и също така се изместват граници⁵⁵, но тя е в състояние да предотврати навлизането на застрашаващи системата форми на воюване или поне да ги ограничи в периферни области и така да ги държи далеч от центъра си. Залегналият в основата на тази система принцип на симетрия се утвърждава в три плоскости, така че в случай, че в една от тях се очертаят асиметрии, другите са в състояние да ги неутрализират и балансират, респективно да задушат възникването им още в зародиш. Това са плоскостите на военната стратегия, на политическата рационалност, както и на международноправната легитимност. В последната плоскост симетричните отношения са фиксирани във взаимното признаване на суверенитета и в съдържащото се в него приемане на равенството. Признаването на държавите като равни в международноправно отношение, макар и да

има значителни разлики що се отнася до големината на територията и численост на населението, е важно средство да се предотврати връщането към асиметрични форми на воюване точно на по-слабите държави. Който би направил това, ще постави на карта равенството си като премия, а нейната загуба е от такова значение, че държавите предпочитат да изгубят една война и се примиряват с териториални загуби.

Преди всичко в плоскостта на политическата рационалност, вероятно най-важната плоскост на системата, структурната симетрия има стабилизираща функция. Тук принципът на симетрия позволява относително сигурна преценка на съотношението на силите между отделните държави – като се започне с големината на армията им, мине се през тяхното въоръжение и се стигне до величината на военния им бюджет; държавите могат да ги сравнят със собствените си сили и възможности и чрез предвидливи коалиции да се погрижат някой евентуален противник да не получи военно превъзходство. Тъй като въоръжените сили в рамките на Европа са в основата си подобни, те могат да се сравняват с обикновено преброяване. Това неведнъж е водило до надпреварвания във въоръжаването, но често и до стабилни политически констелации: всяка страна намира в усилията на противната страна мярка за големината, до която да развива собствените си военни сили. Тя се въоръжава не срещу въображаем, а срещу реален съперник и това има предимството, че едно състояние на превъзходство или изоставане лесно може да се констатира – и съответно да се коригира. Точно това не може да стане при липсата на симетричен съперник: тук въоръжаването е срещу въображаема заплаха, а не срещу реален, наблюдаем противник.

По принцип тези констелации придаваха облика на политическите агенти, респективно гарантираха тяхната рационалност до края на противопоставянето Изток–Запад. Всъщност всичко това зависи от запазването на симетрията и от отказа да се отвърне на временно възникнали частични асиметрии със стратегии на системна асиметризация. Напротив, усилията, с които се компенсират временни асиметрии, се отразяват на системата стабилизиращо⁵⁶. Като пример за това

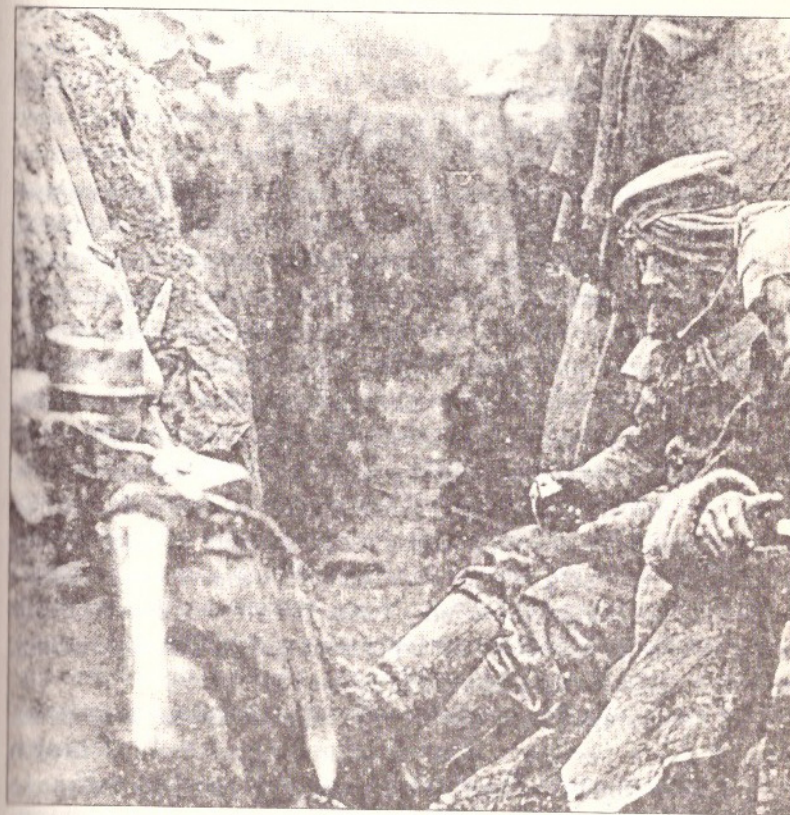
могат да послужат пруските реформи след поражението при Йена и Ауерщет. Те целят догонването на французите, постигнали превъзходство след революционните промени, чрез възприемането на някои от техните нововъведения⁵⁷. Въз основа на този принцип европейската политика е функционирала в течение на векове.

Може да се спори дали основаната на симетрии на военната стратегия, на политическата рационалност и на международноправната легитимност система е била разрушена още през Първата световна война, в течение на Втората световна война или едва със западането на Съветския съюз и издигането на САЩ като единствена доминираща сила. Чрез използването на големи части от цивилното население във военната индустрия, без чието гладко функциониране военната машина на фронта би спряла работа, водената с мобилизация на всички индустриални ресурси Първа световна война издига работниците от военната промишленост в положение близко до това на комбатантите и с това размива някогашните ясни разграничения между участници и неучастващи във войната. Освен това с голямата си продължителност и с неуспеха на всички опити все пак да се стигне до военно разрешение тя разклаща доверието в рационалността на старите политически условия⁵⁸; тя поставя начало на нова епоха в развитието на международното право, в която правото на война се ограничава със случаите на защита и с това се премахва допускането за принципно юридическо равенство на двете страни във войната, тъй като такъв случай е налице, само когато противниковата страна е нарушила забраната за нападателна война.

Тази насока на развитие продължава и през Втората световна война: плячкосването и разрушенията, извършвани от немския Вермахт особено на изток, партизанската война в Русия и на Балканите, както и накрая стратегическите бомбардировки на немски градове, проведени от западните съюзници, ликвидират по-рано широко зачитаните разделителни линии между комбатанти и некомбатанти. Следствие на това е тоталната война. Също и след края на войната тези разделителни линии вече не могат да бъдат възстановени и здраво укрепени: ядреният пат на двете свръхсили, САЩ и

Немски войници в окопите, 1914 г.

През есента на 1914 г. военните действия на запад застават в позиционна война. В централни участъци на фронтовете в следващите години се разгарят битки на материални средства и взаимно изтощение, в които никоя страна, въпреки чудовищните загуби, не може да постигне решително преимущество

Съветския съюз, се основава в крайна сметка на заложеността на цивилното население на двата военни блока под заплахата на стратегически бомбардировачи и междуконтинентални ракети⁵⁹. Колкото и трудно да им беше на военните стратегии и оръжейни плановици от двете страни да приемат това, на политическо равнище беше ясно, че вече не може да

има голяма война между свръхсилите или, ако все пак би се стигнало до нея, тя би означавала края на човешката цивилизация. Предмет на политически спорове беше само с договор на какво равнище трябва да се фиксира ядреният пат. Историята на Голямата война изглеждаше приключена и немалко бяха тези, които свързваха с това очакването, че историята на войната въобще е стигнала края си⁶⁰.

Когато войната вече не си струва средствата

Надеждата за край на историята като история на войните и настъпването на епоха на траен мир, който не трябва да се поддържа чрез непрестанна заплаха с военна сила, всъщност не се е появила едва в последните десетилетия на XX в. Тя датира още от XVIII в.⁶¹, а като утопична или есхатологична визия е още по-стара – още в Стария Завет, например у Исаия, могат да се намерят съответни пасажии. Но като очакване, което се опира на политически и социално-икономически процеси, нейните източници идват от Просвещението. Не само че тези процеси карат навлизането в епоха на мир да изглежда желателно, но и много неща говорят за това, че то е възможно, ако не и вероятно, и съпътстващите индустриалната революция размишления също сочат, че с все по-голямата загуба на значение от страна на аграрната икономика, войната също ще изгуби своята привлекателност.

В съчинението си *Към вечния мир* Имануел Кант съчетава и двете насоки – конституционно-републиканската и социално-икономическата – и извлича оттук обосноваването очакване, че времето на войните ще приключи и ще започне епохата на мира. „Търговският дух е, който не може да съществува наред с войната и който рано или късно завладява всеки народ.“⁶² Повече от всякакви „мотиви на моралност“ силата на парите кара държавите „да насърчават благородния мир и, където в света и да има заплаха от избухване на война, да я предотвратяват чрез посредничества“⁶³. Това начало,

поставено от Кант, е доразвито и разработено в детайли от толкова различни автори като Огюст Комт, Хърбърт Спенсър и накрая Йозеф Шумпетер⁶⁴. Така Шумпетер в критиката си на марксистката теория за империализма, която приписва на капитализма тенденцията, породена от цикличните кризи на натрупване, към завоевателни войни и войни за господство, настоява, че „капиталистическите завоевателни войни“, когато се стигне до такива, се дължат не на формата на капиталистическото обобществяване, а на потребността от престиж на небуржоазни професии и менталитети. Там, където, напротив, се проявяват закономерностите на самия капитализъм, те говорят „постоянно против използването на военна сила и за мирно уреждане [...], дори там, където везните на финансовата изгода ясно клонят към война, което в днешните условия общо взето не е много вероятно. Действително, може да се наблюдава, че колкото по-близки до завършения капитализъм са структурата и поведението на една нация, тя е също и толкова по-пацифистки настроена (и е толкова по-склонна да пресмята разходите за една война!)“⁶⁵. Затова с развитието и налагането на капиталистически форми на обобществяване в световен мащаб войната постепенно ще „остарее“ и – в случай, че това развитие не бъде прекъснато от колективни регресии или блокирано от укрепването на некапиталистически сили – по някое време съвсем ще изчезне. Според Шумпетер търговският дух е съдействал за възникването и разпространението на един следгероичен менталитет, който ще стане господстващ и ще изгласка на заден план и накрая ще маргинализира ориентираните към войната и насилието слоеве⁶⁶.

Но как може не само социално, но и политически да се подпомогне да си пробие път един носен от капиталистическата икономическа нагласа следгероичен менталитет? Тук Кант очаква решаващия пробив от една републиканска конституция, в която не трябва да има нито наемници, нито професионални армии: „Ако (както при това [републиканско] устройство не може да бъде другояче) се изисква съгласието на гражданите, за да се реши дали да има война или не, нищо не е по-естествено от това, че те много ще си помислят да

отпочнат една така лоша игра, тъй като би трябвало да решат да поемат върху самите себе си всички страдания и мъки на войната (каквито са: сами да се сражават, да плащат разходите по войната от собственото си имущество; с мъка да поправят опустошението, което тя оставя след себе си; заедно с прекомерните злини накрай сами да поемат и тежестта по изплащането на един дълг, който (поради близки, все нови войни) огорчава самия мир и никога не може да се погаси).⁶⁷ Действително междуременно емпиричните проучвания на причините за войните приемат, че допуснатата от Кант връзка между пресмятане на ползите, политическо участие и мирна ориентация съответства на добре подкрепено твърдение: а именно, че демократично управляваните държави не водят войни *помежду си*. Това впрочем не изключва по принцип войни срещу недемократични държави, като готовността за това очевидно нараства, когато армиите им не се състоят от подлежащи на военна служба граждани, а от професионални войници. В полза на теоремата за демократичния мир има добри доказателства, но тя няма много голямо съдържание: От една страна, не съществуват твърде много демократични държави – освен това повечето от тях от края на четирийсетте години са обединени във военния съюз НАТО, – а от друга страна не се предлага обяснение, кога и при какви условия демократичните държави са готови да водят война срещу недемократични държави⁶⁸.

Присъединявайки се към размишленията на Кант, ред изследователи на мира и конфликтите развиват перспективата на постепенното изчезване на войната в световен мащаб. Тук те също тръгват от умиротворителните въздействия на капиталистическия икономически етос и от голямото политическо участие на тези, които биха били засегнати от последиците на една възможна война⁶⁹. При това по правило обаче се пропуска или недооценява колко много тези два фактора са свързани с реда на държавите. С неговата все по-силна ерозия през последните години би трябвало също и надеждите за постепенно изчезване на вече икономически непривлекателната война да са станали неоснователни. Междудържавните войни, още повече когато ги водят високо развити индустри-

ални държави, вече не си струват средствата: всяка възможна печалба е по-малка от сигурно пресметнатите щети. Това обаче важи, когато балансът се прави с оглед на държавата като цяло; там, където, както в новите войни, военни власти, страни в гражданска война и регионални милиции си откриват собствени сметки, това вече не е така. И тези баланси се променят толкова повече, когато не се разглеждат при предпоставката на симетрично водена война, а в аспекта на преразпределението на разходи, свързано с асиметрични стратегии. Защото симетричните войни имат този ефект, че като тенденция се стига до симетрично разпределяне на разходите между участниците във войната, така че стимулът да се спестят разходи, като се избегне войната, е еднакъв за двете страни. А точно това, както трябва да бъде показано по-долу, не е така при асиметричните войни.

4. Икономиката на насилието в новите войни

Евтината война

Непрекъснато покачващата се стойност на новите оръжейни системи и партийно-политическите разисквания, как трябва да се наберат необходимите за това средства, са създали впечатлението, че войната, респективно осигуряването на отбранителната способност, стават все по-скъпи успоредно с техническия прогрес и само шепа богати държави могат все още да си позволят напълно дееспособни въоръжени сили. В някакво отношение това впечатление не е погрешно, защото разходите за придобиването и поддръжката на почти всички оръжейни системи – от танка до изстребителя, да не говорим за сателитното разузнаване и противоракетната отбрана – през последните десетилетия са се повишили многократно. Това неминуемо е довело дотам, арсеналите на редовните армии да се снабдяват с все по-малък брой оръжия. Без оглед на това, дали от военна гледна точка изобщо има смисъл да се направи това, днес никоя държава вече не е в състояние да събере танкови части, въздушни флоти и военноморски сили, равностойни по големина на тези, които са били използвани през Втората световна война. Натъпканите с електроника гигантски военни съоръжения са станали твърде скъпи за това.

В противоположност на това при новите войни става дума за изразено евтини войни, поне що се отнася до подго-

товката и провеждането им. По правило те се водят само с леки оръжия – автомати, противопехотни мини и минохвъргачки, – а за транспортни цели се използва цивилната инфраструктура и пикапи изпълняват функциите на джипове, лекотоварни автомобили и бронетранспортъори. Когато се случи все пак да се използват тежки оръжия, става дума за един вид оползотворяване на остатъци: по този начин се използват военните съоръжения, доставени някога от основните сили в глобализирания конфликт Изток-Запад, които често не струват повече от старо желязо. Напротив, в новите войни почти не се търсят тежки оръжия, защото не става дума за войни срещу съответно въоръжен противник, а за дълготрайно насилие срещу големи части от цивилното население. За комбинацията от кланета и престрелки леките оръжия и небронирани превозни средства са напълно достатъчни и тъй като доставянето на автоматично оръжие поради наводняването на пазарите особено с руско производство често е под производствените разходи¹, последователи на водачи на милиции и военни властелини, бунтовници и революционери лесно могат да се въоръжат с малки разходи за кратко време и да се превърнат във всяваща страх войска. Още по-малко разходи, отколкото набирането и екипирането на привържениците поражда накрая използването на тези групи, защото съгласно принципа, че войната трябва да изхранва войната, те сами се грижат за издръжката си чрез изнудване, плячкосване и грабителство.

Така че ако за въоръжените сили в света на ОИСР е вярно, че те струват все по-скъпо, то милициите и частите на военни властелини, с които се водят новите войни, са забележимо по-евтини от редовните войски на предишните десетилетия. Вероятно точно това прави новите войни толкова застрашителни, тъй като така се разширява кръгът на тези, които са в състояние да ги водят. В по-далечна перспектива те би трябвало да струват на едно общество по-скъпо от нормалните междудържавни войни, защото опустошенията, които причиняват вследствие на продължителността и териториалния си обхват, са по-големи и дългосрочните последиствия, които идват от намесата им в обществения ред, са по-

Войници в Сиера Леоне, 2000 г.

Новите войни се водят предимно с леки оръжия и цивилни транспортни средства, с автомати, противопехотни мини и отново и отново с пикапи, които представляват логистичния и оперативен гръбнак на милициите: те са разузнавателни машини, транспортни средства и бързи бойни коли в едно

дълбоки, отколкото при класическите войни. Положително за почти всички войни важи, че се водят за сметка на бъдещето: в междудържавните войни това са кредитите и дълговете, които трябва да се изплащат от следващите поколения; в противоположност на това в новите войни задълго се осуетява възможността за мирен живот изобщо.

Одържавяването на войната става, както показахме, заедно със значителни изменения в начина на воюване: поради професионализацията на войниците, тяхното дългогодишно дисциплиниране и подготовка, както и вследствие на постоянно растящото значение на тежките оръжия разходите по войната са се вдигали все повече, така че не след дълго е могла да ги поеме само една мощна икономика в съчетание с все по-ефективен държавен апарат. В сравнение с това развити-

ето, което завършва с новите войни, е протекло в противоположна посока: тук се стига – особено във връзка с нарастващото набиране на юноши и деца, които поради високата скорострелност на автоматичните оръжия могат да се използват без по-дълго обучение – до депрофесионализация и дедисциплиниране на войската², значението на тежките оръжия отслабва и общественият добавен продукт се събира не чрез регламентирана, държавна данъчна система, а произволно чрез изнудване, плячкосване и грабеж. Преди всичко тези три фактора – преобладаващото значение на леките оръжия, възможността да се използват почти необучени бойци и финансирането на войните чрез грабителство или търговия с нелегални стоки – са причина да бъде разрушено одържавяването на войната и приватизацията на военното насилие да стане отново привлекателна. Накрая не трябва да пропуснем да споменем: докато войната и подготовката за война в Европа от XV/XVI век насам наред с обременителните и разрушителни последици винаги са давали ход и на технологични тласъци и процеси на икономическа модернизация, новите войни имат изключително разрушителни ефекти. Те оставят след себе си пустинни пейзажи, поколения осакатени и социална аномия – лоши предпоставки, за да се получат далечните перспективи, нужни за изграждането на мирна икономика. Катастрофалните последици на тези войни за по-дълъг срок са обратната страна на факта, че краткосрочните разходи за тях са по-скоро незначителни³.

Сравнението между социално-икономическите въздействия на войните в Европа от началото на Новото време и тези на новите войни показва, че последните трудно могат да поемат функцията на държавообразуващи войни⁴. Става дума по-скоро просто за войни, в които се разпадат държави, оставящи след себе си разрушени общества без перспектива за устойчиво бъдеще. След такава война тези общества се нуждаят не само от внос на хранителни продукти и медицинска помощ, а поне също толкова от внос на държавност, за да преминат обществените отношения на размяна отново към икономика, при която хората са ориентирани повече към мирни, отколкото към военни дивиденди. Следователно та-

кива войни произвеждат в последна сметка неоколониални структури, тъй като за дълго разрушават обществената способност за самоорганизация и така правят невъзможни собствените решения за бъдещия път на развитие. При това обаче обществата, на които временно освен материална помощ бива предоставен също и социално-политически ред, както и понякога неподдаващи се на корупция елити – например в рамките на протекторат на Обединените нации – имат очевидни преимущества в сравнение с онези, чието разложение става незабелязано и за чиято по-нататъшна съдба никой не се интересува.

Най-важната причина новите войни да са толкова евтини и затова да могат да се започват толкова лесно е финансирането им чрез наложени насилна асиметрични отношения на размяна. Класическите междудържавни войни са били финансирани чрез събиране на увеличена част от обществената добавена стойност, което обаче, като се абстрахираме от възникването на дефицити и техните следствия за ценообразуването, няма пряко влияние върху вътрешните отношения на размяна. Временно са възниквали неформални и отчасти също криминални икономики, но това е ставало по-скоро в периода след войната, а не по време на войната, и с нарастването на предлагането на стоки и при стабилна парична система черните пазари много бързо отново са изчезвали. В новите войни, напротив, насилието става господстващ елемент на самите разменни отношения: то може да бъде купено, за да се получат определени резултати, може еквивалентната размяна да бъде изопачена или изместена от изнудване или открита заплаха със сила. Докато класическите войни, водени от държавата, вече не си струват средствата, защото използването на сила струва за всеки от участниците повече от приходите, които носи, новите войни са толкова изгодни за много от участниците, защото при тях за кратък срок насилието носи по-голяма печалба от разходите – дългосрочните разходи падат върху други.

Това, че новите войни са толкова евтини, се дължи не само на факта, че те се водят предимно с леки оръжия, но също и на наличието на подрастващи, които се присъединяват към

някой военен властелин или водач на милиция срещу предоставяне на повече или по-малко осигурен поминък и перспектива за една иначе недостижима за тях социална репутация. Такова решение се улеснява също и от това, че оръжието помага да се осигури едното голо оцеляване. Разглеждайки вътрешните войни в обществата на Западна Африка, Петер Лок обобщава това много ярко: „За младите мъже да си войник е най-добрата възможност за обществено участие, при това шансовете за оцеляване на боеца в съвременна Сиера Леоне вероятно са неизмеримо по-големи отколкото в хаоса на парализираното от войната „цивилно общество“. Ролята на така нареченото дете-войник не само е изкусителна за изтръгнатите от корените си деца, тя е също *'rational choice'**, за да се изразим с жаргона на икономическото мислене.“⁵

Тези подрастващи представляват постоянно намиращия се на разположение наборен резерв на военните предприемачи – независимо дали биват мобилизирани, въоръжени и хвърлени в бой набързо, направо от улицата, както във войните в Африка на юг от Сахара, или, като афганистанските ученици по Корана, талибаните, преди да бъдат изпратени да се бият, първо преминават през идеологическа фаза на подготовка и въоръжаване. „Всички военачалници – пише Ахмед Рашид – използваха момчета, някои от които бяха едва дванайсетгодишни. Много от тях бяха сираци без всякаква надежда да се сдобият със семейство, образование или професия, като се изключи войнишкият живот. Талибаните с техните връзки с пакистанските медресета [училища по Корана] подтикнаха хиляди деца да влязат в армията и да се бият. Цели военни части се състояха от деца, които зареждаха артилерийските батареи, носеха муниции, охраняваха военни съоръжения и се биеха.“⁶ Накратко, децата и юношите са станали централна съставна част на новите войни и допринасят решително за тяхното поевтиняване.

* Рационален избор (англ.). – Бел. прев.

За да се поведат тези подрастващи масово на война, не е нужен скъпоструващ държавен апарат за водене на отчет и принудителна мобилизация⁷. Масовото им изключване от възможностите за трудова реализация в една мирна икономика, гладът или най-малкото липсата на социална перспектива в условията на мира от само себе си ги хвърлят в ръцете на воюващите страни. При тези обстоятелства войната става за тези подрастващи не само шанс да осигурят физическото си оцеляване, а също и модус на социално признание, което те никога не биха получили като невъоръжени. При това централно значение може да има или бързото осигуряване на достъп до символите на статуса на западната културна индустрия, или борбата срещу победоносния ход на тези консумативни блага, която се пропагандира от повечето идеологии на Джихад: общо и за двете на пръв поглед противоположни мотивации е обещанието за престиж и признание. Затова е твърде късогледо участието на въоръжени подрастващи в новите войни да се разбира изключително в аспекта на борбата за недостигащи материални ресурси, особено вода и хранителни продукти; социалният ресурс на признанието има също такава, ако не и по-голяма тежест. „С пушка в ръка младият мъж научава за първи път в живота си, че може да бъде уважаван от други хора, дори това, което възприема като респект, да не е нищо повече от страх. Насилието с помощта на автоматичното оръжие става средство да се браниш срещу социалното изключване. Насилието обещава достъп до света на индустриалната масова консумация, на чиято гледка отвсякъде са изложени хората дори и в отдалечени ъгълчета на света.“⁸

Изтърпяното унижение води в съчетание с внезапно получената власт, която не е преминала през процес на военно дисциплиниране, до ексцесии на насилие, в които са смесени натрупана омраза и лишени от всякакви задръжки фантазии за всевластие. „Тези хора с ампутирани ръце и крака – пише Петер Шол-Латур за осакатените от войната в Сиера Леоне – са жертви на децата-войници на 'Обединения революционен фронт' (RUF), както и на всяващите особен страх *'West-Side-boys'*, които в наркотично и алкохолно опиянение се отдават на удоволствието със своите мачете да отсичат крайници на

нямащи нищо общо с войната цивилни. Във Фритаун имало осем хиляди такива случаи на произволно осакатяване. Решението, кой крайник ще бъде отсечен с мечете или брадва и от кого било вземано при голямо оживление в последната фаза на това зверство с помощта на жребий.⁹ Преди да оставим това настрана като африканско своеобразие, трябва да си припомним съобщенията за завладяването на град Мазар-и-Шариф от талибаните, на които се приписва известна дисциплина, основана на религията. Един талибански командир обясни по-късно, че Мола Омар им дал разрешение да убиват в продължение на два часа – после те се превърнали в два дни. Талибаните просто изпаднали в екстаз от проливаната кръв, движели се с пикапите си насам-натам по улиците на Мазар и стреляли по всичко, което се движи – собственици на магазини, пазаруващи жсни, деца, кози, магарета. Противно на предписанията на исляма, които изискват погребение на всяка цена, труповете били оставени да се разлагат по улиците.¹⁰

При такива кланета роля за оправдаването на ексцесите отново и отново играят етническите противоречия. Те утежняват насилието, но не са неговата причина. Причината е по-скоро извоюването с оръжие издигане на отхвърлените от обществото, които по-нататък си отмъщават на хората, постигнали постоянен поминък и евентуално също скромно благосъстояние. Тъй като те самите никога не са изпитали на гърба си трудовия живот и съответно нямат никаква представа за неговото тегло, структурите на гражданското общество нерядко им се представят като нещо, което може да бъде плячкосвано и разрушавано на воля. Това не е явление, ограничаващо се до бедните области на така наречения Трети свят, както показват разказите от войните след разпадането на Югославия, особено войната в Босна: „Едно от първите, най-дълбоки следствия на боевете беше – пише Давид Риф, – че обществената пирамида беше преобърната с главата надолу. Състоятелната буржоазия беше разорена и деморализирана от войната. С всеки месец социалното ѝ положение се влошаваше. Който обаче не беше притежавал много нещо преди боевете, за него беше обратното.“ Прости селски мом-

чета и градски тарикатчета бяха открили, че с оръжието си могат да получат, каквото поискат: германски марки и привилегии от всякакъв вид, също и сексуални. Така често буквално първият ставаше последен и последният – пръв. [...] Дали в Сараево или в Тузла, младежи в облекло на Рамбо се шляеха по кафенетата и препускаха по улиците заедно с момичетата си в малкото цивилни коли, които бяха останали.¹¹ Риф отбелязва същевременно, че както от сръбска, така и от босненска страна подземният свят на по-големите градове, от простите улични престъпници до мафиотските банди, е бил този, който е заемал решаващите позиции в така наречените паравоенни групировки.¹²

Военните предприемачи на новите войни не разчитат изключително на отхвърлени от обществото младежи, но те образуват най-големия и най-лесен за активиране потенциал за вербуването на бойци. Въоръжените младежи се отличават освен това с голямо безгрижие по отношение на опасностите: страхът от смъртта не присъства много в мисленето и действието им и инстинктът им за самосъхранение, особено в пубертета, е забележимо намален в сравнение с този на възрастните. Затова път те са толкова по-безогледни при използването на насилие, не познават скрупули по отношение на беззащитните и са склонни към жестокост и бруталност – всичко това ги прави най-ужасяващите участници в новите войни.¹³ Когато военни главатарии са изправени пред войски на Обединените нации, те предпочитат да изпращат най-напред деца-войници, което винаги поставя сините каски в най-притеснително положение: те не смеят да открият огън по въоръжените деца и предпочитат да капитулират, вместо да влязат в бойни действия; след това като заложници те имат значителна стойност при преговори, в които главатарите се опитват да укрепят властта си. Когато това им се удава, „инвестираните“ във войната средства не са отишли напразно, защото въз основа на международното признание издигнатият върху грабителство и насилие режим може да се стабилизира.

Често обаче тези военни властелини влизат в конфликт с други военни предприемачи или някои от подчинените им

военачалници, които смятат, че са ошетени при разпределението на плячката и предизвикват нови войни, за да гребат те самите с голямата лъжица от властта и богатството. По принцип не е изключено превръщането на политически формации на военни властелини в протодържавна власт, от която след известно време може да произлезе горе-долу стабилна държавност. Но то най-често се проваля поради това, че сред последователите на един военен властелин се намират твърде много хора, които вземат някогашния си шеф за образец включително и в това, че сами искат да тръгнат по неговия път¹⁴. Със затихването на войната изчезва свързващата сила, упражнявана от дадения властелин или партизански командир, и съпътстващите мирния процес разочарования предоставят привърженици и подкрепа на онези, които са за продължаване на войната. Към тях се присъединяват всички онези, които в стремежа си към престиж и признание са се стекли към един военачалник и сега се боят, че в мирно време ще бъдат изправени пред не по-малко проблеми, отколкото преди войната. Те се отнасят с подозрение към мира, защото той няма да може да изпълни това, което им е обещала войната. Затова прозорливите военни властелини не се заемат сериозно с опасния за тях проект за мирна консолидация на господството си, а тези, които все пак правят това, най-често падат жертва на бунтовете на по-младите. Тъкмо защото войната е толкова евтина, цената на мира е толкова висока.

Сексуално насилие в стратегията и икономиката на новите войни

Насилието, упражнявано на война, открай време се е обръщало не само срещу мъже, но винаги и срещу жени. „Те убили мъжете и отвели жените и децата в робство“ – това е постоянен мотив на античната военна историография, когато се разказва за завладяването на градове и съдбата на обитателите им. Докато мъжете се разглеждали и третирали като неприятели, които трябва да бъдат надвити, жените и децата

(особено от женски пол) принадлежали към плячката, която съвсем естествено се пада на победителя. Още разказът на Омир за битката за Троя и накрая за завладяването на града се върти около ролята на жената като плячка: от Елена, заради която войната изобщо е започнала, от Бризеида, която става предмет на спор между Агамемнон и Ахил и така води до удължилия войната вътрешен конфликт сред ахейците, до поделянето на жените, пленени в горяща Троя. Част от плячката, награда за победителя, обект за забавление на бойците; воюването никога не е засягало само мъжете.

Но такива широки обобщения, които превръщат насилието срещу жени във войните в идентично повтарящо се събитие, насочващо към антропологични константи¹⁵, подминават изменчивия мащаб и различната интензивност на това насилие. Разбира се, също и в класическите държавни войни отново и отново е имало насилие срещу жени, но най-късно от XVIII век насам тук става въпрос за военно престъпление, което се преследва и наказва: обикновено със смърт. При това грижата за дисциплината на войската и страхът от разпространението на венерически болести¹⁶ може да са стояли често на по-преден план от зачитането и съблюдаването на човешки права. Следователно в края на краищата тъкмо дисциплинирането и хигиенизирането на военното дело са дали решаващия принос за това, масовите изнасилвания да не бъдат квазиинституционална съставна част на войните и разкритите единични случаи да се наказват строго.

В *Женевското споразумение за защитата на цивилни лица във време на война* от 1949 г. на воюващите страни в междудържавни, както и във вътрешни войни се вменява задължението да третират човечно лица, които не са участвали във военни действия или вече са оставили оръжието, и „най-вече да се погрижат те да бъдат защитени от гавра или сплашване, от обиди и от общественото любопитство. Жените трябва да бъдат защитени особено от посегателства върху честта им и най-вече от изнасилване, принуждаване към проституция и всякакво неморално третиране“¹⁷. А отговорността за защитата на некомбатантите изрично се възлага на воюващите страни: „Участващата във войната страна, в

чиито ръце се намират защитените лица, е отговорна за третирането на последните от лицата, на които е възложено то, независимо от отговорностите, които трябва да бъдат поети в даден случай.¹⁸

Защо тези и подобни предписания, чрез които в предишни войни се е удало силно да бъде ограничено насилието срещу жени и деца, почти не се спазват в новите войни на последните две десетилетия? Напротив, натрапва се впечатлението, че нарушаването на тези предписания е станало особено ефективен инструмент на воюването. „С изнасилванията се пестят бомби – гласи обяснението на една загребска наблюдателка на войните около разпадането на Югославия. – С изнасилвания етническата чистка се извършва по-ефективно, с по-малко разходи. Изнасилването е икономия на войната.“¹⁹ Ако това обяснение е вярно – а във войните, в които целта е преди всичко масовото прогонване на големи групи от населението много неща говорят за това, – тогава жените вече не са само плячка, трофей и забавление на победителя: те са станали най-важната цел на нападението. Тогава масовите изнасилвания и лагери за изнасилване в Босна или Източен Тимор²⁰, наред с разрушаването на културни ценности²¹ и кланетата на една част от мъжкото население, са трети елемент в една политико-военна стратегия, която цели масови „етнически чистки“.

Такава стратегия не е съвършено нова. Тя е била използвана в ред войни в началото на XX век – например в Първата световна война при прогонването на арменското население от Османската империя или във връзка с гръцко-турската война от 1922 г. при насилствените преселвания на големи групи от населението на Балканите и в Мала Азия²²; а при планирането от националсоциалистите на унищожителната война на изток²³ тази стратегия е използвана, също както при прогонването на немското население от местата, които е населявало на Балканите и някогашните източни области на Германския райх. Такива размествания на населението могат да се разглеждат като политически успешни, веднага щом получат международно признание като основа за преназначаване на държавни граници, респективно за превръщане на мул-

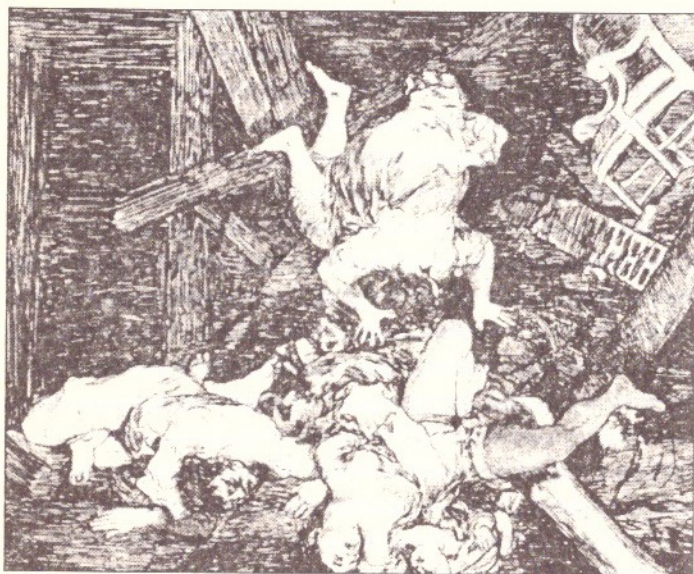
тиетнични империи в национални държави. Затова след края на конфронтацията Изток-Запад, когато границите, дотогава политически замразени, изгубиха твърдост и се раздвижиха, изкушението да се посегне отново към „етническите чистки“ беше естествено. При това обаче беше ясно, че при съществуващите световно-политически констелации и пред лицето на опосредстваната от медиите комуникационна наситеност една политика на „етническа чистка“ с неприкрита военна сила или дори на геноцид би предизвикала силни реакции от страна на съседни държави и че желаните „печалби“ трудно биха намерили признанието на международната общност.

Стратегията на сексуалното насилие – от необузданите масови изнасилвания до интернирането на жени, които биват изнасилвани систематично, а накрая се депортират или, когато забременеят, се излагат публично на показ²⁴ – може да се разбере като опит за водене на политика на „етническа чистка“ в голям мащаб, без да се извършва геноцид. Така се създава система, съставена от страх, насилие и деморализация, която трябва да принуди големи части от населението „доброволно“ да изоставят жилищата и цялата си останала собственост и да напуснат традиционното си място на обитаване само с оскъден личен багаж. Трите съществени стъпки на такава стратегия на сплашване са: екзекуцията на политическия и културен елит, както и на потенциалните носители на въоръжена съпротива; изгарянето и взривяването на свещени постройки и културни паметници²⁵, накрая системното изнасилване и насилствено забременяване на жени от групата от населението, която трябва да бъде прогонена²⁶.

Тук може да се види конкретно това, което по-горе най-общо беше характеризирано като заместване на сражението с клане (виж глава 1)²⁷. Това, че в новите войни използването на насилие се е изместило от въоръжените сили на противника върху цивилното население и че бойното поле като място на концентрирано насилие е било сменено от обширни области на дифузно насилие, в този случай не е толкова (а на места изобщо не е) следствие на упадък на дисциплината сред въоръжените, а е резултат на пресметливо планиране. А това, че на насилието върху жени се пада кажи-речи по-голямо значение,

Франсиско де Гоя: DESASTRES DE LA GUERRA No. 30

В партизанската война ерозират разграничителните линии между комбатанти и некомбатанти. Най-много жените стават все повече обект на всички мислими форми на насилие и жестокост, както ги е представил още Франсиско Гоя в цикъла си „Desastres de la Guerra”

отколкото на насилието срещу мъже, идва от самите цели на войната, а не на антропологически или специфични за дадена цивилизация константи от рода на агресивното мъжко поведение. В класическите войни, водени от държавата, които са били решавани в битки и военни обходни маневри, сексуалното насилие на неприятелска територия е дисфункционално, защото забавя скоростта на движение на войските, увеличава опасността от заразяване с венерически болести и същевременно подкопава бойния дух. Международноправните военни норми за защита на цивилното население са в съзвучие с организационната рационалност на военната машина и затова са били наложени с нужната настойчивост. В новите

войни обаче, които тъкмо тук се открояват като връщане към формите на късносредновековното воюване²⁸, изнасилванията са в най-висока степен функционални: те задушават готовността на хората въпреки неблагоприятните обстоятелства и опасността за живота, която съпровожда изпълнението на всекидневните им задачи, да останат в традиционното си място на обитаване и да издържат до идването на по-добри времена. Затова и тук сексуалното насилие срещу жени не бива пресечено и санкционирано от политико-военното ръководство, по-скоро то бива разпоредено и организирано. При такива обстоятелства международното военно право може най-много да бъде наложено чрез въоръжена намеса на трети страни.

Докато в битката обект на насилието е облеченото в униформа тяло на мъжа, в кланетата то се насочва с предимство към тялото на жената – от изнасилването до оргиите на обезобразяване, чиято цел явно се състои в това, да се отнеме на мъртвото тяло (което в този случай може да е и на мъж) всяка прилика с човешко същество. Насилието върху облеченото в униформа тяло в сражение лесно може да се разбере в своята военна функционалност. Нали войникът е в еднаква степен инструмент и представител на една политическа воля, която трябва да бъде пречупена със средствата на военната сила.²⁹ На тази воля се отнемат средствата за нейното налагане и самоутвърждаване и така противникът бива победен физически и морално. Дали същото важи и за асиметричното насилие срещу жени и момичета, чрез което трябва да се постигне прогонването на групи от населението от традиционните им места на обитаване?

От феминистка страна е било предложено сексуалното насилие срещу жени да се разбира като комуникация между мъже. „Изнасилването – пише Сюзан Браунмилър – разрушава у мъжете на победената страна всички останали илюзии за власт и притежание. Тялото на опозорената жена се превръща в церемониално бойно поле, в място за победен парад на по-силния.”³⁰ Това обяснява защо в новите войни – както впрочем през Трийсетгодишната война – много изнасилвания са били извършени на публични места или поне

в присъствието на мъжа, бащата и други роднини на жертвата. Квазивоенният смисъл на такива насилствени действия се заключава в демонстративното унижаване и отнемане на мъжествеността на противника; на него му се показва буквално пред очите, че не може вече да защити „своите“ жени и затова е време заедно с тях да напусне завинаги областта, за която се води боят³¹. Значи и тук ударът е насочен към волята на противника, но той се извършва посредством насилието, което се упражнява върху женското тяло. С неговото опозоряване то бива унищожено като символ на интегритет и не-накърненост, за да бъде сломена волята за самоутвърждаване на противника. Може да се каже, че ударът вече не е насочен срещу въоръжените органи на друга държавна власт, което е възможно само при въоръжени по подобен начин органи на друга държавна власт, значи при условия на симетрия, а е насочен срещу представената от жената етническо-културна идентичност и осигуряваната от нея способност за възпроизводство на една общност.

Като политико-военна стратегия практиката на масови изнасилвания в рамките на военни действия се е появила и в общества, в които, поне като се имат предвид официалните данни, почти не се е стигало до изнасилвания³². Това са преди всичко ислямски общества; но изнасилването на най-малко 200 000 жени в Бангладеш от (мюсюлмански) пакистански войници преди и по време на войната от 1971 г., както и споменатите по-горе изнасилвания на жени от народа усава и около Мазар-и-Шариф от талибаните³³ показват, че пресмятането на насилието във военните стратегии функционира независимо от културно насадени начини на поведение. Същото важи и за практиката на въоръжените групи на Ислямския фронт за спасение (FIS) в Алжир да се отвлечат момичета и млади жени от берберски села и да се изнасилват дотогава, докато забременеят³⁴. Тук става дума не толкова за набавяне на сексуални робини за предводителите на тези групи, така наречените емири, колкото за разрушаването на берберските общности. Така не само бива засегнато тяхното чувство за собствено достойнство – според традициите на тези общности забременелите жени губят ролята си на съпруги и майки.

Същата цел преследват сръбските четници в Босна или индонезийската армия и съюзните ѝ милиции в Източен Тимор: разрушаването на една социална общност, разкъсването на семейните връзки и прекъсването на последователността на поколенията, за да се пречупи волята за самоутвърждаване на тези общности. Затова стратегиите на изнасилване в ред нови войни са продължение на войната с други средства.

Но не винаги когато в новите войни гъмжи от изнасилвания става дума за стратегия, планирана от политико-военното ръководство. Изнасилванията, съпътстващи геноцида в Руанда, от които са пострадали вероятно стотици хиляди жени³⁵, практиките на изнасилване от западноафриканските граждански войни, войните в Чад и Конго и в Индонезия³⁶ могат да бъдат схванати по-скоро с оглед на някаква икономика, а не стратегия на насилието. Това, което винаги също е налице в рамките на една квазивоенна стратегия, но е подчинено на функционалното измерение, тук заема централно място: изнасилването на жени като награда за победителите и завоевателите. Но такива изнасилвания не са еднократни посегателства, ограничени за кратък период, в допълнение към бойните действия. Напротив, те свидетелстват за всеобхватна сексуализация на насилието, която се наблюдава при почти всички нови войни: насилието, което с развитието и въвеждането на дистанционни оръжия – особено с прехода към огнестрелни оръжия – е станало механичен процес, тук отново е проникнато от либидо. То не е насочено по принуда към тялото на противника, докато истинската му цел е неговата воля и смелост, а е по явен начин доставяща удоволствие форма на причиняване на болка и мъчение, в края на която често стои смъртта. Но впечатлението от изучаването на съответните описания е, че смъртта е по-скоро неволно следствие, отколкото цел на мъченията. Тук войната става гигантска машина за инквизиции, чиято цел е произвеждането на мъка и болка, а не налагането на някаква политическа воля³⁷. „Милициите в Мексико предпочитат [...] мачете, сръбските и алжирските бойци – брадви, пушки с рязани цеви, железни пръти, ками и сатъри. Това са инструменти на кървавия ръчен труд в непосредствена близост. Кръвопролитие

цели не отстраняване без следи, а обезобразяване на тялото. Жертвата бива заклана като добитък, тялото ѝ бива разкъсано на парчета месо, половите органи се отрязват. Доколкото практиката на кръвопролитие изобщо има някакъв религиозен смисъл, това не е някаква „фундаменталистка“ идея за Бога, а връщане към архаичния кървав ритуал – на човешко жертвоприношение, което групата поднася на своето божество – на самата себе си.³⁸

Не на последно място поради това напоследък ред автори причисляват изнасилванията вече към областта не на сексуалността, а на мъченията³⁹. Тук са особено големи приликите с войните на XVI и XVII век, в които сексуалното насилие и удоволствието от причиняването на болка не само на мъже също са принадлежали към икономиката на войната. Сексуалният садизъм според Давид Риф е съставна част на всяка „етническа чистка“⁴⁰. Това е вярно, но очевидно сексуалният садизъм не се нуждае от стратегическите директиви на „етническата чистка“, за да се прояви масово в новите войни⁴¹. Петер Лок посочва, че в процеса на икономическа модернизация мъжът е изгубил отличителната роля, която някога му се е падала в традиционните общества, докато същевременно твърдят и способен да наложи своето боец се помни и се цени високо като идеал за мъжественост в разпространяващите се из целия свят американски филмови продукции. „Като реакция мъжката идентичност по липса на културно-еманципаторски и икономически алтернативи се конструира чрез насилствени действия, които създават чувство за превъзходство и суверенност. Изгубената позиция в производствения процес е заместена от участие в обществения производствен процес на насилие.“⁴² Тъй като в общества с над 50 процента безработица сред младежта преди всичко юношите от мъжки пол и младите мъже са тези, които всекидневно са принудени да понасят своята социална маргинализация в условията на мира, готовността им да си доставят изживявания за всесилие чрез ексцесии на насилие за предпочитане срещу жени и така да компенсират униженията на всекидневието вероятно няма да отслабне. В лицето на воен-

ните главатари и водачите на милиции има готови организатори на такива компенсиращи преживявания.

Бежански потоци и хуманитарна помощ

Отличителен белег на новите войни е, че в най-кратко време пораждат големи бежански потоци, които най-накрая се вливат в ред лагери по ръбовете на областта на конфликта. Тук незабавно започват дейност международни хуманитарни организации, които доставят храна и медицинска помощ и се опитват да предотвратят избухването на епидемии. Такива бежански лагери по правило са част от военната икономика и са от немалко значение за воюващите страни, защото те се снабдяват оттам с храна и медикаменти. Така организации за помощ на Обединените нации и хуманитарните неправителствени организации (НПО) по неволя стават задължителна съставна част от военните икономики. А там където не се включват сами, те биват въвлечени с помощта на телевизията. Веднага щом една война и породените от нея бежански потоци достигнат прага на вниманието на медиите и съответните картини попаднат в новинарските емисии на страните от ОИСР, се включва един станал междувременно почти автоматичен механизъм, който кара да се стича международната помощ: почти ритуално в новините се включват номерата на дарителските сметки, загрижени репортери говорят за глад и нищета, както и за надвиснала хуманитарна катастрофа, заедно с това се представят картини на колони от бездомници, изтощени старци, просещи жени и плачещи деца и много скоро след това следват съобщенията за задействането на хуманитарния апарат: излитат самолети, които да достигнат бежанските лагери, а първите помощи вече са пристигнали в местоназначението си⁴³.

Това, което в богатите страни най-често е замислено с добри намерения като благотворителна дейност, често има опустошителни последствия в областите на война и кризи, защото самите воюващи страни се снабдяват оттам. Междувременно стратегите на тези войни изглежда от само-

то начало включват международната помощ като логистичен елемент в оперативните си планове. Това е още един елемент, допринасящ за поевтиняването на войните; те могат да се водят толкова по-лесно, колкото по-малко дадена страна във войната трябва да се грижи за снабдяването си. На мостове, в планински проходи и навсякъде, където местността е подходяща за създаване на пропускателни пунктове, конвоите с помощи биват спирани и претърсвани и при това се отклонява онова, което би послужило на самите въоръжени сили – само това, което не им е нужно, може да бъде пропуснато. Така босненските сърби, обсаждащи Сараево, не пускаха в града никакви конвои на Обединените нации, докато сами не бяха получили голяма част от помощите⁴⁴. По този начин ООН подпомагаше толкова обсадените, колкото и обсадните войски и, докато се опитваше да ограничи злото, международната общност финансираше корена му. Най-малкото хуманитарната помощ общо взето става премия, която се изплаща за продължаването на войната; воюващите страни, особено когато войната за тях е средство да си осигурят поминъка, не могат да бъдат спечелени с нея за сключване и спазване на мирно споразумение. Напротив: военните главатарии междувременно са научили как могат с помощта на операторски екипи да дадат ход на доставки на помощи и да ги направляват и те използват това като евтин ресурс за продължаването на войните си⁴⁵.

Освен като отклоняват част от доставките за себе си, военните властелини печелят и по друг начин от помощите на международните организации. Транспортирането на тези помощи от пристанищата или летищата, особено когато става дума за по-малки НПО, зависи от наличните транспортни средства в страната, а необходимите за целта камиони и пикапи по правило могат да предоставят само местните главатарии. Преди всичко обаче сътрудниците на хуманитарните организации се нуждаят от защита срещу всякакви посегателства и тя също така може да им бъде предложена само от военните властелини и водачите на милиции. „Всяка помощ е намеса в съществуващото съотношение на силите, няма неутрална помощ. Бандите с оръжията си, главатарите с техните

милиции знаеха това. В Сомалия те си присвоиха контрола върху помощите и върху незащитените хуманитарни работници. Всяка доставка на боб, протеинови бисквити, витамини подсилваше позициите им, всеки транспорт пълнеше военните им каси. Защото те „даваха под наем“ камионите, предоставяха срещу възнаграждение „охрана“. Така не само гладът ставаше оръжие в борбата за власт, международната помощ по неволя финансираше бруталните банди на гражданската война. Терорът живееше от помощите.“⁴⁶

Извън това има още една възможност за милициите и политическите образувания на военните властелини да използват международната помощ за свои цели: отново и отново изчезват цели пратки помощи, чието съдържание след това се появява повторно в малки пакетчета на местните пазари. Така в последна сметка също и търговците и контрабандистите, които са „приятели“ на военните властелини, печелят от международната помощ, дозирана от военачалниците по такъв начин, че да способства за собствените им икономически интереси и полезните за тях търговци и контрабандисти да не се разорят. Разоряват се местните производители, чиято продукция, ако така или иначе вече не е била унищожена от войната, изведнъж става непродаваема и след време – негодна за употреба. Така се разпадат местните производствени структури; възниква трайна зависимост от международната помощ, което води до преминаването на местните мирни икономики към военноикономически условия: Селяните и занаятчиите от областта, които преди наводняването на местността от бежански потоци, създаването на лагери и започването на програмите за помощ са живели от собствения си труд, сега са зависими от стопански структури, които са под властта на главатарите и трябва да си търсят прехраната като шофьори на камиони, контрабандисти, търговци или също бойци, за да оцелеят при новите условия.

Бежанските потоци и създадените за тяхното овладяване лагери се оказват при по-внимателно разглеждане организми, чрез които една първоначално локално ограничена война, подобно на увивно растение, се разпростира и вкоренява организационно в обкръжението си. Под формата на такива

бежански потоци една вътрешна война може да прехвърли в най-кратък срок държавните граници и да се разшири до транснационална война. Не на последно място такива бежански потоци са причина за системния неуспех на всички опити, предприети от съседни държави или международни организации, за ограничаване и овладяване на войните: от една страна, най-често лабилните държавни и икономически структури на съседните страни биват тежко увредени от бежанските лагери, от друга, там много скоро възникват помощни и поддържащи мрежи на едната воюваща страна, която в не малка степен черпи оттам политическата, както и военната си издръжливост. Това на свой ред прави лагерите цел за нападенията на противната страна. Нападенията срещу такива лагери, станали обичайни в борбата на Турция срещу кюрдски нелегални организации⁴⁷, в акциите на Израел в Ливан, Западна Йордания и ивицата Газа⁴⁸, в западноафриканските войни, войните в граничната област между Сомалия и Етиопия, тези в Чад и в Судан, както и особено във войните в Конго и Ангола, допринасят за по-нататъшното изнасяне на новите войни извън националните граници и допълнително затрудняват овладяването или приключването им.

При това се наблюдава един механизъм, който може да се опише чрез аналогията със скачени съдове: колкото по-ефективни са военните нападения върху бежанските лагери и с това върху поддържащите структури на противника, толкова по-отрицателни са политическите ефекти за нападателя. Следователно, колкото нападнатата страна губи като организационни и военни ресурси, толкова тя печели в очите на световната общественост и щом ѝ се удаде да превърне тази печалба в подкрепа от страна на съседните страни и международни организации, тя по правило е компенсирала въпросните загуби. Ето още една причина за това, че новите войни могат да се решат военно само в най-редки случаи, а вместо това продължават да тлеят на ниско ниво до безкрайност.

От първостепенна важност в тази система на превръщане на военните поражения в печалби на политическа легитимност са камерите на световните медии. Едва те правят възможна такава печалба. Затова не е случайно, че тези каме-

ри се третират междувременно от страните в почти всички войни като особено ефективни оръжия: едни правят всевъзможни усилия да държат световните медии далеч от определена област на операции, други искат на всяка цена да вкарат репортерите и операторите в тази област, за да запечатат и разпространят картината на случващото се там. Медиите вече не служат за осведомяване, те неволно са станали страна, участваща във войната. Това е пряко следствие на асиметричната структура на новите войни, а значи и на конфронтацията не на войници с войници, а на военни и цивилно население. Така дори създадената от медиите световна публичност е станала ресурс на войната, зад и в който бойците на по-слабата страна търсят защита и прикритие. Така политико-военното значение на наблюдаващите камери нараства в същата степен, в която въоръжените конфликти стават асиметрични. Традиционната неутралност на военните новини очевидно е била свързана със симетрията на войната, докато растящата асиметричност на войните, преминаването им към констелации от типа Голиат-Давид е довело да вземащо страна и подкрепящо наблюдение. При тези обстоятелства за плановиците на една война е близко до ума да запазят за себе си разиграването на Давид⁴⁹. Картината на бежанци, плачещи жени и накрая оказващи отчаяна съпротива деца е най-изпитаното средство за това.

Когато войната отново си струва средствата

Дълго в политическата публицистика идеологическите, етническите и религиозните измерения на новите войни срещаха значително повече внимание от икономическите им основи. Наистина първите не са без значение, но по правило те се представят твърде пресилено и вследствие на това погледът към икономическата логика на действащите лица във войната е замъглен. Потребността от известно романтизиране на пейзажа на насилие, както изглежда, силно допринася

за това пресилено представяне: винаги щом е било възможно на партизани и генерали-превратаджии, на милиции и нелегални организации да се припишат политически идеали, войните са могли да се схванат като освободителни и в тях аспектът на революционния напредък е излизал на по-преден план от този на военното насилие. Съсредоточаването върху идеологическите фасади, които в тези войни са били издигани от почти всички участващи страни, едновременно удовлетворява потребността от прегледност и от яснота: саморазполагането на воюващите страни по линията между конфликтните полюси Изток-Запад им е осигурявало не само гръб и подкрепа, а е гарантирало също, че свидетелите както на изток, така и на запад няма да изгубят ориентация. Наистина отново и отново някоя страна обръщаше фронта по впечатляващ начин, но по принцип беше ясно, че когато едната страна се стреми на запад, другата се обръща на изток – и обратно.

След края на конфликта Изток-Запад старите идеологически модели за ориентация на бърза ръка бяха заменени от етнически и религиозно-културни линии на противопоставяне, които наново трябваше да предоставят ориентация и поглед върху нещата. На тях се отделяше толкова внимание, че най-малко също толкова важните за новите войни икономически измерения оставаха в сянка. Също и посочването на бедността и социалните противоречия в съсипаните от войната страни най-често има идеологически характер, ако в крайна сметка дава обяснение на тези войни, което не прониква до логиката на действията на участниците в тях, а общо и недиференцирано си остава при социално-икономически констелации.

Това, че етническите и религиозните обяснения на новите войни са толкова привлекателни, вероятно се дължи преди всичко на обстоятелството, че така войните, най-малкото имплицитно, могат да се обявят за ирационални: щом са подбудени от остарели, недокоснати от просвещението нагласи и мотиви, близко е до ума към същността им да се подхожда с инструментариума на Просвещението. Съответно преодоляването на ирационализмите и постепенното изместване на поведението от страсти към интереси, от унаследени връз-

ки към индивидуалната целева рационалност, би трябвало да спомогне да надделее общата ориентация към мир. Докато човек не се е занимавал с икономическите структури на тези войни, той може да се придържа към удобното убеждение, че рационализацията и умиротворяването и тук, като в страните от света на ОИСР, ще вървят ръка за ръка. Ако се вгледаме по-отблизо обаче ще видим, че новите войни в много отношения сами са резултат на икономическа целева рационалност, респективно че рационално действащи агенти играят в тях значителна роля – в лицето на предприемачите, политиците и не на последно място на военните⁵⁰. Централната за повечето войни фигура на военния властелин може направо да се дефинира като съединение на предприемаческа, политическа и военна логика в един човек⁵¹.

Завръщането на военния властелин наред със засилената поява на наемнически фирми е сигурен индикатор за това, че войната отново си струва средствата – във всеки случай тогава, когато може да се води с леки оръжия, евтини бойци и възможност за присъединяване към големите сделки на глобализираното стопанство. Без рентабилност на насилието няма приватизация на войната. Също и за войните и тъкмо за тях важи, че действащите лица се стремят те самите да оберат печалбите и да стоварят загубите на обществото. Както беше показано, оскъпяването на войната в Европа от началото на Новото време води до това, че непосредствено от воденето на една война вече не възникват печалби, поддаващи се на частно присвояване, и една укрепваща държавност възпрепятства предприемачите да се оттеглят в доходоносни области на военните действия – оттук нататък те печелят от екипирането и снабдяването на войските, но вече не от воденето на самата война. Военните властелини в новите войни, напротив, получават доходите си отново пряко от воденето на войни и при това те печелят от разпадането на множество държави, които вече не могат да удържат монопола върху използването на сила или въобще не могат да го наложат. Разпадането на държавата на свой ред им открива възможността безпрепятствено да си присвояват печалбите, които прибират от насилието, докато дългосрочните опустошителни последствия от

него трябва да бъдат понесени от обществото – или от онова, което е останало от него.

Войната е станала за военните главатари икономически привлекателно предприятие, защото те сами могат да вземат решенията за разпределението на разходите си, присвояването на направените в нея печалби и обобществяването на причинените от нея загуби. Освен правилата на глобалната икономика няма други рамки, към които те трябва да се придържат. Икономическата рационалност на действията им се състои в това, че те правят от насилието средство за получаване на доход, респективно с насилие влияят в своя полза на съществуващите разменни отношения. Военните властелини и водачите на милиции експлоатират настоящето за сметка на бъдещето и средството, с което те предпочитат да си служат за това, е прехвърлянето на стопанския ред в областите, които владеят, от еквивалентна размяна към насилствено присвояване. Това не трябва да се бърка с нахлуване на гола анархия в стопанския живот, а трябва да се схваща като налагане на асиметрични отношения на размяна. Еквивалентната размяна се основава на симетрия на размяната, при която равноправни лица постигат разбирателство за стойността и цената на разменяните стоки и услуги. Чрез намесата на насилието в отношенията на размяна те стават асиметрични, равенството на разменящите е отменено и едната страна под заплахата със сила установява отношенията на размяна в своя изгода. Това може да се определи също като приватизация на функцията на държавата да регламентира и защитава, предприета от военните властелини. Но това, което е в ход в техните политически формации, е повече от приватизация на функции на суверенната държава; това е налагането на фундаментални асиметрии в обществените отношения на размяна и едва с това новите войни стават изгодна сделка.

Все пак не трябва да си представяме военните главатари и водачите на милиции, генералите-превратаджии и харизматичните революционери като рационално пресмятащи предприемачи, които въз основа на сравнителни прогнози за печалбата решават да вложат капитала си вместо в акции във военно насилие. Това би могло да стане евентуално с някой

западноевропейски или северноамерикански инвеститор, когато решава да вложи парите си не в недвижимо имущество и акции за информационни технологии, а в някоя наемническа фирма, която от приличие се обявява за охранителна. Когато възникват политическите формации на военните властелини и бунтовническите организации, напротив, са от значение винаги също и политически и идеологически, етнически и религиозно-културни въпроси и те от самото начало ограничават фиктивно допуснатата свобода на мениджърските решения. Икономическият анализ на новите войни засяга по-скоро условията, които ги правят възможни, а не се опитва да разкрие първоначалната мотивация на участниците във войната. Същевременно обаче от него става ясно и че в много от новите войни върху политическите конфликти, които в началото може и да са имали централно значение, в течение на войната все повече се наслагват икономически интереси⁵². Колкото по-дълго трае една война, толкова по-осезателно икономиката на насилието се проявява като сила, обуславяща действията на участниците, и при това тя превръща първоначалните мотиви все повече и повече в ресурси за една война сама за себе си.

Примерът на афганистанските войни между 1979 и 2002 г. позволява лесно да се обрисова добиването от войната на самостоятелност спрямо първоначалните ѝ политически причини, а заедно с това този пример показва, че степенята, в която една военна икономика става самостоятелна, съответства на прогресиращото разпадане на държавата. По време на борбата на муджахидините срещу правителствените войски на Афганистан и Съветската армия образуването на снабдителни структури с малък териториален обхват за самостоятелно опериращите партизански групи беше с голяма ефективност: то предлагаше на военнотехнически превъзхождащия противник много малки площи за атакуване и осигуряваше ефективно оползотворяване на ресурсите, които пристигаха при афганските партизани от ислямските страни, както и от САЩ. Според относително надеждни преценки Съветският съюз е инвестирал в Афганистанската война около 45 милиарда долара, докато от страна на САЩ и ислямските стра-

ни са били похарчени приблизително 10 милиарда. Но тази ефективност след оттеглянето на Съветската армия премина в политически хаос, защото никой от така наречените полеви командири не искаше да отстъпи междувременно извоюваната власт и свързаните с нея снабдителни структури в полза на една централна власт, която трябваше да бъде създадена наново. Централната власт никога не е имала голяма сила в Афганистан; тя винаги е разчитала на подкрепата на племенните водачи, но все пак беше създала някакъв минимум от общодържавни рамкови норми, макар и никога да не е имала монопол върху употребата на сила по европейски образец, и държеше племенните конфликти в някакви граници дотолкова, че да не се разраснат до вътрешни войни. Сега ставаше точно това: полевите командири се превърнаха във военни властелини, вече не приемаха никакви задачи и указания и си създадоха собствена лабилна власт, която – колкото и да се колебеше с офанзивите и отстъпленията им – учудващо се задържаше години наред.

Без съмнение тук ставаше въпрос общо взето за икономики на грабежа, които не бяха в състояние да развият много повече от една перспектива на оцеляване за момента и подтикваха още повече процеса на деинвестиция, доста напреднал още при господството на Съветския съюз⁵³. Развиваните с десетилетия напоителни системи на афганското земеделие бяха разрушени, големи части от земята бяха минирани, а младите мъже, които в последните години бяха привикнали към свободния занаят на боеца, не ги привличаше възможността да се върнат към тежкия труд в едно нискодоходно селско стопанство. Но наличните средства не стигаха за *затворена военна икономика*, основана на аграрно натурално стопанство, а след оттеглянето на Съветския съюз от Афганистан западните и ислямските субсидии заплашваха полека-лека да пресекнат. Така че протичаше постепенен преход към *отворена военна икономика*. При това най-важно беше растящото производство на суров опиум, от което се получаваха значителни печалби благодарение на търговските маршрути към Източното Средиземноморие⁵⁴. Значи чрез търговията с незаконни стоки на афганските военни властелини се удаде

да получат достъп до глобализираните пазари, макар и този достъп да се осъществяваше през задната врата.

Тъй като ставаше дума за нелегални стоки, тяхното транспортиране, още повече там, където се минаваше през райони на стълкновения, се нуждаеше от силна охрана и тук въоръжените дружини на военните главатари можеха да намерят съответстващо на способностите и склонностите си занятие. Местните владения на военни главатари създадоха кооперативни връзки с международната организирана престъпност, а като трета страна в този съюз в играта влязоха традиционно добре организирани контрабандистки банди в Афганистан; те установяваха връзката между пакистанско-индийската зона и Близкия Изток и извличаха от това значителни печалби, впрочем застрашени от това, че всеки главатар създаваше пропускателни пунктове в контролираните от него области и налагаше такси на преминаващите транспортни колонии⁵⁵. Така че в течение на деветдесетте години не се стигна до възстановяване на нормална икономика, а се разви съюз между неформалната и криминалната икономика, от който военните властелини и въоръжените им дружини получаваха доходите си. *Неформалните икономики* са белязани от асиметрични структури на властта, при които безнаказаната заплахата и насилие са възможни по всяко време, но са ограничени от наценки на обществена самоорганизация (тук – владенията на главатарите), които не им позволяват да преминат във война на всеки срещу всеки⁵⁶.

В случая с Афганистан тази неформална икономика на военните главатари беше свързана с международната криминална икономика, което, между другото, в подобна форма би могло да се каже и за Колумбия⁵⁷. Впрочем, не са нужни нелегални стоки от рода на наркотиците, с които икономиките на грабежа от транснационалните войни да се зацепват за мирните икономики на съседните страни, за да намерят достъп до световноикономическите стокови кръговрати. За това са подходящи също и подземни богатства от рода на желязната руда и нефтените находища или дървен материал от тропическите гори и редки минерали, най-накрая злато и диаманти. Това означава, че като тенденция една вътрешна война

Афгански мауджахидини близо до Тора-Бора, декември 2001 г.

Разпрострелите се върху над две десетилетия войни в Афганистан доведоха накрая до разпадане на всякакви държавни структури. По-важен от тежката военна техника и тук беше автоматът „Калашников“. Той се превърна в символ на новите войни – ефективен, издръжлив и при това символ на горда мъжественост

има толкова по-голяма вероятност да избухне и ще трае толкова по-дълго, колкото по-богата е една страна на подземни богатства и други суровини, чрез чиято експлоатация и продажба могат да бъдат „захранени“ и да укрепнат икономиките на военните властелини и водачите на милиции. В някои случаи беше наблюдавано, че по-доброто интегриране на една страна в световния пазар по никакъв начин не спомага, както непрекъснато се твърди от някои, за увеличаване на шансовете на мира, а така на първо място се затвърждава позицията на военните властелини, които контролират подземните

богатства⁵⁸. Това важи особено за транснационалните войни в Западна и Централна Африка.

Това, по което новите войни се различават от политическите формирания на военните властелини, наблюдавани в Латинска Америка през XIX век и в Китай през първата половина на XX век⁵⁹, но също и от класическите граждански войни, е преди всичко преходът към отворени военни икономики. Докато класическите икономики на военните властелини общо взето се са се основавали на земеделски общества с натурална размяна, от които необходимите ресурси са били прибирани чрез всяването на страх, при нужда и чрез открито насилие, отворените военни икономики, които се образуват в последните десетилетия, процъфтяват вследствие на постоянен приток на ресурси отвън. Този приток на ресурси може да се заключава в постоянни субсидии от трети страни (други държави, международни предприятия или финансово силни емигрантски колонии), но може да се осъществява чрез експлоатация на помощите от международни организации, а накрая също и чрез участие в сенчестата глобализация, в която търговията със стратегически суровини и отчасти с незаконни стоки е станала източник за постоянно нарастване на доходите на воюващите страни.

Затворените военни икономики на класическите военни властелини не са представлявали по-значителен проблем нито за международните отношения, нито за световната икономика. Тъй като и без това са могли да се задържат за по-дълъг срок само в периферни, най-често географски изолирани области, те са разполагали с ограничени ресурси и са имали съответно ограничено влияние. В световнополитическо отношение те са били толкова маргинални, че са могли да бъдат пренебрегнати. Наистина тук често е ставало дума за брутални терористични режими, при които цивилното население на съответната област е трябвало да изтърпи ужасни страдания, но това са били военни икономики, които не са давали нито политически, нито икономически метастази. Напротив, ако някой местен военен властелин е искал да укрепи за дълъг срок несигурните основи на военното си господство, той е имал единствено възможността да изгради парадържавни

структури или да усвои учрежденията и институциите на по-рано атакуваната от него държава, доколкото те все още донякъде са били оцелели. С други думи, имало е силен стимул за формализиране и регламентиране на структурите на насилието и водещите войната страни по правило са били наясно, че развитите и използвани от тях военни икономики представляват само преходни режими.

Носещото тежки световноикономически и световнополитически последици скъсване с това положение се извършва през седемдесетте и осемдесетте години в Перу и Колумбия, когато възникналите там партизански движения развиват перспективата за трайно стабилизирано неформално господство в големи области. Предпоставка за това е образуването на отворена военна икономика чрез свързването на местната военна икономика с международната организирана престъпност. Добиването и пласирането на кокаин прави възможен един такъв съюз⁶⁰. Този латиноамерикански модел междувременно е намерил безбройни подражатели преди всичко в Черна Африка и Централна Азия, още повече, че местните участници във войната вече не могат да си послужат с алтернативата при създаването на отворена военна икономика, а именно издържането ѝ от някоя мощна „заинтересована трета страна“⁶¹.

В рамките на противопоставянето Изток-Запад и допълнително благоприятствани от конфронтацията между Съветския съюз и Китай от петдесетте години насам затворени военни икономики, поставяйки се на страната на Запада, респективно на Изтока, постепенно започват да се превръщат в отворени военни икономики: те вече не зависят от ограничените ресурси на съответния район под техен военен контрол, а могат да разчитат на постоянен приток на военни съоръжения и спомагателни стоки, дори когато областите на войната представляват слаб стратегически интерес за свръхсилите и техните съюзници. За разлика от включилите се към глобализирания икономически кръговрат военни икономики, които се развиха в последното десетилетие, тези отворени военни икономики са под известен политически контрол. Световнополитически доминиращите сили могат

да влияят върху хода на войната, както и върху сключването на примирия чрез засилване или ограничаване на притока на ресурси, от време на време и чрез изпращане на редовни части. Пример за последното е намесата на кубински войски в анголската война⁶². Това е довело до разбирането, че при тези войни става въпрос за „войни чрез посредници“, в които определящите действащи лица са свръхсилите, както и техните съюзнически системи. Това обаче важи само за някои случаи: с края на конфликта Изток-Запад много бързо се изясни, че много от предишните декларираны идеологически солидарности са били предназначени само да разширят ограничена-та военноекономическа база и да се доставят допълнителни средства за воденето на войната.

Там, където това беше възможно благодарение на наличието на стратегически суровини и скъпоценни подземни богатства, в началото на деветдесетте години опиращите се на конфликта Изток-Запад потоци от ресурси бяха заместени от съответни връзки със световния пазар. Така мястото на неплатежоспособния Съветски съюз, както и на все по-малко склонните да плащат САЩ заеха международни предприятия, от петролни концерни до големите търговци на диаманти или престъпни организации⁶³. Дори да не надценяваме действителното политическо влияние, което свръхсилите бяха имали върху хода на войните, все пак е безспорно, че с това икономическите основи на повечето войни станаха до голяма степен недостъпни за политическата намеса на трети, други страни, но също и за международни организации. Наскоро предприятият опит загубата на възможности за пряко политическо влияние да се компенсира чрез политика на ембарго, междувременно може да се разглежда като неуспешен⁶⁴.

Вероятно в създаването на отворени военни икономики, които вече не могат да се контролират отвън, се крие решаващата причина за добиването на самостоятелност от войните. Това не означава, че всички войни от последното десетилетие са били финансирани изключително от присъединяването към сенчестата глобализация – цял ред такива, както и преди, се поддържат от политически контролирани притоци на ресурси. Така талибаните в Афганистан можеха да разчитат на

помощи от Пакистан и Саудитска Арабия, докато така нареченият Северен алианс не би издържал без руски субсидии. При все по-голям брой войни обаче вече не могат да се установят такива субсидии от „заинтересовани трети“ и политическата независимост на местните воюващи страни по отношение на поддържащи и оказващи подкрепа сили кара войните, финансирани по каналите на сенчестата глобализация, да изглеждат все по-привлекателни за воюващите страни. Най-накрая там, където не са на разположение нито суровини, нито подземни богатства, за да се получат средствата, нужни за воденето на войната, а също и географските, както и климатичните условия не са подходящи за отглеждане на мак или кока, остава още възможността да се организира с голям размах отвличането на млади жени, които да бъдат принудени да проституират в страните от ОИСР⁶⁵. Стратегията на сексуално насилие тук не служи на някаква политика на „етническа чистка“, каквато беше описана по-горе, а не става дума и за допълнителна премия за бойците; тя в този случай е средство за финансиране на войната като цяло, което може да се определи като връщане към робството⁶⁶. И накрая за военните властелини и водачите на милиции като последно средство остава вече споменатата възможност чрез медийното представяне на глада и нищетата да предизвикат изпращането на помощи от международни организации, от които след това с хранителни продукти и медикаменти да се снабдяват най-напред собствениците им бойци. В съответствие с това днес вече на практика няма политически формирования на главатари, които се основават на затворена военна икономика.

Главатарите и техните политически формации дълго са били разглеждани като типични за блокирани процеси на модернизация, при които държавата (още) не се е издигнала до монополист на законното физическо насилие, докато старите кланови и племенни структури вече не притежават властта да контролират насилието. Но в последните две десетилетия военните властелини преминаха от своя страна през процес на модернизация. Те се еманципираха от специфичните социални и икономически констелации, с чието съществуване бяха обвързани преди. В процеса на стопанска глобализация

войните станаха по-евтини и сравнително лесно могат да се създават отворени военни икономики. При тези обстоятелства мащабно и дългосрочно организираното насилие, така можем да определим войната, става отново все по-доходоносно и това на свой ред е дало решаващ принос, в последните две десетилетия да се стигне до всеобхватно раздържавяване и приватизация на войната.

5. Международният тероризъм

Тероризмът

като комуникационна стратегия

Как да се дефинира тероризмът е спорен въпрос, и то не само по съдържателни причини, а и във връзка с политиката и властта. С окачествяването на определени насилствени действия като „терористични“ по правило се цели да им се отрече всякаква политическа легитимност. Така обозначението „тероризъм“ функционира в международната политика като изключващо понятие: по този начин на така характеризираните действащи лица им се дава да разберат, че намеренията им не подлежат на обсъждане, във всеки случай дотогава, докато си служат с определени форми на насилие. Обозначените като терористични групировки на свой ред претендират, че са партизани и че водят борба за освобождението на определени социални или етнически групи, при която поради военното превъзходство на потисника трябва да се прибегне и до „неконвенционални“ методи на употреба на сила. Следователно проблемите с употребата на понятието тероризъм израстват не само от съдържателни трудности при задължителното прокарване на граница между тероризъм, престъпност и партизанска война, но са също и следствие на семантични игри, с които политическите действащи лица хвърлят прах в очите и се опитват както да подобрят собствената си позиция, така и да влошат тази на противната страна. Този, който за по-продължително време бива наричан терорист без енергичното противопоставяне на някой влиятелен политически агент, понася значителна загуба на легитимност; обратно, който ус-

пее да постави каузата си на сцената на международната политика като партизанска борба, е направил решаваща крачка към налагането на политическите си цели.

За един научен подход понятието тероризъм, макар и да е на устата на всички, е използваемо само тогава, когато се удаде, извън семантичните борби за позиции, поне да се набележи какви икономики и стратегии на насилието се обозначават с него и в какво се заключават специфичните им отлики от други политико-военни стратегии. Същевременно би имало смисъл да се говори за тероризъм само когато той може да се идентифицира като насилствена форма на налагане на някаква политическа воля, т. е. когато може да се посочи инструментална връзка с намеренията и целите на политическите действащи лица. Според определението, дадено от Клаузевиц на войната, като „акт на насилие, чрез който да принудим противника да изпълни волята ни“¹, трябва да съществува политическа воля, на която да се припишат решенията за вида и размера на използваното насилие. Тъй като терористичните организации действат скрито и се характеризират с нейерархични мрежови структури, това не може да стане току-така. В тези случаи се налага такава политическа воля в края на краищата да бъде конструирана и персонализирана, за да се направи противникът идентифицируем, така че да има срещу кого да се води борба. Венецуелецът Карлос и арабинът Осама бен Ладен са примери за това. Където не може да се разпознае такава воля, вероятно може да се говори за терор, но не и за тероризъм.

Най-общо тероризмът може да се опише като форма на насилие, която като цяло се стреми към успех чрез непреките ефекти на насилието. В съответствие с това цел на терористичните стратегии са не непосредствените *физически*, а *психологическите* последствия на насилието; те са насочени не толкова към материалните щети – размера на разрушенията, броя на убитите, разпадането на снабдителните системи, – нанесени от ударите, колкото към ужаса, който всяват, и към очакванията и надеждите, които могат да бъдат свързани с тези удари като знаци за уязвимостта на един привидно превъзхождащ противник². В този смисъл тероризмът е бил оп-

ределян като комуникационна стратегия, чрез която трябва да се разпространяват определени послания по особено зрелищен начин³. Клаузевиц определя битката като премерване на моралните и физическите сили, което става с помощта на последните⁴; тероризмът чрез видоизменянето на тази формула може да се определи като удар с минимални физически сили непосредствено по моралния потенциал на противниковата страна, по нейната воля да се наложи и самоутвърди. При това съвсем съзнателно се избягва среща лице в лице с физическите сили на противника, който е обект на нападение, особено с въоръжените му сили, защото нападателите далеч не са способни на такова противопоставяне. Следователно решението да се води въоръжена съпротива с терористични средства не е израз на принципно малодушие, а резултат на рационална преценка на съотношението на силите⁵.

Както е известно, също и партизанските действия проистичат от превъзходството на противника. Във всеки случай партизаните не са в състояние да водят борбата с противника си при равни за двете страни условия. Но партизанската употреба на сила е насочена общо взето срещу физическите сили на противника, за да отслабят политическата му воля чрез тяхното изтощаване. На тази цел служат нападения срещу по-малки постове и отдалечени гарнизони, временното прекъсване на снабдяването чрез разрушаване на железопътни линии, взривяване на мостове или затваряне на планински проходи и накрая също нападенията срещу по-малки войскове части, които по възможност да бъдат обкръжени и унищожени в труднопроходими местности. Военният успех на партизанските акции съответства на размера на материалните щети, причинени от тях, и затова те трябва да се извършват на множество места и отново и отново, за да могат партизанските нападения да покажат въздействие върху противника.

Силите, с които партизаните водят война срещу редовни войски, са очевидно по-слаби от тях по численост, и във всички случаи по въоръжение и подготовка, но трябва да са толкова големи, че с тях да може да се създаде трайна заплаха на много места едновременно. При терористите това съвсем не е така; нито с числеността, нито с въоръжението си те не биха

били способни на изненадващия и кратковременен сблъсък с редовните въоръжени сили, който е характерен за партизанската война. Затова те по принцип избягват такива военни сблъсъци и залагат не на физическите, а на психологическите последици от използваното насилие. В съответствие с това опустошителните бомбени нападения срещу военните бази на американските войски в Бейрут и Риад бяха терористични акции, а не бойни партизански действия, защото не бяха насочени към физическото отслабване на тези части, а представляваха послание към американската политика и особено към населението на САЩ. Чрез еднократната демонстрация на уязвимостта на техните войски в Ливан, респективно в Саудитска Арабия, американците трябваше да бъдат подтикнати към оттегляне без въоръжен сблъсък.

Почти винаги посланията, които идват от терористични акции, имат двоен адресат: те се обръщат най-напред към страната, която е жертва на удара, за да ѝ покажат нагледно нейната уязвимост и да дадат знак, че при продължаване на военния си ангажимент в определен район или – по-общо – при запазване на политическата си воля тя трябва да очаква значителни щети и загуби, т. е. политически вреди. Следователно по принцип терористичните удари поставят въпроса, дали противниковата страна е готова да претърпи втори и трети път причинените ѝ за момента само еднократно вреди и при това те се опират на не безоснователното очакване, че такава готовност не е налице. Значи по смисъла на определението на Клаузевиц при тях става дума за актове на насилие, които трябва да принудят противника към изпълнение на една воля, противостояща на неговите цели и намерения – наистина не чрез унищожение на военните средства, с които противникът утвърждава волята си, а чрез демонстративни актове на насилие, които трябва пряко да пречупят политическата му воля. При това те са толкова по-успешни, колкото по-лесно е за изпиталата удари страна да се оттегли, доколкото това е възможно без застрашаване на нейните жизнени интереси.

Това обаче рядко се случва. Силата, засегната от ударите, не е готова току-така да се остави явно неголеми групи да я принудят да промени целите и намеренията си. Иначе

държавите щяха да се поддават на всяка заплаха със сила. Предвиждайки този отказ, всеки терористичен удар съдържа още едно послание и то е насочено към някой трети при употребата на сила, „който трябва да бъде заинтересован“. Той не съвпада със заинтересования трети, както Ролф Шрьорс и Карл Шмит наричат поддържащите и подкрепящи сили на една партизанска война⁶. Посланието на ударите към третия, подлежащ на заинтересоване, гласи, че съпротивата срещу една неизмеримо превъзхождаща сила не само е възможна, а също може да бъде успешна – особено тогава, когато все повече млади мъже и жени следват примера на първоначално малката група бойци и вземат участие във въоръжени акции. Следователно третият, подлежащ на заинтересоване, е този, за чиито интереси терористите твърдят, че воюват. Това в съответствие с идеологическата ориентация на дадената терористична група могат да бъдат етнически или религиозни малцинства в една държава, за които трябва да бъдат извоювани особени права или политическа независимост; това могат да бъдат социално онеправдани и политически маргинализирани слоеве и класи, чието освобождение претендират да извършват терористичните групи; и накрая, може да става въпрос за религиозно дефинирана цивилизация, която чрез въоръжена борба, каквато пропагандират войнстващите ислямистки групировки, трябва да си върне самоуважението и честта⁷.

Но този трети, подлежащ на заинтересоване, е не само вторият адресат на терористичното послание, а същевременно и легитимиращият авторитет на терористичните групи: в техните обяснения мнимото му или действително потискане и онеправдаване редовно се излага на показ като истинската причина на борбата, която уж се води единствено за отстраняване на това положение. Съответно третият, подлежащ на заинтересоване, се посочва в декларациите, с които се поема отговорност за атентатите. Така терористичните удари почти винаги са в еднаква степен демонстративна заплаха, която дава знак на пострадалата от тях сила, че продължаването на нейната политика ще ѝ струва все повече и повече, както и призив, който трябва да събуди въпросния трети от (мнимо-

то) му политическо примирение и апатия и да го мотивира да поеме пътя на въоръжената борба. Коя от двете страни на това двойно послание е по-важната, зависи от конкретния случай; общовалидно е обаче, че посланието на един удар е насочено предимно към силата, която е обект на нападение, когато има основание да се допусне, че с него тя може да бъде накарана да отстъпи, докато това послание се обръща преди всичко към третия, подлежащ на заинтересоване, когато тази сила не може да отстъпи, а трябва да бъде омаломощена и унищожена в борба, планирана с далечна перспектива. Дали ще се стигне до това, по-нататък зависи наистина от отговора на силата, срещу която са насочени ударите: с реакцията си тя може да потвърди обвиненията, издигнати в декларацията за поемане на отговорност, и с това да доведе призования там трети до открито вземане на страна в полза на субектите на насилие, но може и да ѝ се удаде чрез гъвкави контрмерки да го задържи далеч от терористите. Като по принцип първоначално по-слаба страна терористичните групи са принудени да привлекат този трети на своя страна и да го мобилизират, ако искат да постигнат политически успех. При това обаче изглежда има една забележителна разлика между традиционните терористи – от руските анархисти през XIX в. до ляво-екстремистките терористични групировки на седемдесетте и осемдесетте години, – от една страна, и агентите на новите терористични войни, от друга: първите винаги са разглеждали третия като наличен и са излизали просто от необходимостта той да бъде активизиран; в новите форми на тероризма, напротив, този трети не просто трябва да се активизира, а изобщо трябва да бъде създаден като политическа величина.

От тактически елемент към политико-военната стратегия: развитието на тероризма

В политическата история терорът не е нещо ново, а от край време е свързан както с историята на потисническите

режими, така и със съпротивителните движения и опитите за въстания⁸. Но в рамките на антиколониалните въстанически движения в средата на XX век, които за кратко време довеждат до рухването на европейските колониални империи, тероризмът придобива едно качество, което дотогава никога не е имал, и при това, за разлика от социално-революционния тероризъм във втората половина на XIX век⁹, му се удава да постигне значителни политически успехи¹⁰. Множество политици, които в течение на шейсетте години заемат места в Общото събрание на Обединените нации, малко преди това са били заклеявявани и преследвани като терористи: партизанските движения, начело на които са стояли, при първите си стъпки са привличали вниманието най-вече чрез терористични удари срещу колониалните власти и почти винаги, когато са били притиснати до стената във военно отношение, са прибегвали по-усилено до терористични акции¹¹.

В освободителните борби на Третия свят тероризмът се утвърждава като тактическа съставна част на партизанската война. С терористични удари, които спокойно могат да се проведат от малки и слаби нелегални организации, едно търпеливо, дори апатично население е могло да бъде убедено, че привидно превъзхождащата колониална сила е уязвима. И тъй като последната в отговора си се подвежда да прибегне към репресивни мерки, също и онези групи от населението, които дотогава по-скоро приемат господстващия режим или се надяват на постепенна интеграция на политици от местен произход в управлението, се отдалечават от колониалната власт. Едва с такива удари въстаническите движения получават притока на участници в борбата и подкрепата на населението, които са нужни, за да се започне партизанската война с достатъчни изгледи за успех. През петдесетте и шейсетте години тероризмът става инициатор на партизанското движение. Споменатата склонност на терористичните групи да се представят за партизански идва от това време, когато терористите са ставали партизани, а партизаните – държавни ръководители.

Докато терористичните акции са се разглеждали като искрата, която трябва да подпали партизанска война, те не

само са били ограничени до една кратка, преходна фаза на освободителната борба, а също са подлежали на извънредно рестриктивен избор на целите, тъй като при акциите по възможност не е трябвало да пострада никой, който социално, етнически или религиозно би трябвало да се причисли към третата страна, която трябва да бъде заинтересована. Там, където това все пак се случва, се разпространяват обстоянни обяснения и извинения от страна на групите, за да се предотврати пропагандното използване на такива жертви от противника. Политически легитимиращата роля на третия гарантира също, че терористите няма да използват оръжия за масово унищожение или да заложат на максимизиране на последствията от насилието чрез подобни методи, а ще се ограничат с традиционните средства – пистолети и бомби. Две насоки на развитие сложиха край на това самоограничение на терористичното насилие: интернационализацията на тероризма, която настъпва още през шейсетте години, но разгръща цялостното си въздействие едва през деветдесетте години, както и нахлуването на религиозно-фундаменталистки мотиви в подбудите и обосновките на терористичните групи.

Приемането на политико-идеологическо самоограничение на терористичното насилие очевидно се отнася без уговорки само за социално-революционни и етническо-националистически групи. На една забележимо разширена и вече неограничаваща се с носителите на политическата власт дефиниция на врага при религиозния тероризъм, който по никакъв начин не израства само от ислямски корени, а може да изниква също и на почвата на християнски или юдаистки фундаментализъм, съответства силна дифузност на третия, подлежащ на заинтересоване. Така още много преди 11-и септември ударите на фундаменталистки мотивираните терористични групи изискваха значително повече жертви от тези на социално-революционния и етническо-националистическия тероризъм. Религиозно-фундаменталистическият тероризъм не се обръща към никакъв трети, той в краен случай иска с акциите си тепърва да създаде този трети. Отгоре на това той може да прибегне за легитимацията на използваното насилие към миленаристки или апокалиптични представи, в които

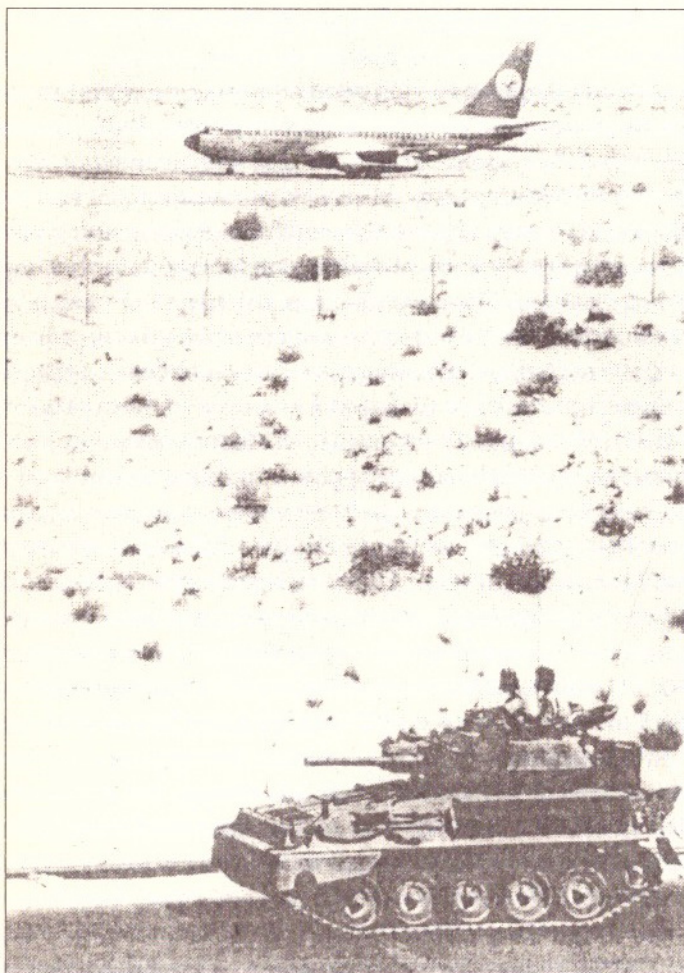
ограничеността на всички светски цели бива унищожена¹². В борбата срещу злото като такова не могат да се вземат предвид отделни, може би невинни жертви¹³. Примери за това са обгазяването на токийското метро от японската секта Аум, взривяването на федералната сграда в Оклахома сити, атентатите срещу американските посолства в Найроби и Дар ес Салам, както и накрая унищожителният удар срещу нюйоркския Световен търговски център.

Наред с това интернационализацията на тероризма, която започна със зрелищните отвлечения на самолети от палестински групи, значително допринесе за снемането на ограничението на насилието. Социалният, както и националният състав на пътниците на един отвлечен самолет е в много по-голяма степен случаен, отколкото при целенасочено избрани обекти за бомбени удари, и макар похитителите най-често да стесняваха кръга на потенциалните жертви при първото междинно спиране, като освобождаваха някои пътници, все пак с това терористичното насилие ставаше все по-дифузно и имаше вероятност да бъде насочено към кой да е пътник. Този ефект всъщност по никакъв начин не беше нежелан, защото така се засилваше вниманието на световната обществено-ност към отвлеченията на самолети. Той се изостри още повече, когато терористичните групи преминаха от отвлечения към взривяване на самолети. Върхна точка на тази насока на развитие беше атентатът от декември 1988 г. срещу самолета на Пан Ам над Локърби, при който изгубиха живота си повече от двеста и петдесет души. Снемането на границите от терористичното насилие за известно време се ускоряваше още повече от интернационализацията на терористичните команди. Сега в акциите участваха „съюзници“, които наистина бяха идеологически близки до целите на групите, но бяха в по-малка степен обвързани със заложените в тях ограничения на насилието. Издигането на венецуелеца Илич Рамирес Санчес, известен под псевдонима Карлос, до така наречения пръв терорист на седемдесетте и осемдесетте години е най-забележителният пример за това¹⁴.

На пръв поглед едва видима, но за по-продължителен срок първостепенна промяна, до която се стигна в хода на

Отвлеченият самолет „Ландсхут“ на Луфтханза, 1977 г.

Чрез отвлечания на самолети известно време международният тероризъм се опитваше да насочи вниманието към определени политически намерения и да наложи освобождаването на арестувани съидейници. Тук – отвлеченият от палестински терористи „Ландсхут“ при едно междинно кацане в Дубай.

интернационализацията на тероризма, беше преоценката на терористичните прояви на насилие от тактическо средство при подготовката на една партизанска война до самостоятелна политико-военна стратегия. В нея самите терористични акции съставляваха оперативния фокус на „военния план“. С това по принуда също така политически неизбежните по-рано ограничения на насилието минаха на заден план и успехът на акциите започна да се измерва с големината на причинените щети, броя на убитите и ранените, но преди всичко с интензивността и продължителността на медийния шум около атентата. Сега вече важеше правилото: колкото по-тежки са щетите, колкото по-голям е броят на жертвите, толкова по-силно е извоюваното внимание и толкова по-траен е успехът на един терористичен удар. Тези, които планираха на ударите от 11-и септември 2001 г., следваха това ново стратегическо правило на международния тероризъм.

Терористичното преобръщане на асиметриите на силата

Историята на войната във втората половина на XX век може да се схване – също и – като последователно освобождаване на подчинени тактически елементи на използването на сила от рамката на една собствено войскова стратегия¹⁵. Това, че армиите са разполагали с различните възможности за употреба на сила и са били в състояние да ги вплетат като *тактически* елементи в общия стратегически план, като цяло е било свързано със способността на държавите да се утвърдят като монополисти на войната¹⁶ и при това да ограничат прибягването до краткосрочно евтини, но в дългосрочен план скъпи и неконтролируеми насилствени решения. Тази възможност на военната стратегия за контрол и подчиняване на тактически елементи е съставлявала необходима предпоставка за симетризирането на военните действия. Обратно, асиметризирането на използването на сила върви ръка за ръка с обособяването на дотогава тактически елементи на воденето

на война и превръщането им в самостоятелна стратегия: докато първоначално Малката война (партизански действия) е била съпътстваща съставна част на Голямата война, на която са били възлагани поддържащи и облекчаващи функции за операциите на съюзните редовни войски, то след Втората световна война тя се е развила като стратегическа възможност, която не е непременно подчинена на войната, водена с редовни войски, нито трябва да продължи с нея, както все още са предвиждали партизанските теории на Мао Дзъдун или Нгуен Джап¹⁷. Затова решаващите иновации на партизанската война не са се извършили в Китай или Виетнам, нито пък в Куба, а в Близкия Изток и Северна Африка и от тази изходна точка са намерили последователи навсякъде. При такава самостоятелност на партизанската война на връзката между военните сметки и икономическата рационалност се пада ключова роля: в борбата срещу една външна сила оттук нататък партизаните не трябва да спечелят дадена война с военни средства – достатъчно е да я поддържат продължително време на определено ниво на употреба на сила и така да повишават икономическите разходи на врага дотогава, докато те станат непоносими за него.

По подобен начин в последните десетилетия и тероризмът доби самостоятелност като отделна стратегия без задължителна връзка с партизанската война или други собствено войскови форми на опериране. Той обаче не се насочва непосредствено към икономиката на силите, които атакува, и към заемащата там господстващо положение ориентация към стопанска печалба и полза, на която да се противопостави собствената безусловна решимост и жертвоготовност; решаваща за обособяването на тероризма като стратегия е по-скоро връзката на извършеното насилие с медийната наситеност и открития достъп до медиите в страните, жертви на ударите¹⁸, благодарение на които при упражняването на относително малка сила могат да се получат максимални ефекти. Ако липсва съответната медийна наситеност или ако новините са подложени на политическа цензура, терористичните стратегии имат само слаби шансове за успех: без усиливане от страна на медиите физическите последици на

упражненото насилие (тук ударите по Световния търговски център без съмнение са изключение) са твърде малки, за да нанесат тежки щети на икономическата инфраструктура на тези страни.

Следователно обособяването на досега подчинени тактически елементи на воюването като самостоятелни стратегии се основава на стигащо далеч разширение на конфликтните полета и на фундаментално преопределяне на средствата за упражняване на сила. Така с привилегията на войската единствена да разполага с военното насилие, която е била характерна за европейската военна история от XVII до XX век, категорично е приключено. С това тероризмът, за да наблегне на тази особеност, се е превърнал в терористична война, която се води в световен мащаб и без всякакво самоограничение при избора на жертвите. Успоредно с това цивилното население и цивилната инфраструктура са станали решаващи ресурси на войната¹⁹. В планирането на партизанската война например здраво е залегнала най-малкото логистичната подкрепа на партизанските групи от цивилното население и там, където не се осъществява доброволно, тя бива наложена със сила или заплаха със сила. Само така на партизаните може да се удаде да компенсират военното превъзходство на противника чрез повишена подвижност, подмолна борба или разтварянето на бойците сред масата на невоюващото население, както и намален разход на средства.

Партизанската война е революционизирала съотношението на силите на класическата война, като е превърнала цивилното население във военен ресурс, от който могат да се ползват само партизаните, не и редовните въоръжени сили. Партизанинът компенсира оръжейно-техническото превъзходство на противника си с това, че преопределя начина и мястото на боя и с това си създава ресурси за водене на война, които не са достъпни на редовния войник. Под впечатлението на испанската партизанска война Наполеон е извел оттук заключението, че партизаните могат да бъдат преборени само по партизански²⁰ и редовната войска трябва да възприеме техните нови методи на воюване. Вследствие на това се е стигнало до репресии срещу цивилното население, които

бързо могат да ескалират до кланета. Това се проявява в почти всички партизански войни на XX век. Предефинирането на начина и мястото на употреба на сила е също причина за това, че партизанските войни се смятат за особено жестоки: а именно, ако използваните от редовните въоръжени сили репресии срещу цивилното население имат въздействие, партизаните прибегват до подобни средства, за да не изгубят необходимите за оцеляването им логистична подкрепа, прикритие и маскировка. Така всяка партизанска война най-напред се води като борба за подкрепата, респективно отказва на подкрепа от страна на цивилното население.

Но във военно отношение партизанската война е и си остава по принцип защитна стратегия, също и тогава, когато се прилага политически за революционни цели. По това тя се отличава фундаментално от стратегията на тероризма, която не само политически, а също и в оперативно отношение има по същество нападателен характер. Това се проявява преди всичко в обстоятелството, че тероризмът почти не зависи от подкрепата на едно благоразположено към него население, той дори може съвсем да се откаже от нея, стига да му се удаде да използва инфраструктурата на противника като логистична база, както и като оръжеен арсенал. С това, впрочем, начинът и мястото на прилагане на сила са се променили радикално и е достигната нова степен на асиметризация на насилието. Такова използване на цивилната инфраструктура на противника може например да стане във формата на нападения на банки, така нареченото „революционно отнемане на собственост“, което е пропагандирано от Карлос Маригела в неговата стратегия на „градската партизанска война“ и е практикувано през шейсетте и седемдесетте години от многобройни терористични групировки в Латинска Америка и Западна Европа. То служи за набавяне на пари за оръжие, убежища и средства за преживяване на терористите. По-нататък отвлеченията на самолети са възможност цивилната инфраструктура да се използва като оръжие, при което не е задължително това да е инфраструктурата на неприятеля, ако целта е само да се възбуди общото внимание или да се наложи освобождаването на съратници и съюзници. Накрая, чрез зрелищни удари срещу

лица или обекти от инфраструктурата може да се всява траен страх и ужас, с което да бъде поразен тежко икономическият живот на неприятеля. Връхната си точка тази стратегия на терористично преопределяне на оръжията и полесраженията достигна на 11-и септември 2001 г.

Злоупотребата с цивилната инфраструктура за целите на терористичните групи е толкова по-лесна и има толкова по-тежки последствия, колкото по-гъста е транспортната и комуникационната система на пострадалата страна; тя започва с използването на пощенското обслужване за изпращане на писма-бомби или пликосе с антракс и стига до атаки с компютърни вируси и други форми на проникване в информационните и управляващите системи на нападателната сила. Накрая тероризмът си създава значителни предимства също и с това, че експлоатира политическите, правните и моралните ангажименти на нападателната страна в своя полза: това, че противникът не може да отвърне със същите средства и в същата плоскост, е съставна част от сметките на терористите. Поради това обществата, атакувани от терористите, са предимно демократични, постиндустриални, с висока медийна наситеност. Напротив, аграрни общества, авторитарно или дори тоталитарно управлявани държави, накрая общества с малка медийна наситеност, може би дори такива, които нямат телевизионни предаватели, много трудно могат да бъдат нападнати и засегнати с терористични средства. Те си остават арена на партизански войни.

Тероризмът още повече, отколкото партизанската война, е стратегия, с която слаби във военно отношение, дори дребни групировки си създават възможност да използват сила срещу големи противници и дори свръхсили. Необходими са само минимални средства за изграждането на собствена оперативна логистика, за разработването и набавянето на оръжия и накрая за подготовка и снабдяване на бойците, тъй като провеждането на терористични акции се основава най-вече на използване на чужди ресурси. Това прави стъпването на пътя на тероризма и откриването на терористична кампания толкова лесно и изкусително в сравнение с подготвянето

и започването на партизанска война, да не говорим за конвенционалните войни.

Още един ресурс, който експлоатират терористите при ударите си срещу развити общества, е господстващата в тези общества постгероична нагласа, на която терористите съвсем целенасочено противопоставят жеста на своята героична решимост. Този, който е готов да жертва собствения си живот, не трябва да се грижи да осигурява възможности за оттегляне и пътища за бягство и може да концентрира цялата си енергия върху нападението, което забележимо повишава възможностите за осъществяване и изгледите за успех на терористичните акции и често изобщо ги прави възможни. Вероятно обаче е още по-важно намиращото израз в такива самоубийствени удари презрение към негероичните форми на живот на противника, защото психологическите ефекти, които са преди всичко целта на терористичните нападения, по този начин се засилват драматично. Срещу атентаторите-самоубийци не е възможно да се предпазим – това признание, което може да се чуе отново и отново от органите на сигурността, всъщност не съдържа само констатация, отговаряща на фактическото положение, относно повишените изгледи за успех на атентатори, които не поставят планирането и провеждането на една акция в зависимост от възможността за оттегляне и бягство. Това същевременно е признание за един символичен акт, в който атентаторите застават с безусловна решимост срещу изразения манталитет на спогодяване и спазаряване особено на западните общества, които по правило са готови да откупят с пари или политически отстъпки застрашения живот на своите членове. Така в готовността за смърт на атентаторите-самоубийци – не само в собствените им очи – се заключава една победа над омразния враг, и то независимо от това, какви резултати е имал ударът. Дори когато е несполучлив, той все пак си остава демонстрация на решимост, на която постгероичните общества реагират с раздразнение. Асиметризирането на формите на борба при тероризма се извършва освен в инструментална, също и в символична плоскост. Преди всичко символичното измерение на терористичните удари цели създаването на един трети, който

трябва да бъде заинтересован; с това то е стратегически елемент на новите войни на терора.

Самото систематично асиметризиране на средствата за насилие от изявяващия се на стратегическо равнище тероризъм наистина по правило е реакция на налични военни, икономически, технологични и културни асиметрии, при които за онеправданата страна няма никакви изгледи за ресиметризация чрез повишаване на собствените ѝ усилия. Такава констелация е налице в конфликта между израелци и палестинци след Седемдневната война от 1967 г., както и след Войната от Йом Кипур през 1973 г., след които беше ясно, че Израел не би могъл да бъде победен с конвенционални военни средства, особено след като отгоре на всичко двете най-важни съседни държави – Йордания и Египет – напуснаха арабската коалиция срещу Израел. След като първоначалните опити да се разпали партизанска война постигнаха слаб успех, палестинците все повече започнаха да прибегват към терористични методи, за да могат да продължават налагането на политическите си цели срещу Израел с насилствени средства. Тези регионално ограничени асиметрии, които белязаха палестинския конфликт от шейсетте години насам, през деветдесетте години се разпространиха в глобален мащаб: след разпадането на Съветския съюз няма сила – била тя една отделна държава или коалиция от държави, – която, макар и донякъде, да може да се мери със САЩ при условията на симетрична война, нито има сценарии, основани на използване на конвенционални въоръжени сили, в рамките на които САЩ да могат да бъдат принудени към фундаментална промяна на политиката си по жизнени за тях въпроси. Това означава, че за политически агенти, които не са съгласни с господстващото положение на САЩ и с водената от тях политика по централни въпроси, няма изгледи да извоюват промяна на американската политика чрез заплахата с конвенционален военен потенциал или съюз със способна на такава заплахата сила, както това е било мислимо поне в перспектива при условията на конфликта Изток-Запад²¹.

Наистина съвсем иначе се представят обстоятелствата, когато на тези асиметрични констелации се отговаря също

със стратегии на асиметризиране. На САЩ се наложи да преживеят такова нещо за първи път във Виетнам, когато не се оказаха в състояние да поставят на колене в политическо и военно отношение един противник, който компенсираше военотехническата си слабост с партизански стратегии, и затова най-накрая изгубиха войната²². Също толкова ясно се прояви уязвимостта на американската сила при военните интервенции в Ливан и в Сомалия. През октомври 1983 г. командоси от терористичната група „Ислямска свещена война“ взривиха почти едновременно камиони, пълни с експлозив, пред главните квартири на Американския флот и на френските въздушни десантници, при което загинаха почти двеста и петдесет американски морски пехотинци и над петдесет френски въздушни десантници. След това събитие американското и френското правителство незабавно решиха да изтеглят войските си. Съвсем същите бяха десет години по-късно последствията на провалилата се акция за залавяне на сомалийския военен главатар Мохамед Фарах Айдида на 3-и октомври 1993 г. в Могадишу, когато умряха осемнайсет американски войници, бяха ранени повече от осемдесет и осакатеният и осквернен труп на един американски войник беше влачен по улиците пред камерите на Си Ен Ен²³: тогава САЩ на бърза ръка изтеглиха войските си, макар и те да бяха част от контингент на ООН, който без тях изпадна в тежка ситуация. Вероятно събитията от Могадишу са били едно от ключовите събития в опита на бен Ладен и неговите стратегии, на които са основават последвалите удари на мрежата Ал-Кайда²⁴.

Медиите, които показват с многократно усиляване и все отново и отново такива удари, имащи само слабо значение в непосредствено военно отношение, са гарант за това, че междувременно – обратно на политико-военните обстоятелства в Европа от XVII до XX в.²⁵ – ще бъдат изплатени премии за радикално асиметричната стратегия на новите войни на терора. В асиметричната война самите медии са станали средство за водене на война. Който не е в състояние да атакува успешно конвенционалните въоръжени сили на един противник с помощта на войски, се грижи за разпространението на карти-

ни, в които следствията на насилието стават непосредствено сетивно възприемаеми. При това за източник на ужас служат не само картините, които документират насилието, използвано срещу войници, а също и такива, които показват насилието от страна на редовната армия, като удари срещу влакове, жилищни сгради и фабрики, които не служат за военни цели, но преди всичко отново и отново картини на мъртви деца и жени. Последните картини са насочени, независимо дали са автентични или фалшифицирани, към залегналата в основата на една политическа воля чиста съвест, основателното или неоснователното съзнание, че употребата на сила служи на добро и справедливо дело; първите, напротив, атакуват самата политическа воля, като ѝ противопоставят цената за нейното налагане, при което нападателите се основават на допускането, че засегнатата с терористични средства страна не е готова да плаща толкова висока цена в по-продължителна перспектива. Затова в картините на насилие и в техните последствия редовно е включено посланието, че следващия път цената може да е по-висока. Така поставената на медийната сцена символна конфронтация между малки групи решени на всичко, презрели смъртта борци, от една страна, и икономически и военно доминиращи, постгероични сили и общества, от друга, винаги е съставна част на борбата. В този смисъл тероризмът представлява форма на водене на война, в която борбата с оръжие функционира като задвижващо колело за истинската борба с образи. Превръщането на новините от войната в средство за воденето ѝ вероятно беше най-голямата крачка при асиметризирането на войната. Чрез него стана възможно да се неутрализират асиметриите на „новия световен ред“, наистина не по пътя на тяхното ресиметризиране, а чрез целенасочено и решително развиване на нови асиметрии, с каквито са белязани новите войни на терора.

Целта, атакувана от терористичните групи: крехката психична текстура на високо развитите общества

Следователно най-важната характеристика на най-новия действащ на международно ниво тероризъм е свързването на насилие и медийно представяне²⁶. В по-заострена формулировка тероризмът е стратегия, която използва насилието, за да създаде сцени на зрелищни събития, чрез които се изпращат послания от описания вид. По принцип терористичните групировки действат като неправителствените организации, които, за да насочат вниманието към темите, свързани с тяхната дейност – например защитата на климата, детския труд или измирането на горите – организират събития, чийто сценарий е ориентиран общо взето към създаването на възможно най-зрелищни картини. Тези картини трябва да направят световната публика чувствителна към даден проблем, да притиснат правителства, за да вземат определени мерки и, не на последно място, те служат като реклама за самата организация, за да мобилизират готовността за дарения на населението в богатите индустриални страни. Терористичните групи, които нямат за цел само освобождаването на арестувани другари по идеи, следват същия модел. За да предотвратим недоразумения: аналогията между НПО и терористичните мрежи се ограничава с използването на медиите във формата на зрелищни постановки, които служат да породят внимание към определени теми и да мобилизират подкрепа. Така че разпространението на тероризма през последните десетилетия на XX век се основава не на революция в средствата за насилие, нещо типично за историята на конвенционалното воюване, а на експлоатация на медийната революция, благодарение на която информационното поведение и прекарването на свободното време на хората се е променило из основи. По такъв начин терористичните акции са събития с висока стойност на внимание, като новините от класически тип междувременно са били заместени от образи. С производството на зрелищни образи декларациите, в които групите излагаха

по-рано мотивите и целите на акциите си, ставаха все по-неужни.

Очевидно дълго време ориентацията на терористите към медийното усиляване на ефектите от насилието е ограничавала техния мащаб, величината на щетите и броя на жертвите. Затова повечето изследователи на тероризма допреди няколко години тръгваха от убеждението, че динамитът и огнестрелните оръжия, които са били използвани още от терористите от края на XIX век²⁷, ще си останат и занапред предпочитаните оръжия на терористичните групировки и използването на атомни, биологични и химически оръжия за масово унищожение няма да бъде нито тактически необходимо, нито политически привлекателно. Този поглед към нещата междувременно се е променил²⁸. При това също и потребността медийното внимание да се завладее по-силно чрез по-големи и по-опустошителни акции би трябвало да е играла известна роля, но като цяло изглежда относителната загуба на значение от страна на един „положен като заинтересован трети“ е била от по-голяма важност: докато този трети като легитимиращо основание, както и като конкретен адресат на акциите се е определял социално-революционно или етно-националистически, при нападенията не е трябвало да пострада по възможност никой, който би могъл да се причисли към този трети – а това категорично изключва използването на оръжия за масово унищожение.

В случая на религиозно мотивирания тероризъм това явно не стои така: тук значителното разширение на определението на врага, при което вече на мушка попадат не позиционни и властови елити, а цели цивилизации, върви ръка за ръка с растяща дифузност на третия, подлежащ на заинтересоване, и едното и другото, взети заедно, би трябвало да дават най-важното обяснение за това, че при ударите от страна на терористични групи с проникнати от религията идеологии от няколко години страдаме от забележимо по-висок брой жертви, отколкото при тези на социално-революционните или етно-националистически ориентираните групи²⁹. Съединението на религиозна мотивация и терористична стратегия доведе дотам, спиралата на екзалтацията на теро-

ристичното насилие да се извива все по-бързо. Религиозно мотивираните терористи нямат нужда от някой трети, подлежащ на заинтересоване, като база за легитимация и адресат на акциите си. Легитимация и може би дори адресат на ударите е Бог или Божественото. Във всеки случай позоваването на Бога не налага никаква политическа сметка, ограничаваща щетите и жертвите на ударите. Междувременно изискването с оглед на усилващите ефекти на медиите да се планират възможно най-зрелищни удари и ликвидирането на традиционните политико-легитимационни ограничения на насилието от религиозни мотивационни и оправдателни структури, както показват ударите от 11-и септември, са образували помежду си фатална връзка.

В този контекст бие на очи също, че групи, които трябва да се отнесат към типа проникнат от религията тероризъм все повече се отказват от декларацията за поемане на отговорност, която се разпространява от социално-революционните и етно-националистическите групи и очевидно възлагат доверие изключително на изразната сила на картините от удара, респективно на неговите последствия. Това може да се обясни с обстоятелството, че при религиозния тероризъм образите сякаш са се отделили от текста. Всъщност причината в крайна сметка е в това, че за тези групи вече не съществува адресат от този свят, на който да се чувстват задължени да дават отчет. Ударите от 11-и септември не са първите, но те преди всичко са свидетелство за това. Когато терористичното „послание“ се разпространява само чрез картините на удара, без поясняващ и призоваващ допълнителен текст, то става неясно: то може да означава много неща, но какво означава „в действителност“ и какво искат да постигнат стоящите зад него групи, остава в мрак. Тази неяснота в случая с най-новите насоки на международния тероризъм всъщност не е тактически пропуск, какъвто би била например за социално-революционните или етно-националистическите групировки, а очевидно е централна съставна част на стратегията: на жертвата на ударите се дава една гатанка и тя се държи в неведение, какво би донесло на нападателя политическо удовлетворение. Терористичните удари, които предават посланието

си само чрез образи и без декларация, от самото начало изключват всеки компромис между противоречивите интереси и възгледи. Очевидно те предават нещо различно от едно определено искане, което – независимо дали дадената държава ще го приеме или не – би открило перспективата за приключване на терористичната кампания. Точно така е при ударите от 11-и септември, но също и при по-нови акции на същата мрежа, например взривяването на газова цистерна пред синагогата в Джерба, Тунис. Тогава какво би трябвало да се цели и постига с тях?

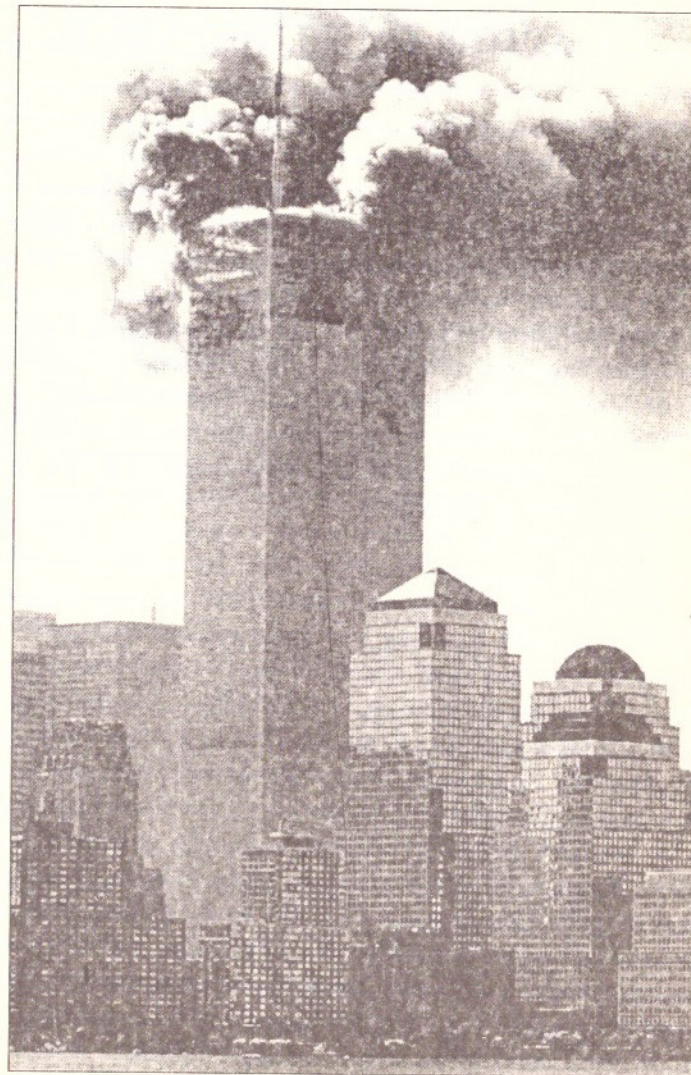
Най-напред е логично да се предположи, че по този начин на понасящия ударите, значи по принцип на всички живеещи и работещи в западния свят трябва да се съобщи, че оттук нататък за тях вече няма да има сигурност, никъде и никога. Въпреки превъзхождащата си техническа, икономическа и военна сила САЩ не са в състояние да дадат сигурна защита на гражданите и съоръженията си. След като тежките бомбени атентати срещу представителствата на САЩ в Найроби и Дар ес Салам явно не направиха това послание достатъчно ясно или не бяха взети достатъчно насериозно, не би могло да има по-безпогрешна и отчетлива форма, за да се предаде такава новина, от ударите срещу Пентагона и Световния търговски център. Чрез създаването на постоянна заплахата американското население трябваше да бъде накарано да оказва натиск по-скоро за свиване, отколкото за разширяване на световния американски ангажимент – приблизително така може да се дешифрира едно минимално политическо съдържание на посланието. Същевременно тези удари съдържаха с растяща сила също и призив към масите на ислямския свят, които трябва да се разглеждат като остатъчна фигура на „третия, подлежащ на заинтересоване“: чрез неколкратното зрелищно свидетелство за уязвимостта на САЩ (и нейните съюзници) в ислямския свят трябваше да се засили надеждата и самоувереността, че един всеобхватен конфликт със Запада, също и с насилствени средства, може да бъде започнат и воден въпреки многократното му превъзходство не без изгледи за успех – при условие, че не се прибягва до конвенционални форми на воюване, т. е. че врагът бива нападат

не там, където е най-силен, а там, където е особено податлив и уязвим. Примерно така може да се разтълкува двойното политическо послание на ударите от 11-и септември.

Но вероятно стратегите на акциите съвсем не са държали толкова на тези послания. Те може би са имали предвид по-скоро икономическите, отколкото непосредствено политическите следствия на ударите. Истинската цел на нападенията им явно е била тъканта на икономическите очаквания, която лесно може да бъде разкъсана, така да се каже, „фантазията на инвеститорите“ на западните икономики. Трябвало е да бъдат предизвикани панически реакции от страна на търговците с акции и фондови мениджъри – действително общества, които все повече организират икономическия си живот в глобален мащаб чрез борси, могат да бъдат засегнати по този начин най-бързо и ефективно. Тук щетите, които могат да се нанесат с терористични удари, са най-големи и те не се ограничават, веднъж хвърлили борсата в съответната паника, с определен пряко засегнат клон или отдел, а обхващат за кратко време цялото стопанство. Ударите срещу туристически обекти следват същия модел, при който с един удар трябва да се провокират съдбоносни икономически решения, които имат далечни последствия, много надхвърлящи непосредствено нанесените щети. Например страни, които са зависими във висока степен от туризма, могат да бъдат съсипани икономически – и така в повечето случаи също и политически – чрез зрелищни атентати; често на тях не им остава нищо друго, освен да се огънат под натиска и поне непряко да подкрепят терористичните групи – например чрез правото си на глас в международни организации, предоставянето на убежище за издирвани членове на терористични групи, политически декларации и публични позиции или чрез предаване на информации от тайните служби. Вероятно терористичните групи отдавна са в състояние чрез няколко добре дозирани удара и правдоподобната заплаха с нови нападения да създадат система на „рекетиране“, при която наистина става дума по-малко за материална, отколкото за политическа подкрепа. Така особено по-малки страни, които водят политика, ориентирана повече към САЩ и Запада, сравнително лесно могат

Горящият Световен търговски център, 11-и септември 2001 г.

Най-новата форма на международния тероризъм използва отвлечени самолети вече не като инструмент за политическо изнудване, а като квази-военни съоръжения – като ракети и бомби

да бъдат подтикнати към смяна на курса или във всеки случай към това, да възприемат дистанцирано отношение към Запада.

Международният тероризъм, както се проявява през последните години, вече не използва насилието изключително, също вече не и предимно като средство да достигне световната публика, за да разпространява определени послания и новини. За разлика от палестинските групировки от края на шейсетте и началото на седемдесетте години, които искаха да насочат публичното внимание към съответните си цели и искания, новата форма на терористично насилие се прицелва непосредствено в икономическите кръговрати на западния свят, както и на съюзните му държави и при това залага – това я отличава като форма на терористично насилие – вместо на физическите, на психологическите последици от насилието. Тя е разрушителна не с това, че нанася масирани щети на инфраструктурата на страните, обект на ударите, на фабрики и хипермаркети, на системи за управление и транспорт, а като всява ужас и така разкъсва силно чувствителната психологична тъкан на икономиката в модерните общества. Тук е най-слабата точка на тези общества и точно тя може да бъде засегната относително лесно.

6. Военни интервенции и дилемата на Запада

Способност за водене на война и пресмятане на разходите и ползите

Драматичното оскъпяване на войната, което по никакъв начин не се ограничава с подготвянето и използването на собствени въоръжени сили, но при което трябва да се вземат предвид също и опустошителните загуби в собствената страна с техните почти неподлежащи на оценка последици, поне засега е превърнало междудържавната война, особено войната между държави с икономически и технологично високо развити общества, в исторически отмиращ модел.

Независимо от това теорията за демократичния мир, т. е. обобщеното наблюдение, че в по-тесен смисъл демократичните държави не са водили войни помежду си, е далеч по-малко значима и с по-малко последици за анализа на войната и мира през XX век, отколкото се приема в по-голямата част на изследванията на мира и конфликтите¹. По принцип това наблюдение може да се обясни с оглед на три едновременно протичащи процеса, които се усилват взаимно и по този начин, така да се каже, са свръхобусловили готовността на демократичните общества да живеят в мир. Това, *първо*, е настъпващото с индустриализацията най-напред постепенно, а после експоненциално увеличение на военните разходи, *второ*, успоредно с това извършващият се преход на обществените ориентационни модели от жажда за слава и честоло-

бие към целева рационалност, както и, накрая, *трето*, развитието на институционална организация, която гарантира, че тази целева рационалност ще определя не само икономическите, но също и политическите решения.

В теорията за демократичния мир политологическото изследване на конфликтите почти изключително се е концентрирало върху последния елемент от това трояко развитие и е изучавало механизмите на функциониране на демократичния ред като *единствено решаващ* фактор за готовността за война или миролюбие на едно общество. Понякога наред с това се тематизира също и как действия пресмятането на разходи и ползи в международните отношения и се размишлява върху възможностите за сигурното му институционализиране², но не му се придава централно значение в теорията за демократичния мир. В почти всички изследвания, напротив – на човек му се иска да каже: систематично – огромното оскъпяване на войната се оставя в сянка. То обаче съставлява неотменната предпоставка, за да се прояви действието на другите два елемента, и за намаляването на готовността и способността да се воюва³. Колко пряка е тази зависимост показват новите войни, чието разпространение и продължителност се основава на драстично спадане на непосредствено възникващите разходи⁴. Докато тук изследванията на мира и конфликтите в решително преобладаващата си част бяха заети да търсят институционални регламенти за осигуряване на траен мир, стратегите на насилието намериха средства и начини за поевтиняване на войната. Преди всичко немските изследвания на мира и конфликтите претърпяха неуспех в надеждите и очакванията си поради това, че почти не са се занимавали сериозно с вътрешната икономика на войната. Когато се тематизираха икономически въпроси, това ставаше с оглед на външни интереси и мотиви, които трябва да бъдат наложени с военна сила⁵. Така остана скрито в каква степен оскъпяването на войната гарантира невъзможността тя да бъде водена.

Първата световна война за първи път направи осезаемо това експлозивно оскъпяване и произлизащите от него структурни следствия за въвличените в нея общества. Тя е започната от силите, участващи в нея, с очакването, че, как-

то при европейските войни от XIX век, това ще бъде кратка кампания⁶. В късната есен на 1914 г. обаче става ясно, че не може да се разчита на скорошен изход и войната се превръща във война на издръжливост, от която никоя от участващите страни няма да излезе такава, каквато е влязла в нея. С това се потвърждават прогнозите на ред невоенни, а именно на полския banker Йохан фон Блох и на немско-английския индустриалец и пишец по политическите въпроси Фридрих Енгелс, които са предсказали доста точно огромната цена и необозримите последиствия на една война без бърз военен изход⁷. Когато Първата световна война най-после завършва четири години по-късно, не само трите големи империи, владеещи Източна и Южна Европа, както и Близкия Изток – Царска Русия, Дунавската монархия, както и Османската империя – са разбити, а както победители, така и победени еднакво стоят пред проблема да изграждат наново икономически и социално разрушените си общества: реалният доход във Великобритания е 10 до 20 процента под този преди войната, този на французите е спаднал с около една трета, този на италианците и немците – с около 35 процента, този на русите и унгарците – е намалял дори наполовина⁸. От хиляда мобилизирани мъже на възраст от дваисет до четирийсет и пет години в Унгария са убити 187, във Франция 182, в Германия 155, а във Великобритания 88⁹. И отгоре на това жизнено важните за социалното сцепление и политико-културната ориентация на обществата средни класи са икономически обеднели и политически радикализирани.

След края на Първата световна война на всички участвали страни е ясно, с изключение може би на най-малко въвличените САЩ, че никоя от тях не би могла да издържи още веднъж такава война. Рухването на руската войска, както и отказът на френски фронтови дивизии да започнат нападение през 1917 г., разпадането на австро-унгарската армия през лятото на 1918 г. и бързо изчезващата готовност за бой на немските части от август 1918 г. нататък, като се прибави и бунтът в немския морски флот, ясно показват, че границите на търпението дори на едно националистически надъхано население са били прекрачени¹⁰. Между 1936 и 1939 г. Хитлер

експлоатира политически ужаса на всички европейски сили пред една нова голяма война; поразителните успехи, които извоюва Вермахтът през първите години на войната, не на последно място трябва да се обяснят с това, че той не среща у нападнатия противник онази безусловна готовност за бой, на която е трябвало да удържи четвърт век преди това в Първата световна война. Повече от всичко бързото рухване на френската армия през пролетта на 1940 г.¹¹ показва, че демократичните общества вече не са готови да понесат още веднъж икономическата, обществената и хуманитарната цена на такава война¹². Не е случайно, в такъв случай, че общо взето най-големите загуби през Втората световна война са били понесени от тоталитарни режими – националсоциалистическа Германия и болшевишка Русия.

След Първата световна война могат да се наблюдават три принципи политически реакции на нововъзникналите констелации: *първо*, принципен пацифизъм, чиито привърженици – въпреки всички правни и обществени санкции – отказват всяка форма на военна служба с надеждата, че масовото разпространение на това решение би направило невъзможна всякаква война. Наред с това, *второ*, трябва да се спомене опитът чрез междудържавни споразумения и договори, но преди всичко чрез създаване на международни организации от рода на Женевското Общество на народите да се стигне до световен ред на държавите, който да предотврати избухването на войни. Заклеймяването на нападателната война е първа стъпка по този път. Накрая, *трето*, да се възстанови възможността за водене на война: чрез промяна на стратегиите и бойните тактики, както и чрез разработването на нови оръжия трябва да се осигури възможност на всяка цена да се избегнат такива сражения на издръжливост с огромни загуби, каквито са били давани при Вердюн и в долината на Сома, да се намалят забележимо собствените човешки загуби и осезателно да се съкрати обществената цена на войната.

За периода между двете войни е характерна непрестанна борба на тези три реакции помежду им, и то както вътре в европейските държави, така и между тях. Толкова обруганата политика на отстъпки на Чембърлейн и Даладие, довела по-

късно до Мюнхенското споразумение от есента на 1938 г., в което западните сили жертват политическия си и военен съюзник Чехословакия и я принуждават да отстъпи Судетите, съответства на втората реакция на опита от Първата световна война: тя е последен отчаян опит да се удържи в Европа един мирен ред, осигурен от междудържавни и интернационални договори и институции. Този опит се проваля поради това, че Хитлер иска повече, отколкото може да му се даде в рамките на такъв мирен ред. Най-късно от пролетта на 1939 г. нататък, след влизането на немските войски в така наречената остатъчна Чехия, войната трябва да се очаква и европейските сили се подготвят за такава война по различен начин, според това какви политически и военни поуки са извели от опита на Първата световна война.

Под впечатлението на битките на материални средства и взаимно изтощение от Първата световна война се развиват три различни стратегии и при това очевидно става дума за единствено възможните форми на водене на междудържавна война, които, заедно с партизанската терористичната война, представляват петте типа война на XX в. Това е *нападателната* стратегия на светкавичната война, *защитната* доктрина Мажино и накрая стратегията на *indirect approach**, която се простира от икономическата блокада до стратегическата бомбена война. Колкото и различни да са тези стратегии в подробностите си, в основата на всички е залегнало допускането, че война вече може да се води само ако е съкратена и собствените военни загуби са забележимо ограничени, така че въздействията ѝ върху собственото цивилно население да могат да се задържат в тесни граници.

Разработената в съществената си част от млади офицери на Райхсвера *стратегия на светкавична война* (блицкриг) залага на възможността да се избегне продължителна война на изтощение чрез повишаване на нападателната сила на войската при едновременно намаляване на обхвата ѝ. В съ-

* Непрекия подход (англ.). – Бел. прев.

ответствие с принципите на Наполеоновата стратегия нейната цел е решаването на изхода на войната да бъде върнато на бойното поле. След като през 1914 г. се проваля както планът Шлифен⁵, така и френският нападателен план, който предвижда настъпление в Ардените и през Рейн¹³, изходът на войната вече не може да се реши на бойното поле и остава в ръцете на икономическия потенциал на двете съюзнически системи. Връщането на решението за изхода на войната на бойното поле означава същевременно войската отново да поеме функцията на доминираща и контролираща сила във войната и да се изтласкат цивилните и стопанските дейци от влиятелната позиция, която са заели спрямо войната от есента на 1914 г. Моторизирани, бронирани в авангарда части с голяма огнева мощ, подкрепени от въздуха от бомбардировачи в качеството им на „летяща артилерия“, трябва според тази стратегия да пробият фронта на противника, да проникнат дълбоко в тила му, да ударят силите му в гръб, да ги откъснат от снабдителните линии, накрая да ги обкръжат и да ги принудят да капитулират, без да са въввлечени в продължителни битки на изтощение с много загуби¹⁴.

Германският Вермахт през първите години на Втората световна война, по-нататък израелската армия по време на шестдневната война и накрая международните сили под американско командване във Втората война в Залива от 1991 г. са приложили тази стратегия относително успешно – навсякъде обаче с този резултат, че в крайна сметка не се удава бързите военни победи да бъдат превърнати в трайни политически печалби: постигнатото с военни средства си остава съмнително, защото не е признато политически от победената страна. Независимо от това едно успешно приложение на стратегията на светкавична война предполага висококачествена екипировка на войските, добре обучени и високо дисциплинирани

* План на немския генерален щаб за победа над Франция, разработен в годините преди Първата световна война от Алфред фон Шлифен. – Бел. прев.

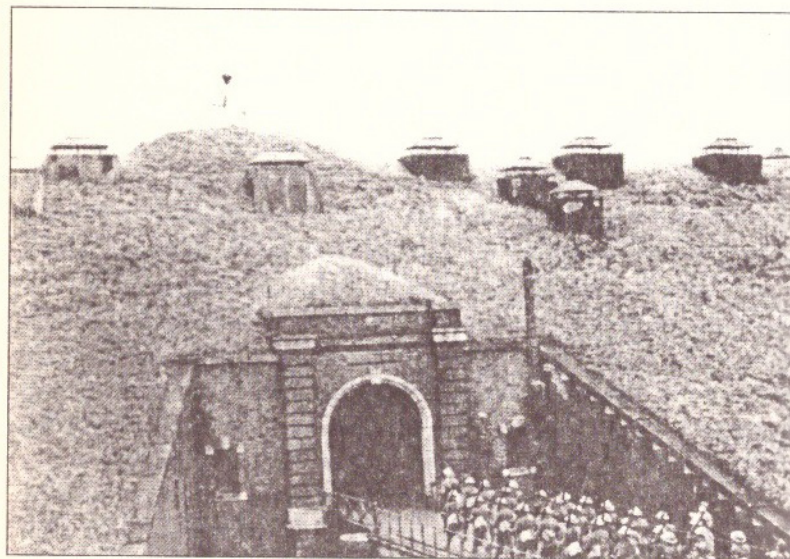
войници, както и решителност от страна на офицерския корпус, което прави подготовката на такава война изключително скъпа. Това, че стратегията на светкавична война се проваля, когато липсва макар и само един от тези елементи, стана ясно напоследък в Първата война в залива, когато на иракските въоръжени сили не се удаде решителен пробив на иранския фронт – и това доведе дотам, че след това войната, подобно на Първата световна война в Европа, продължи като изтощителна позиционна война с много загуби¹⁵.

Докато светкавичните войни се стремят да избегнат войната на издръжливост и взаимно изтощение чрез засилване на нападателните възможности на армията, *доктрината Мажино* залага точно на противоположното – усилване на отбраната. Тя е ориентирана към това да направи защитните сили по възможност неуязвими. В известен смисъл тя решава проблема за битката на изтощение като асиметризира цената ѝ: загубите на нападателя трябва да бъдат повишени до непоносимост, а собствените да бъдат минимизирани дотолкова, че да бъдат политически приемливи. Тази концепция, прокарвана преди всичко във Франция от военния министър Мажино¹⁶, е реализирана с построяването на един гигантски защитен пояс, така наречената линия Мажино, където войските, защитени от стомана и бетон, трябва да устоят на всякакво нападение. Във военно отношение обаче никоя от тези отбранителни концепции не е изпълнила вложените в нея очаквания – било защото собствените загуби са били значително по-големи от предварително пресметнатите, било защото нападателят е могъл да оползотвори стратегически по-голямата си подвижност и така е обезсмислял предимствата на отбранителната тактика. Доколко в доктрината Мажино и в подобни концепции са залегнали в края на краищата митологични фантазии за неуязвимостта на героя (например поради това, че е бил окъпан в драконова кръв и други подобни), стана ясно от скорошните дискусии около форсираното от САЩ развитие на стратегическа система за противоракетна отбрана.

Като трето и вероятно най-значимо политико-военно следствие на опита от Първата световна война трябва да се

Британски войници влизат във френско укрепление

Френският отговор на изпитаното през Първата световна война е усиляването на отбраната. Чрез бункери и бронирани кули, които могат да устоят дори на силен артилерийски обстрел, трябва да се минимизират станалите непоносими загуби от една битка на издръжливост

спомене накрая *стратегическата въздушна война*, както е замислена преди всичко във Великобритания след 1940 г.¹⁷ По принцип тук става дума за вариант на *indirect approach*, който е станал характерен за подкрепяното от морето воюване на британците най-късно от Наполеоновите войни нататък. Уинстън Чърчил е следвал тази стратегия в традиционната ѝ форма както в началото на Първата, така и в началото на Втората световна война: за да се предотвратят големи загуби при всички обстоятелства, противникът не трябва да бъде нападан на най-силните му места, следователно там, където е концентрирал главната част от силите си, а в „незащитените

му слабини“, както нарича това Чърчил. С това се имат предвид незащитените му в по-голямата си част съобщителни линии, зависимостта му от стратегически важни стоки като нефта, рудите и каучука и преди всичко слабите във военно или нестабилни в политическо отношение съюзници (от тях не може да се очаква голяма съпротива).

Десантът на британски, австралийски и новозеландски войски на полуостров Галиполи през 1915 г., с който е трябвало да бъде засегната Османската империя като незаменим съюзник на Централните сили, както и нахлуването на британски войски в Северна Норвегия през пролетта на 1940 г., което е трябвало да прекрати доставките на шведска желязна руда за Германия, са примери за традиционната форма на *indirect approach*. Но и двете начинания са военен провал. Със стратегическата бомбена война, прокламирана от Чърчил, дълго преди британските военно-въздушни сили действително да бъдат в състояние да я открият, на мястото на стратегическите пътища за снабдяване идват икономическите центрове на противника, особено наличностите от работна сила за оръжейното производство; на мястото на незащитените слабини, за да продължим образа, най-важна цел на нападенията сега стават скелетът и нервните пътища, докато бронираният юмрук на противника продължава да бъде отблъгван. Отказът от решение на бойното поле и системните бомбардировки на индустриални центрове и работнически предградия¹⁸ всъщност водят дотам, че постигнатото в хода на одържавяването на войната разграничение между воюващи и невоюващи бива изоставено и сега военната сила съзнателно и целенасочено се обръща срещу цивилното население.

Преди всичко западните сили са тези, които във втората половина на Втората световна война развиват и практикуват тази форма на стратегическа бомбена война¹⁹ както срещу Германия, така и срещу Японската империя. Атомните бомбардировки над Хирошима и Нагасаки представляват само заключителната точка на една бомбена война, насочена срещу японското цивилно население, която трябва да принуди Япония към капитулация, без това да налага риск от загуби на собствени войници при едно завладяване на островите от

пехотни части, загуби, които създават такива страхове. В използването на бомбардировачи В-52 над Виетнам тази стратегия намери своето продължение. Неин рафиниран вариант са ударите срещу водопроводни станции и електроцентрали, както и телевизионни предаватели като тези, извършени при бомбардировките по време на войната в Косово през 1999 г. Те също бяха насочени вместо към въоръжените сили на противника към политическата воля на населението да устои, която въз основа на по-високото развитие на оръжейната техника трябваше да бъде пречупена не чрез унищожаването на жилищни квартали, както по време на Втората световна война, а чрез разрушаването на жизненоважни снабдителни съоръжения. Има ред съображения да се приеме, че по същество именно тези удари принудиха най-накрая югославското правителство да отстъпи по въпроса за Косово²⁰. Всички тези въздушни нападения, в най-последно време и тези от Афганистанската война през есента на 2001 г., бяха съобразени с указанието да се избегнат собствени загуби, за които всички правителства, участващи във войната приемаха, че не могат да се искат от техните населения и че биха довели много бързо до отхвърляне на политиката на военна интервенция. За да се изпълни това указание, бяха допуснати и така наречените случайни жертви сред цивилното население на страните-обект на ударите, въпреки че политическото и военното ръководство правеше забележими усилия да ги задържи в определени граници²¹.

Същите тези принципи и механизми, които са изтласкали войната на задно място в репертоара от действия на западните демокрации, накрая са довели дотам, след като те след дълги колебания са се решили на военна намеса в някой конфликт – било за да отнемат на страните в една гражданска война възможността да използват насилие, било за защита на човешките права, било за разбиване на бази на терористи – по принцип могат да хвърлят в бой само военновъздушните си сили или летателни тела с морско базиране, в краен случай малки специални части. Печално известната неохота при изпращането на пехотни войски се компенсира с безгранично

доверие във военната ефективност на така наречените въздушни удари.

Правилно би било законът за демократичния мир да гласи следното: демократичните страни не са в състояние да водят симетрични войни, защото едно население, което целенасочено отстоява интересите си и влияе на политическите решения чрез избори, не е готово да приеме големите загуби от такава война, които след Първата световна война са предвидими. Напротив, те са свършено готови да влязат в асиметрични войни, при положение че собствените им загуби и икономическото бремe не стават много тежки. Франция, Великобритания и САЩ са водили след 1945 г. ред такива войни²², насочени срещу въстанически движения или диктаторски режими. Но вероятно вътрешното политическото устройство на противниците във войната не е било толкова решаващо, колкото обстоятелството, че е ставало дума за асиметрични констелации на конфликта, така че се е очаквало, че войната може да бъде доведена докрай бързо и успешно без по-големи собствени загуби.

Модел и образец на тези войни е битката при Омдурман на 2 септември 1898 г.²³, в която британски експедиционен корпус начело с лорд Кичънър унищожава без съществени собствени загуби далеч по-многочислена войска от арабско-судански воители, събрани от Махди от Омдурман, с помощта на оръжейно-техническото си превъзходство, особено на използваната за първи път в тази форма картечница²⁴. Следователно Омдурман не е битка в строгия смисъл на думата, а по-скоро касапница: британските картечари изобщо не попадат в обсега на оръжията на арабско-суданските бойци, тъй като те, въпреки численото си превъзходство, не успяват в хода на атаката си да преодолеят разстоянието до британските позиции; те гинат с хиляди под картечния огън. Това, което при Омдурман е съставлявало превъзходството на едната страна, точно двацет години по-късно е разпределено поравно на бойните полета между Фландрия и Вогезите като предимство и недостатък²⁵, и също и с въвеждането на нови системи оръжия това вече не може да се промени. Никоя от двете страни през Първата световна война не успява да по-

стигне оръжейно-техническо превъзходство, каквото са имали британците при Омдурман (и при много други кланета в колониалните войни).

Средствата за постигане на такова превъзходство във втората половина на ХХ в. се изместват от бойното поле към владееенето на въздушното пространство, от пехотата към военно-въздушните сили. Причина за това е все по-широкото използване на партизански тактики, вследствие на което оръжейно-техническата преднина на европейските и американските войски не успява да се реализира, респективно логистичните нужди, свързани с тези оръжейни системи, се оказват ахилесова пета на основаващите се на тях войски²⁶. Така партизаните оставят превъзхождащия ги противник да нанесе удара си в празното и се нахвърлят откъм гърба му върху по-лошо екипираните и лесно уязвими части от снабдяването. Предимството на интервенцията с военно въздушни сили се заключава преди всичко в това, че собствените сили за намеса са недостижими за противника: по време на нападение, защото действат на височина, недостъпна за противовъздушните му оръжия, и на земята, защото са базирани на самолетноносачи или много отдалечени летища. Често използваното в тези случаи понятие за операции, проведени „с хирургическа точност“, характеризира констелациите много точно: тук е премахната всяка форма на симетрия; едната страна е просната на операционната маса, докато другата се труди над нея с всички средства и инструменти, които намери за добре. Също и дефиницията за здраве и болест, терапевтично наложително или медицински приемливо е преминала единствено към страната, която се вижда в ролята на хирурга. Впрочем, остава си една решаваща разлика между политикое военния образ и лечебно-медицинската практика (като оставим настрана, че никой не е искал съгласието на „пациента“ за тази операция): страната, която се схваща като пациент, е почти напълно неплатежоспособна. Хирургът трябва да финансира от свои средства намесата, както и следоперационните грижи, които понякога могат да траят доста дълго, и в съответствие с това той е загрижен да държи възникващите разходи в определени граници. Когато се очаква пациентът да

окаже сериозна съпротива в течение на лечението, намесата, предписана или не, не може да се осъществи. Иначе казано: западните демокрации са напълно готови да се впуснат във въоръжено умиротворяване на цели региони, но решението за него не зависи от това, дали всички други възможности за приключването на една война са пропаднали, а от това, дали такива действия могат да бъдат финансирани и дали те съответстват на интересите на намесващата се страна. Само там, където констелациите са толкова асиметрични, колкото в образа с хирурга и пациента, западните демокрации са готови да се намесят. Където, напротив, трябва да се очаква, че противната страна на свой ред е в състояние да отговори със стратегии на асиметризиране на тези асиметрични констелации²⁷, те изоставят проектите си.

Необходимост от намеса за защита на човешки права и за слагане край на граждански войни

След края на конфронтацията Изток-Запад и рухването на Съветския съюз се разви политика на военни интервенции, която беше приветствана от едни като начало на нов политически световен ред, докато други виждаха в нея нова форма на колониализма или империализъм в хуманитарни одежди, нещо, което най-решително трябва да се отхвърли и с което трябва да се води безкомпромисна борба. Съответно появилото се още през осемдесетте години понятие за *световна вътрешна политика*, което трябваше да даде израз на края на старите форми на междудържавна външна политика и свързаните с тях войни²⁸, се тълкува различно: за едните то означава подготвителна фаза за един желателен политически ред, при който човешките, както и гражданските права са принципно осигурени и при който мащабните им нарушения биват третираны с квазиполицейски мерки. Под впечатление то на военната операция на НАТО в Косово Юрген Хабермас заяви, че хуманитарната военна интервенция „просто пре-

дугажда едно бъдещо космополитно състояние, за което тя същевременно иска да допринесе²⁹. Критиците на всяка политика на въоръжена намеса, например Ноам Чомски, твърдят, напротив, че позоваването на човешките права не е нищо друго освен карт бланш за САЩ да се намесват произволно с военна сила, за да наложат геостратегическите и икономическите си интереси³⁰. Накрая мюнхенският социолог Улрих Бек се опита да съчетае в анализа си двете страни, като констатира настъпването на нова ера на „постнационални войни“, в която „рухvat класическите разграничения между мир и война, между вътрешно и външно, нападение и защита, справедливо и несправедливо, убийци и жертви, цивилизовано общество и варварство“ и политиката на човешките права е станала един вид светска религия на Запада, най-вече на САЩ³¹. Затова Бек очаква, че традиционното международно право, което се е опирало на държавите като привилегирани агенти на политиката, постепенно ще бъде сменено от „основите на една световна вътрешна политика“, която се характеризира с „нов вид постнационална политика на военния хуманизъм“, т. е. на „употребата на транснационална военна сила с цел да наложи съблюдаването на човешките права отвъд националните граници“. Но той бърза да вгорчи тази радостна според Хабермас тенденция с жлъч от критиката на Чомски: „Добрата новина е лошата новина: хегемонистичната сила определя какво е справедливост, какво е човешко право. И войната става продължение на морала с други средства. Точно затова става толкова по-тежко да се спусне политическа преграда пред ескалационната логика на войната.“³² Затова Бек прогнозира за XXI век растящ брой умиротворителни войни и войни за осигуряване на човешките права.

Никой от споменатите трима автори обаче не е хвърлил при своите очаквания, предупреждения и прогнози по-внимателен поглед на икономиката на войната и не се е запитал при какви обстоятелства една държава, дори свръхсила, би поела върху себе си значителните разходи и рискове на една военна интервенция, чийто успех общо взето би облагодетелствал други. Принципните противници на намесата, напротив, твърдят, че в тези случаи не става дума да се помогне на жер-

тите на граждански войни и нарушения на човешките права, а да бъдат наложени интересите на държавите, осъществяващи тази намеса. В противоположност на тях за Хабермас не подлежи на съмнение, че има държавни, както и наддържавни агенти, които са способни и готови да осигурят защитата на човешките права в световен мащаб като колективно благо, без те самите да извлекат особена изгода от това. Това, че те имат такава изгода, на свой ред допуска Бек, когато говори за властово-политическа хегемонизация на политиката на човешките права. Но, както казахме, никой от тях не пресмята цената и рисковете, които поема една държава, когато се обявява за гарант на човешките права. Острата критика на Чомски срещу външната политика на Съединените щати идва в крайна сметка от наблюдението, че САЩ не са готови нито понастоящем, нито за в бъдеще да бъдат превърнати в инструмент на една световна политика на човешките права и се позовават на такива принципи само тогава, когато това е в съзвучие със собствените им интереси. Когато, напротив, не е така, те забравят реториката на човешките права, използвана от тях в други случаи. Очевидно основният проблем на дискусиите за справедливостта и несправедливостта на военните интервенции, водени в последните години, се заключава преди всичко в това, че те се обръщат към проблема от гледната точка на извършващия интервенцията и оставят областта, в която става тя, съвсем в периферията на вниманието си. Но вместо абстрактни правно- и морално-философски разисквания, упреци на критици на империализма и общи тези за промяната на световния ред, при един политологичен анализ за изходна точка на размишленията би трябвало да служат по-скоро динамиките и ескалационните механизми на вътрешните и транснационални войни³³.

Ако погледнем динамиките на гражданските войни, особено трите най-важни характеристики на вътрешните войни – загубата на време заедно с обезценяването на бъдещето, маргинализирането на уменията от мирния живот и едновременно привилегироване на тези за използване на сила, както и формирането на свързани с гражданската война интереси – ще стане ясно защо такива войни само в най-

редки случаи биват приключени чрез компромис, договорен и осъществен от страните в конфликта. Много по-вероятно е те да траят години и при това да не се изчерпат вследствие на повишен разход на ресурси: чрез предоставянето на права върху разработването на полезни изкопаеми и чрез търговията с незаконни стоки те се включват към световната икономика и оттам си доставят нужните за продължаването си ресурси³⁴. Чрез свързването си с една глобализирана икономика те представляват трайна заплаха за мирните икономики на съседните и дори на много отдалечени страни. Преди всичко затова – и по-малко с оглед на човешките права – други държави, съюзнически системи или Организацията на обединените нации се решават на опита да сложат край на войната с помощта на въоръжени интервенции: логиката на тези действия следва общо взето не императивите на една политика на човешките права или на световното гражданско право³⁵, а тези на някакво политико-икономическо пресмятане, при което трябва да се прецени дали загубите, които една вътрешна война причинява на другите държави, забележимо надвишават цената на такава военна намеса. Наред с проблемите, които израстват от връзката между участниците в гражданските войни и международната организирана престъпност, в тези сметки се вземат предвид още породените от вътрешните и транснационалните войни бежански потоци – преди всичко, разбира се, от приемащите ги страни, които трябва да носят отговорност за снабдяването на бежанците. После, от определен момент нататък биха могли да играят роля също и аргументи относно човешките права, но сами по себе си те едва ли биха могли да изиграят решаваща роля, за да се предприеме намеса. Решаваща е по-скоро ролята на политико-икономически съображения, при което най-често става дума – обратно на допускането на теориите на неокOLONIALИЗМА и империализма – за интереси, свързани със защитата, а не с нападение: интервенциите, извършени в края на XX и началото на XXI в. служат – за разлика от класическия колониализъм и империализъм – не на разширяването на една икономика на грабежа, а, точно обратното, на изтласкването и ограничаването ѝ.

Заплахите, които вътрешните войни, както и икономиките на гражданските войни представляват за мирните икономики на други страни, са многообразни. Това е, *първо*, разпространето на войната върху съседните страни; то става сравнително редовно тъкмо в новите войни, които не са ориентирани към границите, прокарани в класическия свят на държави³⁶. Временно изпаднали в затруднено положение страни и групировки успяват да отбягнат надвишаващия силите им натиск, оттегляйки се в територията на някоя съседна страна, или във всеки случай си устройват там постоянни бази за отстъпление и снабдяване. Така от вътрешна войната става транснационална, която очертава все по-широки кръгове и въвлеча все повече страни в конфликта. По този начин става все по-трудно страните в конфликта да бъдат събрани за политически преговори, за да бъдат включени в процес на умиротворяване. Също и шансовете войната да бъде приключена чрез военна интервенция откън намаляват пропорционално на неговата транснационализация. Вследствие на това е близко до ума, че такава ескалационна спирала трябва да бъде задържана възможно най-рано и в случай на нужда също и със средствата на военна интервенция, т. е. намесата да стане, докато рисковете и предполагаемата продължителност на една такава акция все още са повече или по-малко обозрими.

Още един, *втори* момент на заплаха, който произлиза от икономиките на гражданските войни, е връзката им с международната организирана престъпност. С помощта на незаконните стоки, с които търгуват действащите лица във войните, и по пътищата, по които те заобикалят ембаргото на международната общност, се развиват и заякчават мостовите, по които икономиките на гражданските войни проникват в мирните икономики на съседните страни. Колкото по-силно и по-продължително се упражнява такова влияние, толкова по-големи стават проблемите, възникващи оттук за стабилността и работоспособността на мирните икономики; например делът на криминалната икономика в мирната икономика се повишава скокообразно и борбата с международната престъпност става по-трудна, защото сега тя разполага с убежище

– в контролираните от военни властелини локални милиции или партизански групи Интерпол е безсилна. Същото важи впрочем и за международните терористи, които предпочитат да правят лагерите си за обучение и убежищата си там, където в хода на някоя вътрешна война държавните структури са рухнали. Това, че такива области, дори когато геостратегически и икономически са без особено значение, стават цел на военни интервенции, опровергава не само твърдението, че политиката на намеса от последните години е империалистическа. То показва също, че в един глобализиран свят вече няма области, в които държавните структури могат да рухнат напълно, без това да има тежки последствия за световнополитическия, както и за икономическия ред. Значението на тези области за ембаргото срещу наркотиците, както и за набирането и обучението на терористични команди³⁷, дори при внимателна преценка на цената и ползите, внушава необходимостта от военна интервенция или мащабни военни помощи за една застрашена от рухване държавна власт. Това, че такива мерки по никакъв начин не се определят само от стандартите на една политика на човешките права, е въвн от съмнение. Редовно отбелязваните двойни стандарти особено на американската външна и военна политика, позоваването на принципите на човешките права в едни случаи и пълното им пренебрегване в други³⁸ се дължи преди всичко на това, че тук на преден план са икономически и политически съображения, които често не са съвместими с изискванията на една политика на човешките права.

Накрая, при решението в полза на военна интервенция може още, *трето*, да е водещ интересът да се предотвратят определени процеси на учене. Това е валидно особено тогава, когато една сила в някаква политически нестабилна ситуация си осигурява значителни преимущества по отношение на съседите си, като прогонва цели групи от населението, експортира напрежения и конфликти и реорганизира собствената си държава на етнически хомогенна основа. Ако ѝ се удаде да се наложи чрез такава политика на „етническа чистка“, без да се сблъска с масираната съпротива на общността на държавите, това може да насърчи ориентираните към употреба

на сила политици от региона при следващия удобен случай също да изиграят „етническата карта“, за да си осигурят подкрепата на благодетелстваната група от населението и нейната готовност да ги следва. По-нататък такава политика се разпространява светкавично наоколо и дестабилизира целия регион. Така един вътрешен конфликт за кратко време се разраства до транснационална война, която вече не може да бъде задържана в граници и контролирана. Задушаването на този развой на събитията още в зародиш е основателна причина за съседните страни или някаква система от съюзи, гарантираща стабилността на региона, да предприемат бързи и решителни мерки срещу подобна политика на „етническа чистка“. Решението на НАТО да се намеси отрано и масирано в Косово – за разлика от случая с Босна, когато имаше дълги колебания – беше най-напред и преди всичко опит да се наложи принципна забрана на „изиграването на етническата карта“. Без съмнение при вземането на решението са били от значение също и аргументи относно човешките права – не на последно място за вътрешните дебати в страните, осъществили намесата, където са послужили за това да се релативира забраната за намеса на международното право³⁹, – но едва ли те са имали първостепенно значение.

В този контекст не бива да се подценява растящото влияние на медиите върху процеса на вземане на политически решения: така, както медийното представяне на загуби във войските, осъществяващи намесата, или на „случайните жертви сред цивилното население“ води до това, че готовността сред населението да подкрепя мерките изчезва и може се превърне в отхвърляне на интервенцията, по същия начин съответни съобщения за масови нарушения на човешките права, за кланета, за изнасилени жени, бродещи деца и т. н. имат грижата обществото да бъде готово да поеме цената и рисковете на използването на военни средства. Следователно борбата за „правилните“ картини е винаги също и борба за подкрепата или противопоставянето на населението на една политика на интервенция. При тези обстоятелства не е чудно, че на разпространяваните картини и съобщения не може да се има доверие и че те по никакъв начин не представят вина-

ги вярно новините от мястото на събитието⁴⁰. Всъщност тази упражнявана във време на война политика на измама и лъжа вероятно не се е променила принципно по начина и обхвата си в сравнение с времето на класическите войни на държава-та – винаги е имало пропаганда, представяща ужаси, така наречената *Gräuelpropaganda*, както и недопускането на съобщенията за зверства (*Gräueltaten*). Това, което се е променило обаче, е значението, което е придобила днес тази политика на измама и лъжа: под формата на медийно манипулиране на населението тя въздейства също и върху фундаментални политически решения; решението за намеса или ненамеса междувременно се подготвя от телевизията. Тук не се представят *аргументи* относно човешките права в строгия смисъл, а се мобилизират отвращение и съчувствие, т. е. силни емоционални мотиви, които временно могат да намалят влиянието на иначе преобладаващата ориентация към пресмятане на цената и ползите.

На приведените по-горе три основания за ранна и решителна намеса с цел да се пресече в зародиш надвисналата опасност от още една нова война противостои изразено чувствителният към поемането на военни разходи и рискове менталитет на западните общества. Те предпочитат първоначално политиката на изчакване и наблюдаване в надежда, че политическото и финансовото бреме, което ще им наложи една очертаваща се вътрешна война (под формата на бежански потоци, разрастване на неформалната и криминалната икономика, както и разпространяването на определени стратегии в други страни) ще бъде по-малко от разходите и рисковете, които са свързани с военна интервенция. Още постгероичният менталитет на голяма част от населението в западните демокрации⁴¹ гарантира, че една политика на хуманитарни военни интервенции няма да се превърне в империалистическа експанзия, каквато е характерна за историята на XVIII и XIX, както и за началото на XX век. Ако могат да се намерят неоимпериалистически практики в световен мащаб, това е много повече под формата на кредитиране, ангажиране или неангажиране на международни концерни и накрая на изпращането на така наречените военни съветници, по-мал-

ко на политика на военни интервенции за приключване на вътрешни войни.

Стратегии на военното минимизиране на риска и тяхната политическа цена

Защо отново и отново войските на западни държави трябва да са тези, до които най-вече се прибегва при военни интервенции? Защо тези скъпи по принцип части не се заменят със значително по-евтините, по-добре познаващи климатичните и географски дадености и затова вероятно по-малко изложени на загуби въоръжени сили на държавите в пряко съседство с една област на война? Въпросът може да се формулира също и малко по-провокативно: Защо тук никак или почти никак не се използва иначе обичайната стратегия, производствените разходи за една стока да се намаляват чрез използване на по-евтина работна ръка или чрез внасянето ѝ в страната, или чрез изнасянето на производството в страни, където трудът е евтин? Разбира се в рамките на мисиите на ООН винаги са предоставяли по-големи контингенти също и държави от Третия свят – по-точно тук трябва да се споменат Индия и Пакистан, които имат зад себе си собствена, по-късно реформирана по британски модел военна традиция. Основният проблем обаче се състои в това, че тъкмо изпратените за потушаване на вътрешни войни въоръжени сили трябва да бъдат в особена степен дисциплинирани и устойчиви на корупция. Иначе те самите скоро стават съставна част на гражданската война и са изложени на внушенията и предлагането на развиващите се военни икономики. Използването на нигерийски войски в гражданската война в Сиера Леоне без съмнение е особено драстичен пример за провала на една военна интервенция, снабдена в този случай дори с мандата на ООН. На очевидно добре снабдените с финансови средства страни в гражданската война се удаде за кратко време да корумпират пристигналите в страната войски и да изкупят от тях оръжие и муниции. Не изглежда нещата да стоят много

по-добре с руската армия в Чечня, въпреки че тук не става дума за някой трети, изпратен за умиротворяване на областта, а за една от страните във войната: от простите войници до офицерите на най-високо ниво тя се оказа податлива на корупция⁴² и това може би е най-важното обяснение, защо въпреки смазващото превъзходство в рамките на ограничена област на нея досега не ѝ се е удало да завърши войната с успех.

Така в началото на ХХІ век си противостоят, от една страна, едно бързо нарастващо множество области на криза и, от друга, малък брой сили, *способни* на интервенция, но по причина на специфичните си интереси, както и на политическото си устройство, само рядко *готови* да я извършат: необходимостта нови вътрешни войни да се задушават в зародиш чрез изпращане на външни военни сили непрекъснато се повишаваше, докато възможността за това по-скоро е намаляла⁴³ – още една причина за това, че в последните години новите войни се разпространяваха безпрепятствено и че в най-близко бъдеще това едва ли ще се промени.

От гледна точка на държавите от ОИСР такива военни интервенции трябва най-често да се схващат като износ на политически условия на стабилност, като създаване на основните предпоставки на държавността. Политическата стабилност обаче е колективно благо, което непосредствено е от полза за обществата, заплашени от вътрешни войни или вече разрушени от тях, но в средно- и дългосрочен план – също и за всички други държави. Развита от Хабермас и Бек представа за започващата епоха на глобална политика на човешките права, в която по-големи нарушения на човешките права се наказват чрез интервенции, е нереалистична още с това, че не съществува никакъв консенсус за разпределението на разходите по такава политика; дори държавите от ОИСР да бяха готови да поемат тези разходи, те вероятно въпреки богатството си нямаше да имат необходимите за това средства. Да се раздухат нови войни, в крайна сметка е много евтино⁴⁴ – особено когато се водят с методите на международния тероризъм, – докато интервенциите в смисъла на износ на политическа и в известна степен също и икономическа стабил-

ност са скъпи и стават толкова по-скъпи, колкото по-дълго трябва да продължат, за да бъдат успешни. С военните мисии на Балканите, Сомалийския полуостров и околностите му и в Афганистан Германия например вече достигна границата на възможностите си, а при това тя по никакъв начин не носи товара на тези акции сама. Накратко: надеждата за нов, мирен световен ред, която хранехме за малко след 1989/90 г., отдавна е осуетена от огромната му цена. След като стана ясно, колко висока е тя в действителност и колко малко държави могат и искат да си поделят тези разноси, готовността за интервенции с цел приключване на войни и установяване на мир, която в последното десетилетие временно беше нараснала, може да се очаква отново да намалее забележимо.

Много по-тежки от свързаното с една интервенция финансово бреме са обаче политическите и военните рискове, които тя носи за западните демокрации: всяко правителство, което участва в такава мисия, трябва да предвижда по-значителни загуби, а с всяко съобщение за убити и ранени временната подкрепа на населението се топи. За да се намали този риск, когато се очаква по-силна съпротива, военните интервенции се ограничават първоначално с използване на военновъздушните сили, както и на нисколетящи ракети с морско базиране. Така, за разлика от използването на сухопътни войски, оръжейно-техническото превъзходство на западните сили може да се изяви напълно. При това използването на оръжия с прецизно насочване, на което се опират такива мисии, променя същността на самото воюване, доколкото с негова помощ бива премахнато равновесието между заплахата и рискът, въплътено в класическия тип на войника. Тези оръжия създават относно възможността да убиваш и да бъдеш убит неравнопоставеност на страните, която отива забележимо по-далеч от тази в битката при Омдурман. Пилотът на един бомбардировач или екипажът на един боен кораб, от който се изстрелват ракети „Томахок“, се намират извън обсега на неприятелските оръжия. Тук войната е изгубила всички характеристики на класическата ситуация на дуел и се е приближила, цинично казано, до определени форми на изстребване на вредители. Поради това използването на такива оръжейни

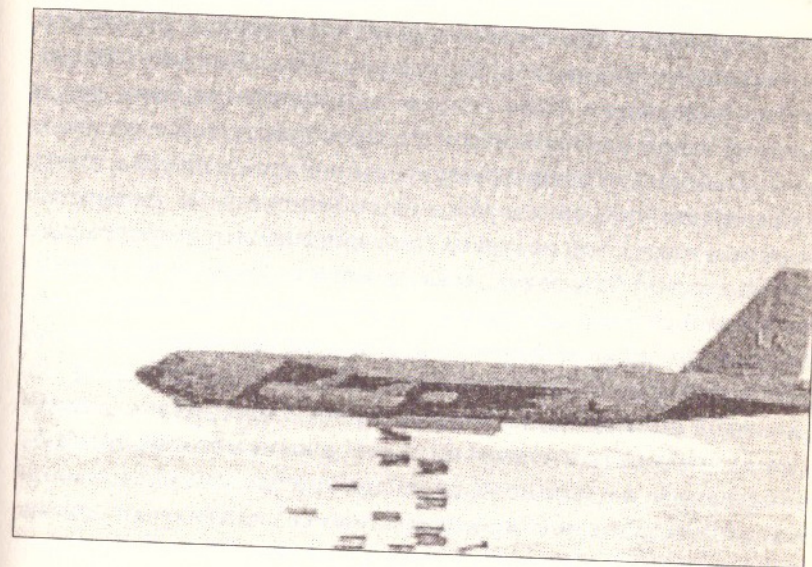
системи винаги е изложено на опасността да превърне боя в касапница и тънката линия, която дели едното от другото в края на краищата се осигурява само от точността на попаденията и контрола на целите от офицери-специалисти по международно право⁴⁵. Класическият етос на войника, който вероятно дълго време е възпрепятствал превръщането на бойните действия в клане, е сменен от едно съчетание на техническа прецизност и юридически контрол.

Но широката видимост на това неравновесие благодарение на медиите често кара интервенцията да изглежда със съмнителна моралност, което има за следствие изменение в политическата подкрепа и позициите за и против. Междувременно въздушните нападения не бива да надхвърлят относително ограничен период от време, а когато това все пак стане, проектът за интервенция може бързо да изгуби политическо доверие: извисяват се първите гласове на влиятелни политици, изискващи прекратяване на бомбардировките, броят на демонстрантите, които искат мир, се увеличава и т. н. Срещу намаляването на военните рискове много скоро нагнетява значителна политическа цена. И тази цена се покачва, когато при въздушните нападения се стигне до по-голям брой жертви сред цивилното население. Отгоре на всичко може да се предполага, че пострадалата страна ще се опита да пусне в обръщение картини на убити от бомбардировките цивилни – били те автентични или фалсифицирани, – за да компенсира военния натиск, на който е изложена тя самата, с политически натиск върху противната страна.

Но в никакъв случай картините на несполучливи бомбени попадения не са единственото, което застрашава ефективността на една залагаща най-вече на въздушни нападения интервенция. Често изобщо не е ясно срещу какво трябва да се насочат бомбите и ракетите: там, където има водопроводни станции и електроцентрали, телевизионни предаватели и функционираща инфраструктура, са налице и съответни цели, които могат да бъдат ударени и разрушени. Но когато една страна след проточила се с години вътрешна война вече е в развалини, са останали само малобройни възможни цели за въздушни нападения. По правило с тяхното разрушаване

Бомбардировач В-52 в мисия

За богатите и демократични държави стратегическата бомбена война е станала междувременно най-разпространената форма на воюване. Тя цели да принуди врага към отказ от политическата му воля, предотвратявайки в голяма степен собствени загуби

не може да се упражни голям политически натиск и страната, която е обект на нападение, може невъзмутимо да изчака бомбардировките да се прекратят от само себе си – най-късно тогава, когато стане общоизвестно, че материалната стойност на използваните бомби и ракети многократно надвишава стойността на разрушените цели. Опитът да се поддържат възможно най-малки политико-военните рискове чрез въздушни нападения и оръжия с прецизно насочване още веднъж разкрива асиметрията на новите войни: докато участниците в тях печелят от възможностите за поевтиняване на войната, интервенционните сили са отишли още по-далеч по пътя на оскъпяването, който е бил маркиран от класическите войни на държавите. Много е вероятно това развитие някой ден да

стигне до точка, в която стратегията на въздушните удари да не може вече да се прилага.

Алтернативата на една основана на високотехнологични оръжия стратегия на намеса се състои във все по-голямо използване на наемници, при които военните загуби имат по-малка политическа тежест. Тук под наемници трябва да се разбират всички тези, които не принадлежат в качеството на граждани към електоралното население на държавата, извършваща военната интервенция. Следователно наемникът се дефинира с това, че при един конституционен ред, в който е заложена политическата отговорност, той е лишен от глас. В замяна на предоставянето на работната си сила, което включва евентуално загубата на собственото му физическо здраве и живот, той получава само заплата, не и каквото и да е политическо обвързване. Това, което в историята на политическата мисъл непрестанно е било изтъквано като решаващия недостатък на наемниците – липсата на политическа връзка с възложителя, – в модерните условия на постгероичните общества с висока степен на отговорност, изведнъж се оказва тяхно предимство: наемниците – за разлика от събраните от собственото население на страната професионални и наборни военнослужащи – не могат да искат политически отклик при операции с голям риск и тежки загуби.

Осигуряването и използването на наемници могат да следват две различни форми на обвързване и поемане на задължения: те или образуват редовни военни части в рамките на собствената армия, които обаче не са съставени от жители на страната – това важи например за френския Чуждестранен легион или частите на британските гурки, – или като „свободни“ наемници предлагат услугите си, от които се ползват не само частни лица и големи фирми, а също и правителствата на западните демокрации, на образуващия световна мрежа трудов пазар. При все че последното е политически, както и морално извънредно съмнително, все пак тук без съмнение става дума за най-ефективната форма на минимизиране на риска и намаляване на разходите. Има множество данни, че междувременно ред западни правителства, особено САЩ, са си служили с това средство при по-малки и прикрити интер-

венции. Напротив, съвсем друг въпрос е дали войниците, от които се състоят такива войски, наистина са най-подходящи за умиротворителни операции и такива за слагане край на войни. Тъкмо „свободните“ наемници едва ли разполагат с необходимата дисциплина и устойчивост на корупция, които са задължителна предпоставка за успеха на такива интервенции. Във всеки случай това, че те могат да решат поне в близка перспектива описаните проблеми на изпращащата ги страна, наистина е неоспоримо. Освен това чрез засиленото използване на наемници се напуска пътят на непрестанно оскъпяване на войната: наред с политическите рискове спада също и финансовата тежест на осигуряването и използването на войски. И освен това вербуването на наемници най-добре се съгласува с търговския менталитет на постгероичните общества. Наистина, политически разпространението на тази тенденция би имало пагубни последствия, защото тогава въоръжената сила, обвързана единствено с трудови отношения, би била само в слаба зависимост от политическия контрол. Описаната приватизация на войната би получавала подтик не само от областите на война и районите на бедност, а също и от центровете на благоденствието и властта. Една приватизирана по такъв начин война много скоро би добила самостоятелност и би заживяла развиващ се по законите на пазара собствен живот.

Предизвикателства пред политиката на сигурността

Следователно въз основа на описаните процеси полето от задачи на политиката на сигурността се е променило през последните десет, петнайсет години: то е станало по-необозримо и сложно, преди всичко обаче то е белязано от отстраняването на симетрии на политиката на сигурността и от предизвикателството на асиметрии. Не само че междудържавната война поради симетрията на контрагентите е прайвила сложни констелации обозрими и разрешими с военни

средства. Целият политически ред на света на държавите е бил програмиран за симетрия чрез принципа на суверенитета. Това се е променило със завръщането на полудържавни, частни, отчасти комерсиални военни действащи лица и това завръщане е било ускорено от това, че се е образувал един световен политически ред, в който господстващи са асиметрии, а не симетрии. Беше илюзия да се смята, че с края на симетричните войни е приключила също и епохата на войните. Те са сменени от симетрични войни и те ще определят историята на XXI в.

Междудържавната война днес е исторически отмиращ модел и по всяка вероятност такива са и свързаните с нея (тъй като са адресирани към държави) норми на днешното международно право. Докато европейците в момента все още се опитват да доразвият съществуващото международно право и да го приспособят към променените свтосовно-политически констелации, американците са започнали стъпка по стъпка да се прощават с него. Това, че САЩ отказват да признаят една международна юрисдикция, наказваща военните престъпления, е показател за това, и в негова полза говори също фактът, че американски интелектуалци с различна политическа принадлежност пропагандират идеята за справедлива война. Европейският път може да се разбере като опит да се даде нов живот на неотменимите минимални предпоставки на симетричната политика, докато американският сам е влязъл в коловоза на асиметризиране. Кой от тези пътища е правилният, ще зависи най-вече от това, дали чрез износ на стабилност, основан на военна намеса и икономическа помощ, ще се удаде в страни, където държавните структури са се разпаднали, да бъдат установени минимални условия за симетрия, т. е. да се гарантира изплащането на известна премия за държавен ред.

Териториално обвързаната държавност, колкото и да е слаба, има този ефект, че нарушаването на междудържавните правила и международното право може да бъде санкционирано. Мрежи като Ал Кайда обаче не могат да бъдат засегнати с обичайните санкции и дори военни удари от традиционен вид, както стана ясно в Афганистан, могат да не разкъсат на-

пълно мрежата и да не намалят трайно нейната способност за функциониране. Стратегията на европейците в борбата срещу международния тероризъм се състои в това, чрез възстановяването на държавността, разпаднала се във вътрешните, както и в транснационалните войни, систематично да минимизират възможностите за вкореняване за терористичните мрежи и по този начин да ограничат условията за съществуване и опериране на терористите. Американците, напротив, очевидно залагат на продължителна, може би и постоянна война срещу терористични организации, които ги атакуват непрекъснато според принципа „Удряш и изчезваш“, за да ограничават отново и отново нападателните им възможности. Дали такава война може да бъде спечелена, т. е. завършена успешно, е повече от съмнително. Това би била война на една нова „имперска граница с варварите“⁴⁶, война, която пламва все отново и отново.

Това, че европейският път чрез възстановяване на държавността да бъдат прерязани артериите, които хранят международния тероризъм, не изглежда на американците да обещава успех, те изразяват най-ясно с използването на понятието „измамнически държави“. С това те имат предвид държавите, които упрекват, че прикрито подкрепят международния тероризъм, за да наложат политическата си воля – тъй като не са в състояние да водят симетричен военен конфликт или, като Ирак, тъкмо са изгубили такъв – все пак с насилствени средства. Измамнически държави, ако се отнесем сериозно към думата, са държави, които действат коварно със средствата на асиметричната война. Те прибират двойно инкасо, защото искат да получат едновременно премиите за симетрия и асиметрия. Ако САЩ продължат да следват постия курс, те вероятно ще нападнат Ирак, който през 1991 г. запазиха с оглед на стабилизиращите региона ефекти на съществуването му като държава. Това ще нанесе смъртоносния удар на сегашното международно право. Тогава на негово място би трябвало да дойде друго международно право. И то няма да бъде право на принципно равни, а, както показва завръщането на представата за справедлива война, ще бъде дълбоко асиметрично. Също и понятието за Джихад, за Свещена вой-

на, е асиметрично. Става дума за идеологията на блокирана държавност. Ако не успее премахването на тази блокада, асиметриите ще станат емблематични за световната политика.

С това обаче държавите попадат – що се отнася до умиротворителните им стратегии – в дяволски кръг. Защото асиметриите лесно могат да доведат във военно-стратегически, политико-концептуален и накрая също международноправно-легитимационен аспект до илюзии за сигурност и фантазии за всесилие у по-силните. С това те ограничават тяхната способност да се учат от събитията и да се приспособяват към нови дадености, докато по принуда провокират у по-слабите някаква форма на творческо мислене, която почива на постоянното изменение на възможното използване на сила в полето на политиката. При симетрични констелации на конфликтите, и това вероятно е най-важната причина за създадените чрез тях стабилности, шансовете нещо да се научи и също така да се пропусне са разпределени като тенденция по-равно; обратно, асиметричните констелации донасят със себе си нееднаква способност за научаване и блокиране на ученето. Поради това можем да очакваме, че встъпваме в особено неспокойни и размирни времена.

БЕЛЕЖКИ

Увод

- ¹ По този въпрос вж. Mary Kaldor, *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*, Frankfurt am Main 2000.
- ² Становището за отказ от понятието война, поне като научен термин, може да бъде намерено у Andreas Osiander, „Plädoyer für die Abschaffung des 'Krieges'“, in: *Initial* 6/ 1995, 23–36.
- ³ Вж. Herfried Münkler, „Sind wir im Krieg? Über Terrorismus, Partisanen und die neuen Formen des Krieges“, in: *Politische Vierteljahresschrift*, 49. Jg., 2001, Heft 4, S. 581–589.

Първа глава

- ¹ Един колкото надежден, толкова и информативен обзор предлага редовно издаваната от хамбургската Работна група за изследване на причините за войните (AKUF) поредица за военните събития за всяка година; вж. последно *Das Kriegsgeschehen 1999. Daten und Tendenzen der Kriege und bewaffneten Konflikte*, hrsg. von Thomas Rabehl, Opladen 2000, както и *Das Kriegsgeschehen 2000. Daten und Tendenzen der Kriege und bewaffneten Konflikte*, hrsg. von Thomas Rabehl und Wolfgang Schreiber, Opladen 2001.
- ² По този въпрос вж. Herfried Münkler, „Afghanistan: Legitimität der Tradition und Rationalität der Modernisierung“, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Heft 21/ 1982, 32–44, както и Martin Baraki, „Die Talibanisierung Afghanistans“, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 11/ 01, 1342–1352.
- ³ По този въпрос Ahmed Rashid, *Taliban. Afghanistans Gotteskrieger und der Dschihad*, München 2001, S. 303 ff., както и от същия автор *Heiliger Krieg am Hindukusch. Der Kampf um Macht und Glauben in Zentralasien*, München 2002, S. 262 ff.
- ⁴ По този въпрос вж. Klaus Schlichte/ Boris Wilke, „Der Staat und einige seiner Zeitgenossen. Die Zukunft des Regierens in der 'Dritten Welt'“, in: *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 7. Jg., 2000, Heft 2, S. 359–384, особено S. 364 ff.

- ⁵ Тази теза между другото е въведена от Клаус Юрген Ганцел в дебата за войните след края на конфликта между Изтока и Запада; вж. Gantzel, „Kriegsursachen – Tendenzen und Perspektiven“; in: *Ethik und Sozialwissenschaften. Streitforum für Erwägungskultur*, 8. Jg., 1997, Heft 3, S. 257–266, особено S. 264. В този смисъл описва Трийсетгодишната война и Йоханес Буркхард, обобщавайки някои по-раншни работи под непосредственото впечатление от войните в бивша Югославия; Burkhardt, „Der Dreißigjährige Krieg als frühmoderner Staatsbildungskrieg“; in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 45. Jg., 1984, S. 487–499.
- ⁶ Ryszard Kapuściński, *Afrikanisches Fieber*, Frankfurt am Main 1999, S. 220 f.
- ⁷ По този въпрос Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, München 1999, S. 509 ff.; значително по-остър в преценката си по отношение на ерозирането на годността на държавата е Martin van Creveld, *Aufstieg und Untergang des Staates*, München 1999, S. 373 ff.
- ⁸ Edward N. Luttwak, „Give War a Chance“; in: *Foreign Affairs*, Bd. 78, 1999, № 4, S. 36–44.
- ⁹ Катастрофалните последици от такава ембаргова политика са описани от Давид Риф чрез примера на войната в Босна; специално за ембарговата политика и за стоящите зад нея сметки вж. David Rieff, *Schlachthaus. Bosnien und das Versagen des Westens*, München 1995, S. 36 ff.
- ¹⁰ Вж. съответните числа у Wolfgang Schreiber, „Die Kriege in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts und danach“; in: *Das Kriegsgeschehen 2000* (вж. бел. 1), S. 16 f.
- ¹¹ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. Aufl., hrsg. von Werner Hahlweg, Bonn 1980, S. 453 und 461.
- ¹² Ако решаването на войната е било търсено в главното сражение, това още не означава, че е било намирано там. Или противникът отбягвал битката, защото искал да проведе решителната битка в по-късен момент и на друго място, или сражението не донасяло решение, доколкото нито една от двете страни след това не можела да бъде посочена твърдо като еднозначен победител, или пък победителят бил твърде изтощен, за да може да използва победата си. Но това не променя обстоятелството, че повечето от европейските войни между държавите са били решавани от едно голямо сражение. В това отношение за тях (но по правило само за тях) е подходяща военна история, която по същество се ограничава до история на сраженията; вж. Stig Förster, Markus Pöhlman, Dierk Walter (Hrsg.), *Schlachten der Weltgeschichte*, München 2001.
- ¹³ По този въпрос Peter M. Kuhfus, „Die Anfänge der Volkskriegsdoktrin in China“; in: Gerhard Schulz (Hrsg.), *Partisanen und Volkskrieg. Zur Revolutionierung des Krieges im 20. Jahrhundert*, Göttingen 1985, S.

- 57–91, особено S. 64 ff. Генерал Зиап е приложил в двете вьетнамски войни, първо в тази срещу Франция и после в тази срещу Южен Виетнам и САЩ, доктрината за трите етапа на Мао: от стратегическа отбрана през стратегическо равновесие към стратегическа офанзива – първата война завърши с поражението на французите от Диен Биен Фу, а втората – със завладяването на Сайгон от редовна северовьетнамска войска.
- ¹⁴ По този въпрос Martin van Creveld, *Die Zukunft des Krieges*, München 1998, S. 42 ff.
- ¹⁵ Vesna Bojicic, Mary Kaldor und Ivan Vejvoda, *Post-War Reconstruction in the Balkans: A Background Report Prepared for the European Commission*, Sussex European Institute Working Paper Nr. 14.
- ¹⁶ Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, dt. Text und Einleitung von Walter Schätzel, Tübingen 1950, S. 47.
- ¹⁷ Тези данни почиват разбира се върху преценки, а не върху точни изчисления; освен това тук играе роля и проблемът за определянето и причисляването. За числата, отнасящи се за началото на XX в. вж. Dan Smith, *The State of War and Peace Atlas*, London 1977; за числата, отнасящи се за края на XX в. вж. Mary Kaldor, *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*, Frankfurt am Main 2000, S. 160, както и Klaus Jürgen Gantzel, „Über die Kriege nach dem Zweiten Weltkrieg. Tendenzen, ursächliche Hintergründe, Perspektiven“; in: Bernd Wegner (Hrsg.), *Wie Kriege entstehen. Zum historischen Hintergrund von Staatenkonflikten*, Paderborn u. a. 2000, S. 299–318, особено S. 308 ff.
- ¹⁸ Вж. François Jean/ Jean-Christophe Rufin (Hrsg.), *Ökonomie der Bürgerkriege*, Hamburg 1999, както и Mats Berdal/ David M. Malone (Hrsg.), *Greed and Grievance. Economic Agendas in Civil Wars*, Boulder/ London 2000.
- ¹⁹ По този въпрос Philipp Gensche/ Klaus Schlichte, „Wenn Kriege chronisch werden: Der Bürgerkrieg“; in: *Leviathan*, 25. Jg., 1997, Heft 4, S. 501–517, особено S. 507 f.
- ²⁰ Най-добрите анализи на клането като практика на насилието се намират у Wolfgang Sofsky, *Traktat über die Gewalt*, Frankfurt am Main 1996, S. 173 ff., както и от същия автор, *Zeiten des Schreckens. Amok, Terror, Krieg*, Frankfurt am Main 2002, S. 158 ff.
- ²¹ В качеството на първи обзор по този въпрос Gaby Zipfel, „Blood, sperm and tears. Sexuelle Gewalt in Kriegen“; in: *Mittelweg* 36, 10. Jg., 2001, Heft 5, S. 3–20, както и Kevin Gerard Neill, „Duty, Honor, Rape: Sexual Assault Against Woman During War“; in: *Journal of International Woman's Studies*, Bd. 2, 2001, Heft 1.
- ²² Hans Christoph Buch, *Blut im Schuh. Schlächter und Voyeure an den Fronten des Weltbürgerkrieges*, Frankfurt am Main 2001, S. 117; за връзката между превръщането на човешки части на тялото в тро-

феи и разпадането на традиционни религиозни мирозрения виж с оглед на гражданската война в Либерия Stephen Ellis, *The Mask of Anarchy*, London 1999.

- 23 Четиримата апокалиптични конници, за които разказва Откровението на Йоан (6, 1–8), са били тълкувани във времената на късното средновековие и началото на Новото време като чума, скъпотия, война и смърт.
- 24 Израз на това е прочутото изявление на коменданта на Берлин след поражението на прусците при Йена и Ауершет: „Кралят загуби една битка. Сега мирът е първият граждански дълг!“ (цитирано по Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München 1983, S. 15). Войната е имала далечна връзка с ежедневието на хората и не се е допускало, че би могла да доведе до обществени катастрофи. В съответствие с това водените в Европа войни от края на Трийсетгодишната война до началото на Първата световна война са имали само малко влияние върху демографското развитие. Наистина това не важи за завоевателните войни на европейците на други континенти. Колко трудно и скъпо струващо е било осигуряването на редовното снабдяване на войските с хранителни припаси и недопускането на епидемии, показват средните стойности на данните за причините за смърт на войниците по време на войните от XVI до XVIII век: само един от десет починали във военно време войници е загивал на бойното поле; трима са умирали от последиците от раняване, получено в битка; шестима са ставали жертва на недостатъчно снабдяване и произтичащите от това болести на авитаминозата, както и инфекции; вж. Bernhard R. Kroener, „Das Schwungrad der Staatsmaschine? Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit“; in: ders./ Ralf Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Paderborn u.a. 1996, S. 1–23, hier S. 11.
- 25 Като първи обзор по този въпрос вж. Berndt Georg Thamm, „The Nexus between Arms Trade, Drugs and Terrorism“; in: Alex P. Schmidt (Hrsg.), *Countering Terrorism through International Cooperation*, Mailand 2001, p. 109–118.
- 26 За политико-икономическото положение в Колумбия е характерна от една антагонистична коалиция на групи участници в партизанска война, войска и организирана престъпност. Антагонистична коалиция означава, че всичките три участника се борят помежду си, но индиректно също така си сътрудничат, тъй като извличат от статуквото значителни печалби, които биха загубили при прекратяване на гражданската война. Поради това в анализа си за колумбийската военна икономика Richani („The Political Economy of Violence: The War System in Colombia“; in: *Journal of Interamerican*

- Studies and World Affairs*, 39. Jg., 1997, № 2, p. 37–82) стига до заключението, че има преки икономически взаимоотношения между партизанските отряди, търговците на наркотици, войската, паравоенните групировки и частните охранителни фирми.
- 27 За негласната коалиция между руските войници и чеченските бойци по време на Първата чеченска война в средата на деветдесетте години вж. Juan Goytisolo, *Landschaften eines Krieges: Tschetschenien*, Frankfurt am Main 1996, S. 66 f.; за отвлечането и търговията с трупове като методи за лично обогатяване при офицерите и войниците от руската армия по време на Втората чеченска война вж. Anne Nivat, *Mitten durch den Krieg. Ein Winter in Tschetschenien*, Zürich 2001.
- 28 Rieff, Schlachthaus (вж. бел. 9), S. 126.
- 29 Вж. Mark Duffield, „Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection“; in: *Civil Wars*, v. 1, 1998, № 1, p. 65–102, както и Herfried Münkler, „Die privatisierten Kriege des 21. Jahrhunderts“; in: *Merkur*, 55. Jg., 2001, Heft 3, S. 222–234.
- 30 Отличен обзор за историята и съвременността на формиранията на военните властелини представя Michael Riekenberg, „Warlords. Eine Problemskizze“; in: *Comparativ*, Heft 5/6, 1999, S. 187–205; освен това William Reno, *Warlord Politics and African States*, Boulder/London 1998. За първото съвременно господство на военни властелини в Китай от двайсетте, трийсетте и четирийсетте години на XX в. вж. Edward A. McCord, *The Power of the Gun. The Emergence of Modern Chinese Warlordism*, Berkeley u. a. 1993. За други печеливши от премахването на държавния характер на войната вж. Klaus Schichte, „Profiteure und Verlierer von Bürgerkriegsökonomen“. Vortragstyposkript zur Tagung *Die Ökonomie von Bürgerkriegen*, Hofgeismar, 19.–21. Oktober 2001.
- 31 Riekenberg, „Warlords“ (вж. бел. 30), S. 200.
- 32 Hartmut Dießenbacher, *Kriege der Zukunft. Die Bevölkerungsexplosion gefährdet den Frieden*, München/Wien 1998, особено S. 185 ff.
- 33 Ryszard Kapuściński, *Afrikanisches Fieber* (вж. бел. 6), S. 254.
- 34 Вж. François Jean, „Humanitäre Kriegsökonomie“; in: Jean/ Rufin (Hrsg.), *Ökonomie der Bürgerkriege* (вж. бел. 18), S. 440–476; примерно изследване за ограбването на хуманитарна помощ от страни, участващи в гражданска война, за времето на гражданската война в Либерия може да се намери у F. Weissman, *L'Aide Humanitaire dans la Dynamique du Conflit Libérien*, Paris 1996. Друг пример представляват обсадата и обстрелът на Сараево от босненско-сръбската армия между 1992 и 1996 година, когато сръбските обсадни войски пускаха конвоите с помощи на ООН да преминават през позициите им, само ако можеха най-напред самите те да се снабдят.

- ³⁵ Данните за числата – у Pino Arlacchi, *Ware Mensch. Der Skandal des modernen Sklavenhandels*, München/ Zürich 1999, S. 164.
- ³⁶ Karuściński, *Afrikanisches Fieber* (вж. бел. 6), S. 149. Във връзка с това от значение е, че след края на конфликта между Изтока и Запада с намаляването на интереса на великите сили към въоръжаването на политически съюзници продажбите на оръжие на африканския континент са намалели от 5,2 милиарда долара на 500 милиона долара. Това намери отражение в преустройството от тежки оръжия като танкове и бойни самолети към леки оръжия като картечници, автоматични пистолети, сухопътни мини и лека артилерия, т. е. точно оръжията, които са предпочитани за употреба при новите войни.
- ³⁷ Peter Scholl-Latour, *Afrikanische Totenklage. Der Ausverkauf des Schwarzen Kontinents*, München 2001, S. 439.
- ³⁸ Buch, *Blut im Schuh* (вж. бел. 22), S. 31.
- ³⁹ Michael Ignatieff, *Die Zivilisierung des Krieges. Ethnische Konflikte, Menschenrechte, Medien*, Hamburg 2000, S. 161.
- ⁴⁰ Clotilde Twagiramariya/ Meredith Turshen, „Favors' to Give and 'Consenting' Victims: The Sexual Politics of Survival in Rwanda“; in: dies. (Hrsg.), *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa*, London/ New York 1998, S. 102; Гуревич също разказва за системни изнасилвания, които са съпровождали клането при племето тутси. Philip Gourevitch, *Wir möchten Ihnen mitteilen, dass wir morgen mit unseren Familien umgebracht werden. Berichte aus Ruanda*, Berlin 1999.
- ⁴¹ В много случаи в съответната литература за изнасилвания по време на война дълбоките последици от разрушаването на дисциплината на въоръжените бойци не се дискутират по-нататък като тема, а изнасилването по време на война се разглежда като общовалидно явление, независимо за какъв вид война става дума. Поради това на повечето автори в значителна степен е убягнало драматичното увеличение на изнасилванията при прехода от междудържавните войни, където става дума за престъпление, което трябва да се преследва от военното правораздаване, към новите войни, при които изнасилването се превръща в елемент от стратегията.
- ⁴² Вж. Duffield, „Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection“ (вж. бел. 29), S. 92 ff.
- ⁴³ Scholl-Latour, *Afrikanische Totenklage* (вж. бел. 37), S. 430.
- ⁴⁴ Пак там
- ⁴⁵ Това обстоятелство е намерило отражение в употребяваното както от Джордж Буш Старши, така и от Франсоа Митеран понятие „нов световен ред“.
- ⁴⁶ Съответните данни могат да бъдат намерени у Klaus Jürgen Gantzel, „Über die Kriege nach dem Zweiten Weltkrieg“ (вж. бел. 17), S. 300 ff.

- ⁴⁷ Идеята за световно гражданско право се среща у Jürgen Habermas, „Bestialität und Humanität. Ein Krieg an der Grenze zwischen Recht und Moral“; in: Reinhard Merkel (Hrsg.), *Der Kosovo-Krieg und das Völkerrecht*, Frankfurt am Main 2000, S. 51–65. Теоремата за демократичния мир почива върху наблюдението, че държавите с демократично устройство никога или поне почти никога не водят войни срещу държави с демократично устройство. Същевременно обаче трябва също да се констатира, че държавите с демократично устройство твърде охотно и доста често водят войни с държави с други системи на власт. Дали в такъв случай Вечният мир би се осъществил, ако всички държави станат демократични? – При този дебат почти винаги се пропуска, че теоремата за демократичния мир се отнася за междудържавните войни, които като тенденция са на изчезване. Тази теорема не е показателна за войните вътре в обществата и за транснационалните войни, които преобладават от десет-двайсет години насам.
- ⁴⁸ За разработването на понятието и формулирането на теоретичен модел вж. Peter Waldmann, „Bürgerkrieg – Annäherung an einen schwer fassbaren Begriff“, in: *Leviathan*, 25. Jg., 1997, Heft 4, S. 480–500, както и Philipp Gensche/ Klaus Schlichte, „Wenn Kriege chronisch werden: Der Bürgerkrieg“ (вж. бел. 19); поредица от анализиращи конкретни случаи приложения на скицираното понятие може да се види у Heinrich-W. Krumwiede/ Peter Waldmann (Hrsg.), *Bürgerkriege. Folgen und Regulierungsmöglichkeiten*, Baden-Baden 1998. Много заострена употреба на понятието за гражданска война предлага Hans Magnus Enzensberger, *Aussichten auf den Bürgerkrieg*, Frankfurt am Main 1993. Във връзка с това вж. и Roman Schnur, „Zwischenbilanz: Zur Theorie des Bürgerkrieges. Bemerkungen über einen vernachlässigten Gegenstand“, in: ders., *Revolution und Weltbürgerkrieg. Studien zur Ouvertüre nach 1789*, Berlin 1983, S. 120–145.
- ⁴⁹ Най-стегнато това разсъждение се среща у Christopher Daase, *Kleine Kriege – Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert*, Baden-Baden 1999, особено S. 213 ff.; вж. по този въпрос и рецензията на Martin Hoch in *Mittelweg* 36, 10. Bd., 2001, Heft 1, S. 45–49, както и от същия автор „Krieg und Politik im 21. Jahrhundert“, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B. 20/ 2001, S. 17–25.
- ⁵⁰ По този въпрос Johannes Kunisch, *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*, Wiesbaden 1973 (=Frankfurter Historische Abhandlungen, Bd. 4), особено S. 5–24.
- ⁵¹ Това разсъждение е по-слабо изразено, но може ясно да се види и в доктрината за партизанската война на Кастро и Гевара; то е централно за партизанската стратегия на Мао Цзъдун (*Theorie des*

- Guerillakrieges oder Strategie der Dritten Welt*, Reinbek 1966), както и за имащите връзка с нея разклонения, а също и за партизанската концепция на Тито, която е създала школа в южноевропейското пространство; вж. Milovan Djilas, *Der Krieg der Partisanen. Jugoslawien 1941–1945*, Wien u.a. 1978, S. 245 ff.
- ⁵² Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens* (вж. бел. 20), S. 147–183.
- ⁵³ Enzensberger, *Aussichten auf den Bürgerkrieg* (вж. бел. 48), S. 18 ff.
- ⁵⁴ Trutz von Trotha, „Formen des Krieges. Zur Typologie kriegерischer Aktionsmacht“; in: Sighard Neckel/ Michael Schwab-Trapp (Hrsg.), *Ordnungen der Gewalt. Beiträge zu einer politischen Soziologie der Gewalt und des Krieges*, Opladen 1999, S. 71–95, hier S. 87 ff.
- ⁵⁵ Към това се прибавя недостигът на емпирични знания: има малко добри описания на нови войни; ние разчитаме предимно на работите на журналисти, т. е. военни кореспонденти.
- ⁵⁶ Доколкото ми е известно, Мери Калдор първа е използвала понятието за новите войни като наименование; вж. Kaldor, *Neue und alte Kriege* (бел. 17).
- ⁵⁷ Конфликтът между Израел и палестинската автономна власт представлява в миниатюра едно регионално ограничено копие на разположението на силите в световната политика: от едната страна – най-мощният военен апарат в региона, а от другата – политическо образувание, което обявява за себе си, че има държавен характер и което не разполага с никакви тежки оръжия, да не говорим за собствени въздушни войски. За така наречената първа интифада от края на осемдесетте години вж. John Bunzl/ Nadia El-Masri (Hrsg.), *Der Aufstand. Palästinensische und israelische Stimmen zur Intifada*, Wien 1989.
- ⁵⁸ Rieff, *Schlachthaus* (вж. бел. 9), S. 232 f.
- ⁵⁹ Цитирано по Michael Birnbaum, *Krisenherd Somalia. Das Land des Terrors und der Anarchie*, München 2002, S. 15; по този въпрос също Peter Bergen, *Heiliger Krieg Inc. Osama Bin Ladens Terrornetz*, Berlin 2001, S. 151 ff.
- ⁶⁰ По този въпрос подробно Peter Waldmann, *Terrorismus. Provokation der Macht*, München 1998, както и Herfried Münkler, „Terrorismus als Kommunikationsstrategie. Die Botschaft des 11. September“; in: *Internationale Politik*, 56. Jg., 2001, Heft 12, S. 11–18.
- ⁶¹ Raymond Aron, *Frieden und Krieg. Eine Theorie der Staatenwelt*, Frankfurt am Main 1963, S. 48.
- ⁶² Вж. Götz Neuneck, „Virtuelle Rüstungen. Die Waffensysteme des 21. Jahrhunderts oder die USA rüsten mit sich selbst“; in: *Wissenschaft und Frieden*, WBF Dossier 31, S. 10–15, както и Ulrich Albrecht, „Neue Technologien der Kriegsführung und ihre Auswirkungen auf die internationale Ordnung“; in: *Politik und Technik. Sonderheft 31 der Politischen Vierteljahresschrift*, S. 293–301; наистина и двете без от-

ношение към новите асиметрии и поради това с обвинителен тон срещу САЩ.

- ⁶³ За началния период на това развитие у Витория, Аяла, Джентили, Суарес и Гроциус вж. Wilhelm Grewe, *Epochen der Völkerrechtsgeschichte*, Baden-Baden 1984, S. 240 ff.
- ⁶⁴ Предимно към този аспект отново и отново отправя Карл Шмит в понятието за „недискриминираща държавна война“; вж. Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Köln 1950, S. 123–143.
- ⁶⁵ За асиметричната военна легитимация на ислямския фундаментализъм вж. Gilles Kepel, *Das Schwarzbuch des Dschihad. Aufstieg und Niedergang des Islamismus*, München/ Zürich 2002, passim. За служещата си предимно с аргументация за човешките права представа за справедливата война у западните интелектуалци вж. David Luban, „Just War and Human Rights“; in: *International Ethics*, Princeton 1985, S. 195–216.

Втора глава

- ¹ Trutz von Trotha, „Die Zukunft liegt in Afrika. Vom Zerfall des Staates, von der Vorherrschaft der konzentrischen Ordnung und vom Aufstieg der Parastaatlichkeit“; in: *Leviathan*, 28. Jg., 2000, Heft 2, S. 253–279; още от същия автор, „Über den Erfolg und die Brüchigkeit der Utopie staatlicher Herrschaft. Herrschaftssoziologische Beobachtungen über den kolonialen und nachkolonialen Staat in Westafrika“; in: Wolfgang Reinhard (Hrsg.), *Verstaatlichung der Welt? Europäische Staatsmodelle und außereuropäische Machtprozesse*, München 1999, S. 223–251.
- ² Martin van Creveld, *Die Zukunft des Krieges*, München 1998, S. 94 ff. und 281 ff., както и от същия автор, *Aufstieg und Niedergang des Staates*, München 1999, S. 373 ff.
- ³ Наистина Клаузевиц не винаги е бил на това мнение: под непосредственото впечатление от Наполеоновите войни и той, най-малкото метафорично, признава на войната роля на субект; вж. по този въпрос главата за инструменталните и екзистенциалните схващания за войната у Клаузевиц в моята книга *Über den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion*, Weilerwist 2002, S. 91–115.
- ⁴ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. Aufl., hrsg. von Werner Hahlweg, Bonn 1980, S. 952.
- ⁵ Ibid., S. 990 f.; дали разсъжденията на Клаузевиц в тази еднозначност са емпирично верни, е друг въпрос. Съмнения в това са изказвани непрекъснато, между другото от Klaus Jürgen Gantzel в статията му „Tolstoi statt Clausewitz? Überlegungen zum Verhältnis von Staat und Krieg seit 1816 mittels statistischer Beobachtungen“;

- in: *Kriegsursachen*, Red. Reiner Steinweg (= Friedensanalysen 21), Frankfurt am Main 1987, S. 25–97.
- ⁶ Имануел Кант с поглед към Френската революция говори за знак на историята, в който иска да разпознае определена морална тенденция на човешката история. В този случай изглежда се заявява по-скоро обратното.
 - ⁷ Пример за това е Ekkehart Krippendorf, *Staat und Krieg. Die historische Logik politischer Unvernunft*, Frankfurt am Main 1985; вж. по този въпрос моите критични бележки под заглавие „Staat, Krieg und Frieden. Die verwechselte Wechselbeziehung“; in: *Kriegsursachen* (вж. бел. 5), S. 135–144.
 - ⁸ Радикалните последици от това развитие са анализирани подробно от Кристофер Дазе: според този анализ Големите войни предизвикват по-скоро стабилизиране на международния ред, докато Малките войни причиняват неговото постепенно разрушаване; вж. Daase, *Kleine Kriege – Große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert*, Baden-Baden 1999, особено S. 91 ff.
 - ⁹ Пример във връзка с това е Барбара Еренрайх, която схваща войната като „самовъзпроизвеждащ се модел на поведение“. Ehrenreich, *Blutrituale. Ursprung und Geschichte der Lust am Krieg*, München 1997; по-диференцирано Cora Stephan, *Das Handwerk des Krieges*, Berlin 1998, както и John Keegan, *Die Kultur des Krieges*, Berlin 1995, S. 21 ff.
 - ¹⁰ Критично по този въпрос Andreas Herberg-Rothe, „Clausewitz oder Nietzsche. Zum Paradigmenwechsel in der politischen Theorie des Krieges“; in: *Merkur*, Nr. 623, 55. Jg., 2001, Heft 3, S. 246–250.
 - ¹¹ По този въпрос вж. и моята статия „Bleiben die Staaten die Herren des Krieges?“, in: *Politisches Denken. Jahrbuch 2000*, S. 16–34.
 - ¹² Boris Cesarevic Ulanis, *Bilanz der Kriege: die Menschenverluste Europas vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Berlin 1965.
 - ¹³ Най-пълното и най-добро представяне на воденето на война през средновековието продължава да бъде това на Philippe Contamine, *La Guerre au Moyen Âge*, Paris 1980.
 - ¹⁴ Clausewitz, *Vom Kriege* (вж. бел. 4), S. 469.
 - ¹⁵ Jürgen Osterhammel, „Kulturelle Grenzen in der Expansion Europas“; in: *Saeculum*, Bd. 46, 1995, 1. Halbbd., S. 101–138, тук S. 109.
 - ¹⁶ Това не е равнозначно на прочутата формула на Карл Шмит, според която специфично политическото различаване е това между приятели и врагове; вж. Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, Berlin 1963, S. 26. Докато Шмит претендира за определяне на окончателен критерий за политическото, тук става дума за това, че държавата смята себе си за монополист при различаването между приятели и врагове в политически аспект и, най-малкото в случай

- на война, прави задължително за гражданите взетото от нея решение.
- ¹⁷ По този въпрос вж. обясненията въз основа на примера с конета-бъл де Бурбон в моята книга *Im Namen des Staates. Die Staatsraison in der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1987, S. 209 f.
 - ¹⁸ По този въпрос подробно Johannes Kunisch, *Der kleine Krieg. Studien zum Heerwesen des Absolutismus*, Wiesbaden 1973, S. 5–24.
 - ¹⁹ За дисциплиниращото въздействие на прибирането в казарми вж. Ralf Pröve, „Der Soldat in der ‘guten Bürgerstube’. Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen“; in: Bernhard R. Kroener/ Ralf Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Paderborn u. a. 1996, S. 191–217; за замяната на другарския съд с държавно военно правораздаване вж. Peter Burschel, „Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung im 16. und 17. Jahrhundert“; in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 42. Jg., 1994, Heft 11, S. 965–981, тук S. 971 f.
 - ²⁰ За скитащи ландскнехти и присламчилите се към тях вж. Reinhard Baumann, *Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg*, München 1994, S. 131 ff, както и Burschel, „Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung“ (вж. бел. 19), S. 977 ff.
 - ²¹ По този въпрос вж. Jost Dülffer, „Regeln im Krieg? Kriegsverbrechen und die Haager Friedenskonferenz“; in: Wolfram Wette/ Gerd R. Ueberschär (Hrsg.), *Kriegsverbrechen im 20. Jahrhundert*, Darmstadt 2001, S. 35–49.
 - ²² С изобилие от подробни изследвания по отделни проблеми вж. Wette/ Ueberschär (Hrsg.), *Kriegsverbrechen* (вж. бел. 21).
 - ²³ За това развитие се говори с документи у Roy Gutmann/ David Rieff (Hrsg.), *Kriegsverbrechen. Was jeder wissen sollte*, Stuttgart/ München 2000.
 - ²⁴ За понятието и концепта за пазара на насилие вж. Georg Elwert, „Gewaltmärkte. Beobachtungen zur Zweckrationalität der Gewalt“; in: Trutz von Trotha (Hrsg.), *Soziologie der Gewalt*, Opladen/ Wiesbaden 1997 (=Sonderheft 37 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie), S. 86–101.
 - ²⁵ По този въпрос Bernhard R. Kroener, „Vom ‘extraordinari Kriegsvolck’ zum ‘miles perpetuus’. Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit“; in: *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, Bd. 43, 1988, Heft 1, S. 141–187, във връзка с това сравни и Martin C. Mandlmayr/ Karl G. Vocelka, „Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer. Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der Frühen Neuzeit“; in: *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit*, Bd. 8, S. 112–125; Rainer Wohlfeil, „Das Heerwesen im Übergang vom Ritter- zum Söldnerheer“; in: *Staatsverfassung und*

Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit, в сътрудничество с Barbara Stollberg-Rilinger, hrsg. von Johannes Kunisch, Berlin 1986, S. 107–127, както и Hans Schmidt, „Staat und Armee im Zeitalter des ‘miles perpetuus’“; in: *Staatsverfassung und Heeresverfassung*, S. 213–248.

- ²⁶ Това се изразява между другото и във факта, че вече почти не били сключвани краткосрочни договори за наемничество, а държавите се стремели да обвържат войниците със себе си за дълъг срок.
- ²⁷ Вж. Burschel, „Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung“ (вж. бел. 19), S. 975 ff.
- ²⁸ Обобщаващата преценка на Петер Енглунд за Германия гласи: „Войната е засилила и задълбочила съществуващата стопанска стагнация, настъпила точно преди избухването на военните действия. Голямото благосъстояние, създадено през XVI в., било почти напълно изразходвано след трийсетте военни години. Много градове и общини, които преди 1618 година имали големи излишъци, след 1648 се превърнали в крайно задължени, след като непрекъснато ги принуждавали да внасят контрибуции и репарации. Към това се прибавили и петте милиона талера, за които шведските дипломати изнудили империята, за да одобрят мира, и които в много случаи погълнали малкото капитал, който бил останал още на разположение. Дори само лихвите върху огромните кредити щели да угнетяват хората за цели поколения.“ Englund, *Die Verwüstung Deutschlands. Eine Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart 1998, S. 590; напротив, явно по-сдържана е преценката на Кристофер Фридрих за дългосрочните последици у Geoffrey Parker, *Der Dreißigjährige Krieg*, Frankfurt am Main/ New York 1987, S. 300 ff.
- ²⁹ Като контрибуция се окачествява откупването на град от заплашващите да го завладеят и оплячкосат войски, съсредоточени пред стените му. Следователно става дума за някаква смесена форма между откуп и формализирано във формата на договор ограничено ограбване.
- ³⁰ За представяне и анализ на Трийсетгодишната война вж. Geoffrey Parker, *Der Dreißigjährige Krieg* (вж. бел. 28); Herbert Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Gütersloh 1982. Едно изложение, изобилстващо със свидетелства на очевидци и документи, както и съвременни на събитието картини, предлага Peter Milger, *Gegen Land und Leute. Der Dreißigjährige Krieg*, München 1998. Ако Милгер се концентрира преди всичко върху насилието спрямо цивилното население, то в посветеното предимно на втората половина на войната изложение на Енглунд (*Die Verwüstung Deutschlands*, вж. бел. 28) могат да се намерят най-прецизните и най-образни представяния на битки, които съм срещал в посвете-

ната на тази война литература. Специално за живота на войниците Bernhard R. Kroener, „Kriegsgurgeln, Freireuter und Merodebrüder. Der Soldat des Dreißigjährigen Krieges. Täter und Opfer“; in: Wolfram Wette (Hrsg.), *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*, München 1992, S. 51–67.

- ³¹ Една не незначителна част от тези войски наистина се е състояла от уволнени наемници на напусналия военачалник, които незабавно били вземани отново на договор от този, който идвал на негово място. Към това се прибавял и фактът, че в случай на пленяване много наемници на бърза ръка сменяли страната и по-нататък се сражавали в редиците на предишния си противник. Така след капитулацията на Ротенбург на Таубер от осемстотинте души силен гарнизон на кайзера 500 души се записали при шведите. В този случай това предизвикало своеобразна сензация, тъй като на хората на кайзера било осигурено свободно изтегляне „с развети знамена и оръжие, готово за стрелба, с цялото имущество“; вж. Milger, *Gegen Land und Leute* (вж. бел. 30), S. 254.
- ³² Такива са числовите данни у Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges* (вж. бел. 30), S. 8.
- ³³ Цитирано по Milger, *Gegen Land und Leute* (вж. бел. 30), S. 137.
- ³⁴ Представата за ликвидиране на всякакъв ред и дисциплина в течение на войната е представена като твърде относителна и е силно ограничена от Бернхард Крюнер; вж. Kroener, „Soldat oder Soldateska? Programmatischer Aufriss einer Sozialgeschichte militärischer Unterschichten in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts“; in: *Militärgeschichte. Probleme, Thesen, Wege*, ausgewählt und zusammengestellt von Manfred Messerschmidt u. a., Stuttgart 1982, S. 100–123; вж. и от същия автор, „Die Soldaten sind ganz arm, bloss, nackend, ausgemattet.“ Lebensverhältnisse und Organisationsstruktur der militärischen Gesellschaft während des Dreißigjährigen Krieges“; in: Klaus Bußmann/ Heinz Schilling (Hrsg.), *1648. Krieg und Frieden in Europa*, Münster 1998, S. 285–292.
- ³⁵ Цитирано по Milger, *Gegen Land und Leute* (вж. бел. 30), S. 212.
- ³⁶ Понятието *мародерствам* (*marodieren*) се извежда от значение-то във войнишкия език на *marode* (*съсипан*) в смисъл на „неспособен да марширува, изтощен от път“. Следователно *мародери* (*Marodeure*, респективно *Marodebrüder*) първоначално са изостаналите от някоя войскава част, които са били откъснати от нейната система на снабдяване и тогава е трябвало да се грижат на своя отговорност за подслона и прехраната си. Тръгвайки от тук, понятието много скоро се е превърнало в обозначение за плячкосващи войници, настрана от армейската колона. Във войната на партийните привърженици, която по-късно е била обозначена

- като партизанска война, такива форми на самостоятелно осигуряване фигурират в дневния ред.
- ³⁷ Вж. Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges* (вж. бел. 30), S. 103, ff., insbes. S. 107.
- ³⁸ Наистина Симплицисимус не би трябвало да бъде четен като някакъв вид исторически източник, какъвто често е случаят. В действителност петнайсетгодишната военна служба на Гримелсхаузен е намерила само маргинален достъп в изложението; вж. Dieter Breuer, „Krieg und Frieden in Grimmelshausens 'Simplicissimus Deutsch'“; in: *Der Deutschunterricht*, 37. Jg., 1985, Heft 5, S. 79–101.
- ³⁹ Вж. Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, München 1999, S. 347; за типа на военния предприемач и неговата дейност вж. все така Fritz Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, Wiesbaden 1964/65 (=Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte 47 und 48); кратък преглед на финансирането и организацията на войската дава Herbert Langer, „Heeresfinanzierung, Produktion und Märkte für die Kriegführung“; in: Bußmann/ Schilling (Hrsg.), 1648 (вж. бел. 34), S. 293–299.
- ⁴⁰ За Пиколомини и Лобковиц вж. Thomas M. Barker, *Army, Aristocracy, Monarchy: Essays on War, Society and Government in Austria, 1618–1780*, Boulder/ Col. 1982, S. 61 ff. und 112 ff.; за новия тип социална кариера общо Rainer Wohlfeil, „Ritter – Söldnerführer – Offizier. Versuch eines Vergleichs“; in: Arno Borst (Hrsg.), *Das Rittertum im Mittelalter*, Darmstadt 1976, S. 315–348, особено S. 329 ff.
- ⁴¹ Кратък преглед по този въпрос предлага Konrad Repgen, „Die westfälischen Friedensverhandlungen. Überblick und Hauptprobleme“; in: Bußmann/ Schilling (Hrsg.), 1648 (вж. бел. 34), S. 355–372.
- ⁴² Вж. 1648/ 1998. *Frieden als Aufgabe*. Öffentliche Abendvorträge des Historikerkongresses vom 27. 10. – 2. 11. 1996 in Münster, Lengerich 1996.
- ⁴³ За „откривател“ на този начин на виждане може да се смята Тукидид, чиято *История на Пелопонеската война* също представява свързването и „описването заедно“ (xyngraphé) на няколко отчасти следващи една след друга, отчасти наслояващи се една върху друга войни.
- ⁴⁴ Вж. Conrad I. Schelter/ Almut Wieland Karimi (Hrsg.), *Afghanistan in Geschichte und Gegenwart*, Frankfurt am Main 1999; за протичането на конфликта през последното десетилетие особено Ahmed Rashid, *Taliban. Afghanistans Gotteskrieger und der Dschihad*, München 2001, особено S. 55 ff.
- ⁴⁵ Вж. Victoria Brittain, *Death of Dignity. Angola's Civil War*, London/ Chicago 1998.
- ⁴⁶ По този въпрос Bartolomäus Grill, „Der afrikanische Weltkrieg“; in: DIE ZEIT, 22. Febr. 2001, S. 3.

- ⁴⁷ Вж. Ludwig Watzal, *Feinde des Friedens. Der endlose Konflikt zwischen Israel und den Palästinensern*, Berlin 2001, както и William Harris, *Faces of Lebanon. Sects, Wars, and Global Extension*, Princeton 1997.
- ⁴⁸ Най-малкото от гледна точка на анализа транснационализация трябва ясно да се различава от интернационализация: не държави, а субдържавни действащи лица преминават при това граници, които са поставени на един вътрешен конфликт, докато той се развива на територията на една (някогашна) държава. Вероятно емпирично това ясно разграничение не винаги може да се проведе докрай; все пак е очевидно, че именно във връзка с това на приватизацията на войната, съответно на нейното ограничаване се пада централно значение.
- ⁴⁹ Този начин на виждане се среща преди всичко у Карл Шмит и неговата школа, а именно във връзка с теоретико-политическия възглед да се прокаква паралел между идеологическите конфликти и противоречия на XX в. и войните за вероизповедания от XVI и XVII в.; вж. Roman Schnur, *Die französischen Juristen im konfessionellen Bürgerkrieg des 16. Jahrhunderts*, Berlin 1962; от същия автор, *Revolution und Weltbürgerkrieg. Studien zur Ouverture nach 1789*, Berlin 1983, както и Hanno Kesting, *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg: Deutungen der Geschichte von der französischen Revolution bis zum Ost-West-Konflikt*, Heidelberg 1959.
- ⁵⁰ Вж. във връзка с това Johannes Burkhardt, „Worum ging es im Dreißigjährigen Krieg? Die frühmodernen Konflikte um Konfessions- und Staatsbildung“; in: Bernd Wegner (Hrsg.), *Wie Kriege entstehen. Zum historischen Hintergrund von Staatenkonflikten*, Paderborn u. a. 2000 (=Kriege in der Geschichte, Bd. 4), S. 67–87.
- ⁵¹ За личността на шведския крал вж. Günter Barudio, *Gustav Adolf – der Große. Eine politische Biographie*, Frankfurt am Main 1982.
- ⁵² Вж. по този въпрос преди всичко Jörg Wollenberg, *Richelieu. Staatsräson und Kircheninteresse. Zur Legitimation der Politik des Kardinalpremier*, Bielfeld 1977, S. 39–124.
- ⁵³ Вж. Redlich, *The German Military Enterpriser* (вж. бел. 39).
- ⁵⁴ Указания за голямото значение, което имала ренесансовата богиня Фортуна в самоусещането на свободните наемници, могат да се намерят у Langer, *Kulturgeschichte des Dreißigjährigen Krieges* (вж. бел. 30), S. 61, 94, 158 и 200. Поглед към света на представителите на тези авантюристи предлага Anton Ernstberger, *Abenteurer des Dreißigjährigen Krieges. Zur Kulturgeschichte der Zeit*, Erlangen 1963; Ернстбергер е анализирал кореспонденцията на двама нюрнберски патрициански синове, които се наели като войници, за да преуспят във войната.

Глава 3

- ¹ Този анекдот е предаден и запазен в новелата на Франко Сакети „Поздравът на войната“; вж. Franco Sacchetti, *Die wandernden Leuchtkäfer. Renaissance novellen aus der Toscana*, Berlin 1988/91, S. 80 f.
- ² Вж. Michael Howard, *Der Krieg in der europäischen Geschichte*, München 1981, S. 33–55; Michael E. Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy*, London 1974, както и John R. Hale, *War and Society in Renaissance Europe 1450–1620*, Phoenix Hill 1998, p. 127 ff.; вж. също статията „Condottieri“ в Herfried und Marina Munkler, *Lexikon der Renaissance*, München 2000, S. 57–67.
- ³ Вж. Hans Michael Möller, *Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zur Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1976 (=Frankfurter historische Abhandlungen, Bd. 12); Reinhard Baumann, *Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg*, München 1994; вж. също сега вече малко по-старото разглеждане в Friedrich Blau, *Die deutschen Landsknechte*, Essen без дата, S. 23 ff.
- ⁴ Martin van Creveld, *Die Zukunft des Krieges*, München 1998, S. 53.
- ⁵ Впрочем този преход не се е извършил внезапно, а в средновековното военно дело от XIII–XIV в. нататък винаги е имало значителен дял рицари-наемници; вж. Rainer Wohlfeil, „Das Heerwesen im Übergang vom Ritter- zum Söldnerheer“ in: *Staatsverfassung und Heeresverfassung*, hrsg. von Johannes Kunisch, Berlin 1986, S. 112 ff.
- ⁶ Вж. Geoffrey Trease, *Die Condottieri. Söldnerführer, Glücksritter und Fürsten der Renaissance*, München 1974. Но повечето кондотиери произхождат от италиански владетелски родове като Монтефелтре, Есте, Гонзага и други. Тъй като така или иначе трябва да водят войни за защита на държавиците си, те дават под наем на други държави войските и оборудването си (най-вече своята артилерия) за времето, в което сами не се нуждаят от тях, а по правило заедно с тях и самите себе си като военачалници. Освен другото това им носи предимството, че по този начин те получават по-голяма тежест в съюзите на италианските държави, отколкото биха имали с оглед на големината на държавите си.
- ⁷ По този въпрос вж. Willibald Block, *Die Condottieri. Studien über die so genannten „unblutigen Schlachten“*, Berlin 1913.
- ⁸ Sacchetti, *Die wandernden Leuchtkäfer* (вж. бел. 1), S. 81.
- ⁹ Николо Макиавели, *Владетелят*, глава XII, София, 1997 – Б. пр.
- ¹⁰ Вж. Volker Schmidtchen, *Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie*, Weinheim 1990, S. 231 ff., както и още Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, Bd.

- 4 (1920), Berlin 2000, S. 67 ff.; като обобщение Volker Schmidtchen, „Aspekte des Strukturwandels im europäischen Kriegswesen des späten Mittelalters und ihre Ursachen“; in *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit: Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit*, hrsg. von Ferdinand Seibt und Winfried Eberhard, Stuttgart 1987, S. 445–47.
- ¹¹ По този въпрос вж. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, Bd. 4 (вж. бел. 10), S. 92 ff., 106 ff., 121 ff.
- ¹² Според Гуичардини на въпроса на френския крал, какво въоръжение и какви запаси са необходими за завладяването на Милано, Тривуцио отговорил: „Tre cose, Sire, ci bisognano preparare danari, danari e poi danari!“* Тук Тривуцио видоизменя идващото от Ливий и одобрително цитирано от Макиавели изказване, че във войната са нужни три неща: добра войска, умни военачалници и късмет. Вж. по този въпрос Michael Stolleis, *Pecunia Nervus Rerum. Zur Staatsfinanzierung der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1983, S. 64 f.
- ¹³ За развитието на структурите на държавните доходи през XVI и XVII век вж. Michael Mann, *Geschichte der Macht*, Bd. 2, Frankfurt am Main 1991, S. 321 f. както и Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, München 1999, S. 309 ff.
- ¹⁴ По този въпрос обобщено изложение предлага Baumann, *Landsknechte* (вж. бел. 3), S. 92 ff., както и подробно – Peter Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts. Sozialgeschichtliche Studien*, Göttingen 1994 (=Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 113); освен това Brage Bei der Wieden, „Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen des sozialen Raums“; in: Kroener/Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Paderborn 1996, S. 85–107 (mit kritischen Bemerkungen zu Burschel).
- ¹⁵ Вж. Matthias Rogg, „‘Zerhauen und zerschnitten, nach adelichen Sitten’: Herkunft, Entwicklung und Funktion soldatischer Tracht des 16. Jahrhunderts im Spiegel zeitgenössischer Kunst“; in: Kroener/Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden* (вж. бел. 14), S. 109–135, както и Rainer und Trudl Wohlfeil, „Das Landsknecht-Bild als geschichtliche Quelle. Überlegungen zur Historischen Bildkunde“; in: *Militärgeschichte*, hrsg. von Manfred Messerschmidt u. a., Stuttgart 1982, S. 81–99.
- ¹⁶ По този въпрос, както и за още литература по темата вж. Bernhard R. Kroener, „Das Schwungrad an der Staatsmaschine? Die Bedeutung der

* „Три неща трябва да се приготвят, сеньор – пари, пари и още пари!“ – Бел. прев.

- bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit"; in: Kroener/Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden* (вж. бел. 14), S. 1–23, както и от същия автор, „Soldat oder Soldateska? Programmatischer Aufriss einer Sozialgeschichte militärischer Unterschichten in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts; in: *Militärsgeschichte* (вж. бел. 15), S. 100–123, тук S. 111 ff.
- ¹⁷ Навремето понятието „военна държава“ (*Militärstaat*) най-напред е означавало просто едно особено съсловие, респективно само част от цялото. След разпростирането на държавата върху всички области на живота обаче формулата „*imperium in imperio*“, схваната като „държава в държавата“, по-нататък е получавала все по-отрицателен смисъл. Вж. Paul-Ludwig Weinacht, *Staat. Studien zur Bedeutungsgeschichte des Wortes von den Anfängen bis ins 19. Jahrhundert*, Berlin 1968, S. 107 ff. и 189 f.
- ¹⁸ Пример за това дава една бележка на Лутер в неговите трапезни разговори: „Ландскнехтът сред хората е като развалена херинга: има ли една, се развалят всичките и тъй носи развала един войник.“ *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden Bd. 4, Weimar 1916, S. 600.
- ¹⁹ Вж. Gerhard Oestreich, „Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform“, in: idem, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates*, Berlin 1969, S. 11–34; Oestreich, „Politischer Neustoizismus und Niederländische Bewegung in Europa und besonders in Brandenburg-Preußen“, in: op. cit., S. 101–156; Wolfgang Reinhard, „Humanismus und Militarismus. Antike-Rezeption und Kriegshandwerk in der oranischen Heeresreform“, in: *Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus*, hrsg. von Franz Josef Worstbrock, Weinheim 1986 (=Mitteilungen XIII der Kommission für Humanismusforschung), S. 185–204.
- ²⁰ Майкъл Робъртс е сумирал развитието на оръжейната техника и тактическите промени в знаменитата си встъпителна лекция в Куинс юнивърсити в Белфаст в понятието „военна революция“. Вж. Michael Roberts, „The Military Revolution, 1560–1660“, in: *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Clifford J. Rogers (ed.), Boulder, etc. 1995, p. 13–35; също и Geoffrey Parker, *Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500–1800*, Frankfurt am Mein/New York 1990; приносът на Испания за тази революция, който само се споменава у Робъртс, е посочен от Фернандо Гонсалес де Леон: Fernando González de Leon, „Doctors of the Military Discipline: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period“, in: *Sixteenth Century Journal*, vol. XXVII, 1996, No. 1, p. 61–85.

- ²¹ Впрочем самият Вебер съвсем не приема такава силна детерминираност на това развитие, каквато допускат неговите последователи; вж. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, hrsg. von Johannes Winckelmann, Tübingen 1972, S. 588 ff.
- ²² За обобщено представяне на това развитие вж. Peter Burschel, „Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung“, in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 42 Jg., 1994, Heft 11, S. 965–981.
- ²³ За подробности по този въпрос вж. Volker Schmidtchen, *Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Eine Studie zur Entwicklung der Militärtechnik*, Düsseldorf 1977; по-обобщено John U. Nef, *Western Civilization since the Renaissance. Peace, War, Industry and the arts*, New York 1963, p. 23 ff.
- ²⁴ Max Weber, *Der Sozialismus*, hrsg. von Herfried Münkler, Weinheim 1995, S. 82 f.
- ²⁵ Подробно за това в Simon Pepper/Nicholas Adams, *Firearms and Fortifications. Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth Century Siena*, Chicago/London 1986.
- ²⁶ Вж. Werner Hahlweg, *Die Heeresreform der Oranier und die Antike* (1941), Osnabrück 1987.
- ²⁷ Вж. Reinhard, „Humanismus und Militarismus“ (вж. бел. 19), особено S. 194 ff.
- ²⁸ Макс Вебер намира силна връзка между доставянето от държавата на стандартизираната екипировка на войниците и налагането на масовата дисциплина: „Отделянето на войната от средствата за водене на война и тяхната концентрация в ръцете на военачалника [...] навсякъде е една от типичните бази на тази масова дисциплина.“ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (вж. бел. 21).
- ²⁹ Изходна точка за тази дискусия е Michael Walzer, *Gibt es den gerechten Krieg?*, Stuttgart 1982 (американски оригинал – *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, 1977).
- ³⁰ Michael Ignatieff, „Die Ehre des Krieges“, in: idem, *Die Zivilisierung des Krieges. Ethnische Konflikte, Menschenrechte, Medien*, Hamburg 2000, S. 138–204.
- ³¹ Това Впрочем не означава, че даването на войски под наем изобщо вече не се практикува. Но вече не частни предприемачи въртят търговия и искат да си пълнят джобовете по този начин, а държавите, респективно суверенните държавни глави се опитват чрез даването под наем на войските си да компенсират с някакви приходи направените за тях разходи. По такъв начин най-известен е станал ландграфът на Хесен-Касел, дал под наем няколко полка на британците, които после са били използвани в американската война за независимост.

- ³² Bernhard R. Kroener, „Vom 'extra ordinari Kriegsvolk' zum 'miles perpetuus'"; in: *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, Bd. 43, 1988, Heft 1, S. 141–187, особено S. 160 ff.
- ³³ За покачването на данъчните доходи вж. наред с приведената в бел. 13 литература Martin van Creveld, *Aufstieg und Untergang des Staates*, München 1999, S. 169 ff.; Michael Stolleis, *Pecunia nervus rerum* (вж. бел. 12), S. 103 ff., както и Norbert Winnige, „Von der Kontribution zur Akzise: Militärfinanzierung als Movens staatlicher Steuerpolitik“; in: Kroener/Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden* (вж. бел. 14), S. 59–83.
- ³⁴ По този въпрос, както и преди, Ludwig Dehio, *Gleichgewicht oder Hegemonie. Betrachtungen über ein Grundproblem der neueren Staatengeschichte*, Krefeld без дата, особено S. 59 ff.; критично за модела на равновесие, но с множество ценни позовавания Alfred Vagts, „Die Chimäre des europäischen Gleichgewichts“; in: idem, *Bilanzen und Balancen*, hrsg. von Hans-Ulrich Wehler, Frankfurt am Main 1979, S. 131–160.
- ³⁵ Най-значителното изключение несъмнено е партизанската война срещу Наполеон в Испания от 1807 до 1813 г., в която Наполеоновите армии буквално са си счупили зъбите. Също и Русия си служи срещу Наполеон с партизанска война (както по-късно още веднъж срещу Хитлер), впрочем, в съчетание с използването на редовни армии. Да отбележим, че и двете сили са разположени по европейската периферия.
- ³⁶ Вж. обобщаващия преглед в Paulus Engelhardt, „Die Lehre vom 'gerechten Krieg' in der vorreformatorischen und katholischen Tradition“; in: *Der gerechte Krieg: Christentum, Islam, Marxismus*, Red. Reiner Steinweg, Frankfurt am Main 1980 (=Friedensanalysen 12), S. 72–123.
- ³⁷ Вж. Gerhard Beestermöller, *Thomas von Aquin und der gerechte Krieg. Friedensethik im theologischen Kontext der Summa Theologiae*, Köln 1990.
- ³⁸ Последното е подчертано с поглед към актуалната политическа констелация в Gerhard Beestermöller, „'Rettet den Armen und befreit den Dürftigen aus der Hand des Sünders' (Ps. 82, 4). Thomas von Aquin und die humanitäre Intervention“; in: *Die Zukunft der Familie und deren Gefährdungen. Festschrift für Norbert Glatzel zum 65. Geburtstag*, hrsg. von Nils Goldschmidt u. a., Münster 2002, S. 401–419.
- ³⁹ Вж. Jörg Fisch, *Die europäische Expansion und das Völkerrecht. Die Auseinandersetzung um den Status der überseeischen Gebiete vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1984, особено S. 209–246.
- ⁴⁰ Вж. Otto Kimmisch, „Die Entstehung des neuzeitlichen Völkerrechts“; in: *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, hrsg. von Iring Fetscher und Herfried Münkler, Bd. 3, München 1985, S. 73–100, тук особено S. 84 f.; в Wilhelm G. Grewe, *Epochen der Völkerrechtsgeschichte*, Baden-

- Baden 1984, S. 247 ff. разделът за Джентили е озаглавен „*bellum als duellum*“ (войната като дуел).
- ⁴¹ Подробно за това в Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Ius Publicum Europaeum*, Köln 1950, S. 111 ff.
- ⁴² Вж. Wilhelm G. Grewe, *Völkerrechtsgeschichte* (вж. бел. 40), S. 245 ff., както и Martin van Creveld, *Aufstieg und Untergang des Staates*, München 1999, S. 185 ff.
- ⁴³ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. Aufl., hrsg. von Werner Hahlweg, Bonn 1980, S. 474. Клаузевиц онаглеждава това от собствения си опит: „Сега мнозина са се убедили от опит, че загубите на физическа военна сила в хода на сражението рядко показват голяма разлика между победители и победени, често са еднакви, понякога дори са по-големи за победителя и че решаващите загуби за победения идват едва с отстъплението, а именно тези, които победителят не споделя с него. Слабите остатъци от дезорганизираните батальони биват разбити от конницата, изтощените остават проснати на земята, развалени оръдия и коли за барут биват изоставени, други не могат да се изтеглят достатъчно бързо по лошите пътища и ги настига неприятелската конница; отделни групи, заблудили се през нощта, падат беззащитни в ръцете на врага и така най-често победата добива път, едва след като е била решена.“ Ibid., S. 428.
- ⁴⁴ Изкачването на военните в йерархията на едно общество би трябвало да е в тясна връзка с описаните промени в начина на воюване. По-силно това може да се изрази така: изгубената възможност да се събира плячка е компенсирана от социално признание. Кое то с оглед на новите войни означава на свой ред: там, където не може да се получи социално признание, се проявява необуздано ориентацията към плячкосване.
- ⁴⁵ Вж. Ute Fevert, *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland*, München 2001, особено S. 39 ff.
- ⁴⁶ Вж. Wolfgang Reinhard, „Humanismus und Militarismus“ (вж. бел. 19), S. 191 ff.
- ⁴⁷ Вж. Herfried Münkler, *Machiavelli. Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*, Frankfurt am Main 1982, S. 381 ff. В шотландската морална философия тази дискусия се води още веднъж във втората половина на XVIII век; вж. Matthias Bohlender, „Die Poetik der Schlacht und die Prosa des Krieges. Nationalverteidigung und Bürgermiliz im Moralphilosophischen Diskurs der schottischen Aufklärung“; in: Johannes Kunisch/ Herfried Münkler (Hrsg.), *Die Wiedergeburt des Krieges aus dem Geiste der Revolution*, Berlin 1999, S. 17–41.
- ⁴⁸ Фолкер Шмитхен е описал това много точно в изследването си „Aspekte des Strukturwandels im europäischen Kriegswesen des späten

- Mittelalters“ (вж. бел. 10) върху примера на битката при Кортрайк (1302 г.), така наречената битка на шпорите.
- ⁴⁹ Вж. Trutz von Trotha, „Das Kalaschsyndrom. Gewalt zwischen Privatisierung, Männlichkeit, Jugend, Opferanspruch und massenmedialer Verherrlichung“; in: *Frankfurter Rundschau*, 15. Dez. 2001, S. 19, както и Paul Richards, *Fighting for the Rain Forest. War, Youth and Resources in Sierra Leone*, Oxford 1996.
- ⁵⁰ Вж. Herfried Münkler (Hrsg.), *Der Partisan. Theorie, Strategie, Gestalt*, Opladen 1990.
- ⁵¹ Вж. главата „Zwischen Entscheidungsschlacht und Partisanenkrieg: Clausewitz' Theorie des Krieges“ в книгата ми *Über den Krieg*, Weilerswist 2002, S. 75–90.
- ⁵² Clausewitz, *Vom Kriege* (вж. бел. 43), S. 799; самият Клаузевиц не е готов току-така да приеме тези възражения срещу разпалването на всенародна война. Според него „народната война трябва да се разглежда като следствие на пробива, който стихията на войната в наше време е направила в ограничаващите я стари, изкуствени прегради, като разгръщане и засилване на целия процес на брожение, който наричаме война.“
- ⁵³ Ibid., S. 800.
- ⁵⁴ Вж. Wolfgang Schivelbusch, *Die Kultur der Niederlage*, Berlin 2001, S. 133 ff.
- ⁵⁵ Единствените съществени промени са изчезването на Полша от политическата карта на Европа в края на XVIII век и основаването на германския райх през 1871 г., благодарение на които биват променени политическото равновесие и военните сценарии. Но това не променя фундаментално принципа на симетрията.
- ⁵⁶ Кристофър Даазе се е опитал да покаже, че това важи не само за въоръжаването, а също и за самото водене на войните; вж. Christopher Daase, *Kleine Kriege – Große Wirkung*, Baden-Baden 1999, S. 91 ff.
- ⁵⁷ За концентрирано обобщение вж. Werner Gembruch, „Die preußischen Reformer“; in: *Pipers Handbuch der politischen Ideen*, hrsg. von Iring Fetscher und Herfried Münkler, Bd. 4, München 1986, S. 79–91.
- ⁵⁸ По този въпрос вж. новата книга на Роджър Чикъринг: *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München 2002, S. 48 ff, 122 ff, както и John Keegan, *Der Erste Weltkrieg. Eine europäische Tragödie*, Reinbeck bei Hamburg, 2000, S. 289 ff.
- ⁵⁹ Вж. Mary Kaldor, *Der imaginäre Krieg. Eine Geschichte des Ost-West-Konflikts*, Hamburg 1992, S. 199 ff., както и Michael Salewski (Hrsg.), *Das Zeitalter der Bombe. Die Geschichte der atomaren Bedrohung von Hiroshima bis heute*, München 1995.

- ⁶⁰ Впрочем зад кулисите войната продължава. Тя обаче вече не е реална, а само „мислена“: на мястото на физическото унищожение на оръжейните системи на противника чрез военни действия идва тяхното обезценяване във формата на надпревара във въоръжаването и с напредъка на микроелектрониката от началото на осемдесетте години Съветският съюз все повече изостава. В средата на осемдесетте години на съветското ръководство трябва да е станало ясно, че икономически, както и технологично то вече не е в състояние да поддържа оръжеен потенциал, симетричен на този на САЩ.
- ⁶¹ Вж. *Ewiger Friede? Dokumente einer deutschen Diskussion um 1800*, hrsg. von Anita und Walter Dietze, München 1989, както и Claudius R. Fischbach, *Krieg und Frieden in der französischen Aufklärung*, Münster/New York 1990.
- ⁶² Имануел Кант, *Към вечния мир. Философски проект*, София 1993, с. 52 – Б. пр.
- ⁶³ Пак там, с. 52–53. – Б. пр. Прави впечатление, че в повечето от предимно правнотеоретически или моралнофилософски ориентирани по-нови интерпретации на Кантовото съчинение силното социално-икономическо обосноваване на Кантовите размисли почти не е намерило отзвук.
- ⁶⁴ Пасажи от Комт и Спенсър по този въпрос са събрани в Günther Wachtler (Hrsg.), *Militär, Krieg, Gesellschaft. Texte zur Militärsoziologie*, Darmstadt 1983, S. 27 ff, 38 ff.
- ⁶⁵ Joseph A. Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*. Einleitung von Edgar Salin, Tübingen 1950, S. 210.
- ⁶⁶ Вж. Michael Howard, *Die Erfindung des Friedens. Über den Krieg und die Ordnung der Welt*, Lüneburg 2001, S. 100 f.
- ⁶⁷ Имануел Кант, *Към вечния мир* (вж. бел. 62), с. 31–32. – Б. пр.
- ⁶⁸ Във връзка с теоремата за демократичния мир вж. Michael E. Brown/Sean M. Lynn-Jones/Steven E. Miller (eds.), *Debating the Democratic Peace*, Cambridge (Mass.)/London 1996, както и Thomas Risse-Kappen, „Wie weiter mit dem 'demokratischen Frieden'?“; in: *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, Bd. 1, 1994, S. 367–379.
- ⁶⁹ Като примери, представителни за много други, тук ще посочим Klaus Jürgen Gantzel, „Kriegsursachen – Tendenzen und Perspektiven“; in: *Ethik und Sozialwissenschaften*, Bd. 8, 1997, Heft 3, S. 257–266, както и Dieter Senghaas, *Den Frieden denken. Si vis pacem, para pacem*, Frankfurt am Main 1995, особено S. 196–223.

Глава 4

- ¹ Peter Lock, „Light Weapons and Conflict in Africa“; in: *Peace and Security. The IIP Research Quarterly*, vol. XXXI, December 1999, p.

- 31–36, тук р. 35. Това, че преди всичко автоматите „Калашников“ могат да се купят толкова евтино е свързано също и с обстоятелството, че те буквално не се поддават на износване: тъй като времето или продължителното им използване почти не влияе на тяхната годност, а същевременно се появяват все нови модели, по-старите модели често могат да се получат на смешни цени.
- ² „Днес автоматичните огнестрелни оръжия са леки и къси, новите им поколения приличат повече на оръжия-игралки. Старата карабина „Маузер“ беше твърде голяма, твърде тежка, твърде дълга за дете. Ръцете на дете са твърде къси, за да може да натисне спусъка, а също и мерникът не е пригоден за очите му. Модерното оръжие решава тези проблеми, преодолява тези препятствия. Размерите му са отлично приспособени към ръста на момче и в ръцете на някой възрастен, як войник те изглеждат по-скоро комично и детински.“ Ryszard Kapuściński, *Afrikanisches Fieber*, Frankfurt am Main 1999, S. 149.
- ³ Констатирането на тези различия между новите и класическите войни е основание първите да бъдат обозначавани понякога като „постмодерни войни“; вж. Mark Duffield, „Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection“; in: *Civil Wars*, vol. 1, 1998, No. 1, p. 65–102.
- ⁴ Вж. по-горе, глава 1.
- ⁵ Peter Lock, „Privatisierung der Sicherheit im Spannungsfeld zunehmend gewalttätiger Räume und staatlichen Gewaltmonopols – Thesen zur sozialen Apartheid“; in: Österreichisches Zentrum für Konfliktlösung (Hrsg.), *Wie sicher ist Europa?*, Münster 2001, S. 65–78, тук S. 75.
- ⁶ Ahmed Rashid, *Taliban, Afghanistans Gotteskrieger und der Dschihad*, München 2001, S. 192.
- ⁷ „Пред наборните бюра на Алианса* – разказва Ханс Кристоф Бух (Hans Christoph Buch, *Blut im Schuh*, Frankfurt am Main 2001, S. 258) за едно пребиваване в разпадащ се Заир – се блъска тълпа от деца и младежи, които доброволно искат да постъпят на военна служба, защото това е единствената възможност да получат облекло и храна. Те горят от нетърпение да се присъединят към бунтовническата войска, която нанесе унищожително поражение на заирската армия и на вербуваните от Мобуту наемници на летището в Кизангани.“
- ⁸ Lock, „Privatisierung der Sicherheit“ (вж. бел. 5), S. 74.

* Алианса на демократичните сили, предвождан от Лоран-Дезире Кабила, който през 1997 г. сваля режима на Мобуту. – Бел. прев.

- ⁹ Peter Scholl-Latour, *Afrikanische Totenklage*, München 2001, S. 425; това, което Петер Шол разказва за Сиера Леоне, се потвърждава от Ханс Кристоф Бух по отношение на Либерия: „Следобед, когато децата войници се чувстват велики вследствие на изпития алкохол, става опасно; те жестикулират с оръжията си и е трудно да бъдат удържани да не екзекутират някой пленник пред работещата камера.“ Buch, *Blut im Schuh* (вж. бел. 7), S. 234.
- ¹⁰ Rashid, *Taliban* (вж. бел. 6), S. 138.
- ¹¹ David Rieff, *Schlachthaus Bosnien und das Versagen des Westens*, München 1995, S. 188; процесът на морална разруха на онези слоеве и групи, които стоят в центъра на едно функциониращо цивилно общество, е описан щателно за първата година от обсадата на Сараево в Zlatko Dizdarević, *Der Alltag des Krieges. Ein Tagebuch aus Sarajevo*, Frankfurt am Main/New York 1995.
- ¹² За времето на кондотиерите в Италия е забелязано, че бандитизмът е намалявал във време на война и е нараствал в мирно време; вж. Wolfgang Reinhard, *Geschichte der Staatsgewalt*, München 1998, S. 346. Това важи и за новите войни, само че тук едното преминава в другото много по-безусловно.
- ¹³ В Либерия, както и в Сиера Леоне, военачалниците са настървявали въоръжените младежи с евтина дрога. Шол-Латур (*Afrikanische Totenklage* [вж. бел. 9], S. 366) цитира едно съобщение от *Human's Right Watch*, според което следният случай трябва да се разглежда като типичен: един младеж, след като се е присъединил към бойната си група, убива първо някогашния си учител, който му е писал слаби оценки, а после – бившия си работодател, който му е плащал зле; накрая той изнасилва майките на предишните си приятели.
- ¹⁴ Прословутото предложение на Макиавели един владетел, дошъл на власт чрез късмет и насилие, по примера на Чезаре Борджия да избива полковниците и капитаните си, се основава на следното: в ситуация, в някои отношения сравнима с днешната, Макиавели си е дал сметка, че пътят на желаещите да подражават на диктатора трябва да бъде преграден, за да се стигне до консолидация на властта.
- ¹⁵ Пример за това е обхванатото съчинение на етнолог Ханс Петер Дюр, с което той се противопоставя на теорията на Н. Елиас за бавен, но постоянен процес на човешкото самоцивилизоване. Дюр издига срещу него тезата си, че човешкото поведение по своето съдържание, не непременно по форма, си остава винаги едно и също и при това насилието срещу жени във войните играе за него голяма роля. Hans Peter Duerr, *Obszönität und Gewalt. Der Mythos vom Zivilisationsprozess*, Bd. 3, Frankfurt am Main 1993, S. 242 ff., 319 ff., 428 ff.
- ¹⁶ Вж. Stefan Winkle, *Geißeln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen*, Düsseldorf/Zürich 1977, S. 570 ff.

- ¹⁷ „Genfer Abkommen über den Schutz von Zivilpersonen in Kriegszeiten vom 12. August 1949“, Artikel 27, in: *Archiv des Völkerrechts*, Bd. 2, 1950, Heft 4, S. 445–490, тук S. 454.
- ¹⁸ „Genfer Abkommen“ (вж. бел. 17), Artikel 29, S. 454. Впрочем това споразумение, влязло в сила на 21.10.1950 г., е ратифицирано от Югославия на 21.04.1950 г.; по този въпрос и за по-нататъшното развитие на съответните норми на международното право вж. Helga Wullweber, „Vergewaltigung als Waffe und das Kriegsvölkerrecht“, in: *Kritische Justiz*, Bd. 26, 1993, S. 179–193.
- ¹⁹ Цитирано по Maria Welser, *Am Ende wünschst Du Dir nur mehr den Tod*, München 1993, S. 149.
- ²⁰ Вж. Noam Chomsky, *People without Rights. Kosovo, Ost-Timor und der Westen*, Hamburg/Wien, S. 53 ff.
- ²¹ По този въпрос вж. Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens. Amok, Terror, Krieg*, Frankfurt am Main 2002, S. 162 ff.
- ²² Една от малкото истории на XX век, в които се признава централно значение на събитията на Балканите и в Мала Азия за по-нататъшния ход на европейската история, е Dan Diner, *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalgeschichtliche Deutung*, München 1999, особено S. 195 ff.
- ²³ Вж. Hannes Heer/Klaus Naumann (Hrsg.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944*, Hamburg 1995.
- ²⁴ Вж. Silva Meznaric, „Gender as an Ethno-Marker: Rape, War, and Identity Politics in the Former Yugoslavia“, in: Valentine M. Moghadam (ed.), *Identity Politics and Woman. Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective*, Boulder, etc. 1994, p. 76–97; Julie Moscow, „‘Our Women’/‘Their Women’. Symbolic Boundaries, Territorial Markers, and Violence in the Balkans“, in: *Peace and Change*, vol. 20, 1995, No. 4, p. 515–529, както и Slavenka Draculić, „The Rape of Women in Bosnia“, in: *Women and Violence*, composed by Miranda Davics, London/New Jersey 1994, p. 176–181.
- ²⁵ Риф (*Schlachthaus* [вж. бел. 11], S. 140) прави следната рекапитулация на разрушенията, насочени срещу културната идентичност: „Преди избухването на боевете в Босанска Крайна е имало приблизително хиляда джамии. През зимата на 1994 г., бяха останали най-много сто, вероятно и по-малко.“
- ²⁶ Вж. Ruth Seifert, „Der weibliche Körper als Symbol und Zeichen. Geschlechtsspezifische Gewalt und die kulturelle Konstruktion des Krieges“, in: Andreas Gestrach (Hrsg.), *Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts*, Münster 1995 (=Jb. für Histor. Friedensforschung, Bd. 4), S. 12–33, тук S. 28 f.
- ²⁷ Вж. глава 1.
- ²⁸ Вж. глава 2.

- ²⁹ Вж. глава 1.
- ³⁰ Susan Brownmiller, *Gegen unseren Willen. Vergewaltigung und Männerherrschaft*, Frankfurt am Main 1978, S. 45; същото в Claudia Opitz, „Von Frauen im Krieg zum Krieg gegen Frauen. Krieg, Gewalt und Geschlechtsbeziehungen aus historischer Sicht“, in: *L'Homme*, vol. 3, 1992, No. 1, p. 31–44, тук p. 40 ff.
- ³¹ Също и Seifert, „Der weibliche Körper als Symbol und Zeichen“ (вж. бел. 26), S. 26.
- ³² За различаването на общества с голям брой изнасилвания и общества, бедни на изнасилвания, вж. Seifert, „Der weibliche Körper als Symbol und Zeichen“ (вж. бел. 26), S. 15, където като причина за ниския брой изнасилвания се посочва изключително слабата позиция на жените и неоспорваната силна позиция на мъжете.
- ³³ За изнасилванията в Бангладеш вж. Kevin Gerard Kneill, „Duty, Honor, Rape: Sexual Assault Against Woman During War“, in: *Journal of International Women's Studies*, vol. 2, 2001, No. 1; за изнасилванията в Северен Афганистан вж. Rashid, *Taliban* (вж. бел. 6), S. 138.
- ³⁴ Buch, *Blut im Schuh* (вж. бел. 7), S. 170 и 303.
- ³⁵ Вж. Clotilde Twagiramariya and Meredith Turshen, „‘Favors’ to Give and ‘Consenting’ Victims. The Sexual Politics of Survival in Rwanda“, in: iidem (eds.), *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa*, London/New York 1998, p. 101–117.
- ³⁶ Вж. съответните текстове от томовете, издадени от Работната група за изследване на причините за войните, посветени на войните от 1999 и 2000 г.
- ³⁷ Това измерение на насилието е в центъра на анализите от Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens* (вж. бел. 21), особено S. 91 ff., 130 ff., 147 ff.
- ³⁸ Ibid., S. 160 f.
- ³⁹ Например Wullweber, „Vergewaltigung als Waffe“ (вж. бел. 18), S. 182 f.
- ⁴⁰ Rieff, *Schlachthaus* (вж. бел. 11), S. 155.
- ⁴¹ Всъщност използването на сексуално насилие, най-вече изнасилването на жени, понякога и кастрацията на мъже, се наблюдава особено често там, където участниците във войната могат да се отнесат към различни етнически и религиозни общности. В американската гражданска война, както и във Виетнамската война от страна на Виетконг*, изнасилването не е принадлежало към средствата за унижаване и сплашване на противника.

* Съкратено за Виет Нам Конг Сан – Народноосвободителни въоръжени сили на Южен Виетнам. – Бел. прев.

- ⁴² Lock, „Privatisierung der Sicherheit“ (вж. бел. 5), S. 74.
- ⁴³ Критичен анализ на връзката между хуманитарната помощ и икономиката на гражданската война има в John Prendergast, *Front-Line Diplomacy: Humanitarian Aid and Conflict in Africa*, Boulder/London 1996; също по този въпрос François Jean, *Humanitäre Hilfe und Kriegsökonomie*; in: François Jean, Jean-Christophe Rufin (Hrsg.), *Ökonomie der Bürgerkriege*, Hamburg 1999, S. 440–476.
- ⁴⁴ Rieff, *Schlachthaus Bosnien* (вж. бел. 11), S. 440–476.
- ⁴⁵ По този въпрос подробно Mary B. Anderson, *Do not Harm: How Aid Can Support Peace – or War*, Boulder/London 1999, както и David Keen/Ken Wilson, „Engaging with Violence: A Reassessment of Relief in Wartime“; in: Joanna Macrae/Anthony Zwi (eds.), *War and Hunger. Rethinking International Responses to Complex Emergencies*, London 1994, p. 209–221.
- ⁴⁶ Michael Birnbaum, *Krisenherd Somalia. Das Land des Terrors und der Anarchie*, München 2002, S. 93 f.
- ⁴⁷ По този въпрос вж. подробности в Christopher Daase, *Kleine Kriege – große Wirkung. Wie unkonventionelle Kriegführung die internationale Politik verändert*, Baden-Baden 1999, S. 173 ff.
- ⁴⁸ Ibidem, S. 173 ff.
- ⁴⁹ Ето какво се казва в едно резюме на Балканските войни от 90-те години: „Цялата война очевидно се водеше със средствата на телевизията: Американският президент даде заповед за атака на войските на НАТО, след като беше видял по CNN репортаж за три деца, които били застреляни на шейната си – той вече съвсем не се нуждаеше от доклади на тайните си служби за действителното положение на място. Всичко става привидност, театър, истината като че ли вече не може да се намери никъде.“ Paolo Rumitz, *Masken für ein Massaker. Der manipulierte Krieg: Spurensuche auf dem Balkan*, München 2000, S. 47 f.
- ⁵⁰ Вж. Mark Duffield, „The Political Economy of Internal War: Asset Transfer, Complex Emergencies and International Aid“, in: Joanna Macrae/Anthony Zwi (eds.), *War and Hunger: Rethinking International Responses to Complex Emergencies*, London 1994, p. 50–69, както и Jean-Christophe Rufin, „Kriegswirtschaft in internen Konflikten“; in: François Jean, Jean-Christophe Rufin (eds.), *Ökonomie der Bürgerkriege*, Hamburg 1999, S. 15–46.
- ⁵¹ Вж. Michael Riekenberg, „Warlords“; in: *Comparatio*, Heft 5/6, 1999, S. 187–205.
- ⁵² Вж. Mats Berdal/David Keen, „Violence and Economic Agendas in Civil Wars: Some Policy Implications“; in: *Millennium. Journal of International Studies*, 26. Jg., 1997, Heft 3, S. 795–818.

- ⁵³ По този въпрос, както и за това, което следва, вж. Barnett R. Rubin, *The Political Economy of War and Peace in Afghanistan*. Council of Foreign Relations, New York 1999.
- ⁵⁴ Вж. Rashid, *Taliban* (вж. бел. 6), S. 204, 214.
- ⁵⁵ Ibid., S. 62 f.
- ⁵⁶ Това определение на неформалните икономики вземаме от Peter Lock, „Privatisierung der Sicherheit“ (вж. бел. 5), S. 69.
- ⁵⁷ Вж. Nazih F. Richani, „The Political Economy of Violence: The War-System in Colombia“; in: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, vol. 39, 1997, No. 2, p. 37–82.
- ⁵⁸ Вж. William Reno, *Warlord Politics and African States*, Boulder/London 1998.
- ⁵⁹ Вж. Riekenberg, „Warlords“ (вж. бел. 51), p. 191 ff.
- ⁶⁰ Вж. Alain Labrousse, „Kolumbien und Peru: politische Gewalt und Kriminalität“; in: François Jean, Jean-Christophe Rufin (Hrsg.), *Ökonomie der Bürgerkriege* (вж. бел. 43), S. 313–343; John Simpson, *In the Forests of the Night: Encounters in Peru with Terrorism, Drug-Running and Military Oppression*, London 1994, както и Mauricio Rubio, *Conflict, Crime and Violence in Colombia*, World Bank, Washington D.C. 1999.
- ⁶¹ Понятието за „заинтересована трета страна“ като обозначение за някаква подкрепяща и поддържаща сила е въведено от Ролф Шрьорс (Rolf Schroers, *Der Partisan. Ein Beitrag zur politischen Anthropologie*, Köln/Berlin 1963, S. 247 ff.), а е приложено от Карл Шмит (Carl Schmitt, *Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin 1963, S. 78) в по-широк дискуссионен контекст.
- ⁶² Изпращането на кубински корпус всъщност беше само реакция на силната намеса на южноафрикански части в анголската гражданска война.
- ⁶³ Вж. Berndt Georg Thamm, „Rauschgift, Terror und Konflikte. Drogenkapital und aktuelles Kriegsgeschehen“; in: *Suchtreport* No. 3/2000, S. 4–11.
- ⁶⁴ Вж. Pierre Kopp, „Embargo und wirtschaftliche Kriminalisierung“; in: Jean/Rufin (Hrsg.), *Ökonomie der Bürgerkriege* (вж. бел. 43), S. 347–378.
- ⁶⁵ Албанската Армия за освобождение на Косово финансираше войната си най-вече от търговията с наркотици и контрола върху проституцията в Западна Европа; вж. Jürgen Roth, *Netzwerke des Terrors*, Hamburg 2001, S. 182 ff.
- ⁶⁶ Вж. частта, посветена на „сексуалното робство“, в Pino Arlacchi, *Ware Mensch. Der Skandal des modernen Sklavenhandels*, München/Zürich 1999, S. 83 ff. При това областите на война се оказват добър резервоар за растящото търсене на робини и така тук също се

проявява интензивно взаимодействие между пазарите на мирните икономики и предлагането на военните стопанства.

Глава 5

- ¹ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, 19. Aufl., hrsg. von Werner Hahlweg, Bonn 1980, S. 191 f.
- ² Най-много този аспект е разработен от Давид Фромкин: David Fromkin, „Die Strategie des Terrorismus“; in: Manfred Funke (Hrsg.), *Terrorismus. Untersuchungen zur Strategie und Struktur revolutionärer Gewaltpolitik*, Bonn 1977, S. 83–99, особено S. 93 ff.; като обобщение вж. също Herfried Münkler, „Guerillakrieg und Terrorismus“; in: *Neue politische Literatur*, XXV. Jg., Heft 3, S. 299–326.
- ³ Вж. Peter Waldmann, *Terrorismus. Provokation der Macht*, München 1998, S. 48 f., както и Bruce Hoffman, *Terrorismus – der unerklärte Krieg. Neue Gefahren politischer Gewalt*, Frankfurt am Main 1999, S. 172 ff.
- ⁴ Clausewitz, *Vom Kriege* (вж. бел. 1), S. 429.
- ⁵ В журналистиката връзката между тероризъм и малодушие е разпространен стереотип; все пак се има предвид по-скоро коварство, отколкото малодушие.
- ⁶ Вж. по-горе, глава 4, бел. 61 и съответната част от текста.
- ⁷ Вж. Gilles Kepel, *Das Schwarzbuch des Dschihad. Aufstieg und Niedergang des Islamismus*, München / Zürich 2002, S. 356 ff.
- ⁸ Вж. Walter Laqueur, *Terrorismus*, Kronberg/Ts. 1977, S. 4–21, също и Кейлъб Кар, *Уроците на терора. История на войната срещу цивилното население: защо тя винаги се е проваляла и защо ще се провали отново*, София 2001, където наистина изложението се основава на много непрецизно понятие за терор и се защитава тезата, че тероричните тактики и стратегии по принцип са осъдени на провал.
- ⁹ По този въпрос подробно вж. Laqueur, *Terrorismus* (вж. бел. 8), S. 22–77.
- ¹⁰ Вж. André Beaufre, *Die Revolutionierung des Kriegsbildes. Neue Formen der Gewaltanwendung*, Stuttgart 1973, S. 176 ff.
- ¹¹ По този въпрос вж. Hoffman, *Terrorismus – der unerklärte Krieg* (вж. бел. 3), S. 57–84.
- ¹² Тук трябва да се различават по-прецизно, отколкото най-често се прави, официална легитимация и първоначална мотивация на групите: в първоначалното развитие на много терористични групи, които по-късно се легитимират като ислямистки, религиозните аспекти не са играли никаква роля или във всеки случай са имали подчинена роля. Те идват допълнително едва под впечатлението на ред неуспехи, но след това допринасят значително за по-на-

- татъшното радикализиране на групите. Все по-честата поява на атентатори-самоубийци е неотделимо свързана с тази тенденция; вж. също Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*, Berkeley 2000.
- ¹³ Вж. Hoffman, *Terrorismus – der unerklärte Krieg* (вж. бел. 3), S. 98–119; Walter Laqueur, *Die globale Bedrohung. Neue Gefahren des Terrorismus*, Berlin 1998, S. 165–201.
 - ¹⁴ Вж. по този въпрос излязлата изпод журналистическо перо, съдържаща множество информации от нелегални източници работа на Оливер Шрьом: Oliver Schröm, *Im Schatten des Schakals. Carlos und die Wegbereiter des internationalen Terrorismus*, Berlin 2002. Тук е представено подробно и участието на немски терористи от обкръжението на така наречените Революционни ядра в палестински акции. Ако следваме Шрьом, „съюзниците“ почти винаги са причинявали ескалация на насилието.
 - ¹⁵ Може би това наблюдение се дължи на едно изопачение на перспективата, която излиза от европейската, респективно доминираната от европейската цивилизация военна история и стъпка по стъпка разширява интереса си до все повече (често повлияни от Европа) събития от неевропейската военна история. Навсякъде стратегиите на Малката война извън Европа са играли далеч по-важна роля, отколкото в Европа през XVII и XVIII век. В такъв случай растящото политико-военно значение на тези области или може би също и просто медийното разширение на зрителното ни поле са причината военната история на последния половин век да ни изглежда като процес на издигане на първоначално зависими и подчинени тактически елементи до стратегическо ниво.
 - ¹⁶ Вж. глава 2.
 - ¹⁷ Стратегическата иновация на Мао Дзъдун в сравнение с традиционните стратегии на партизанската война се състои – от евроцентрична гледна точка – в това, че той преминава от едновременност на Малката и Голямата война към тяхната неедновременност, при която на партизанската война е отредена функцията на подготвителна и обучаваща фаза на водената впоследствие с редовни въоръжени сили война и редовните войски се развиват стъпка по стъпка от партизанските отряди.
 - ¹⁸ Вж. Waldmann, *Terrorismus* (вж. бел. 3), S. 56 ff., както и Hoffman, *Terrorismus – der unerklärte Krieg* (вж. бел. 3), S. 172 ff.
 - ¹⁹ Този процес е започнал още с масовото индустриално производство на военно оборудване, вследствие на което индустриалните работници на воюващите държави са издигнати до статус на „полукombatанти“; на това се основава британско-американската стратегия да се бомбардират не само производствените предприятия, а особено работническите предградия в Германия; за моралните,

- както и за международно-правните следствия на това решение вж. Michael Walzer, *Gibt es den gerechten Krieg?*, Stuttgart 1982, S. 363–374.
- ²⁰ Цит. по Carl Schmitt, *Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin 1963, S. 20.
- ²¹ В най-последно време в ред публикации ролята на потенциален симетричен съперник на САЩ беше приписана на Китай. В очите на самия Китай това не е така: китайските сценарии на един конфликт със САЩ тръгват от представата за асиметрична война; вж. Qiao Liang/Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Peking 1999 (откъси, преведени на английски). Тук авторите на тази студия, офицери от Китайската народоосвободителна армия, сами са си поставили задачата „to propose tactics for developing countries, in particular China, to compensate for their military inferiority vis-à-vis the United States during a high-tech war“*.
- ²² Вж. Gabriel Kolko, *Anatomy of a War: Vietnam, the United States, and the Modern Historical Experience*, New York 1985.
- ²³ Като терористични по смисъла на дадената по-горе дефиниция трябва да се определят не самите бойни действия, при които вероятно са загинали повече от хиляда въоръжени сомалийци, преди всичко обаче невъоръжени, а разсъбличането и осакатяването на убити войници в очакване, че тези картини ще бъдат излъчени в САЩ. Военните действия във връзка с провалилото се залавяне на Айид следват модела на партизанската война; „победното тържество с трупове“, напротив, беше постановка, адресирана към световната публика, която имаше само една цел: всяване на ужас. Очевидно тактиката на Айид през предходните седмици е залагала на това да провокира войските на ООН в Сомалия към избиване на сомалийски цивилни, което той след това би могъл да експлоатира пропагандно за свои цели; вж. Michael Birnbaum, *Krisenherd Somalia*, München 2002, S. 108 ff.
- ²⁴ Вж. Peter Bergen, *Heiliger Krieg Inc. Osama Bin Ladens Terrornetz*, Berlin 2001, S. 105 f.
- ²⁵ Вж. глава 3.
- ²⁶ Като обобщение – Shlomo Shpiro, „Medien und Terrorismus“; in: *Internationale Politik*, 56. Jg., Heft 12, S. 19–24.
- ²⁷ Вж. Franklin L. Ford, *Der politische Mord. Von der Antike bis zur Gegenwart*, Hamburg 1990, S. 264 ff.

* Да предложат тактика за развиващите се страни, по-специално за Китай, която да компенсира военното преимущество на Съединените щати в една високотехнологична война. – Бел. прев.

- ²⁸ Вж. Walter Laqueur, *Die globale Bedrohung* (вж. бел. 13), S. 51 ff., както и 60 ff.
- ²⁹ Вж. Waldmann, *Terrorismus* (вж. бел. 3), S. 23 f.; Laqueur, *Die globale Bedrohung* (вж. бел. 13), S. 315 ff.

Глава 6

- ¹ Вж. Jack Levy, „Domestic Politics and War“; in: *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 18, 1988, No. 4, p. 653–673; Michael E. Brown/Sean M. Lynn-Jones/Steven E. Miller (eds.), *Debating the Democratic Peace*, Cambridge (Mass.)/London 1996; Thomas Risse-Kappen, „Wie weiter mit dem ‘demokratischen Frieden’?“, in *Zeitschrift für internationale Beziehungen*, Bd. 1, 1994, S. 367–379.
- ² Например Ernst-Otto Czempiel, *Kluge Macht. Außenpolitik für das 21. Jahrhundert*, München 1999, особено S. 70 ff.
- ³ Образцово за систематичното пренебрегване на проблема за разходите е обобщението на теорията за демократичния мир, направено в Ernst-Otto Czempiel, *Neue Sicherheit in Europa. Eine Kritik an Neorealismus und Realpolitik*, Frankfurt am Main/New York 2002, S. 33: „Причината [затова, че „демократични страни никога не са воювали помежду си“] се заключава най-напред в нормите на поведение и освен това в структурата на процеса на вземане на решения. Демократичните норми, които изискват въздържане от насилие, балансиране на интересите и компромиси, се съблюдават от демократичните държави и във външните им отношения. Разделението на властите създава толкова много препятствия пред една евентуална политическа система, склонна към употреба на сила, че обществото разполага с изобилни възможности за контрол и възпиране.“
- ⁴ Вж. глава 4.
- ⁵ Пример за това е тематизирането на залежите от нефт и земен газ в Близкия и Средния изток, както и в Централна Азия, когато става дума за обяснение на военния ангажимент на западните сили, особено на САЩ в тези области.
- ⁶ Вж. Dieter Storz, *Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Europäische Landstreitkräfte vor dem Ersten Weltkrieg*, Herford u. a. 1992 (= Militärgeschichte und Wehrwissenschaften, Bd. 1).
- ⁷ Johann von Bloch, *Die wahrscheinlichen politischen und militärischen Folgen eines Krieges zwischen Grossmächten*, Berlin 1901; предупреждението на Енгелс за катастрофалните последствия от една голяма война в Европа може да се намери преди всичко в написания от него през 1895 г. увод към „Класовата борба във Франция“ от Маркс; в: К. Маркс, Ф. Енгелс, *Съчинения*, том 22, София 1967, с. 513–531,

особено с. 521); вж. по този въпрос също главата „Диалектика на милитаризма или пазената война“ в книгата ми *Über den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion*, Weilerswist 2002, S. 116–148.

- ⁸ Данните са по Gabriel Kolko, *Das Jahrhundert der Kriege*, Frankfurt am Main 1999, S. 96–100; за вътрешното развитие на немското общество по време на войната вж. Volker Ulrich, „Kriegsalltag. Zur inneren Revolutionierung der Wilhelminischen Gesellschaft“; in: Wolfgang Michalka (Hrsg.), *Der Erste Weltkrieg*, München 1994, S. 603–621, както и Roger Chickering, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München 2002, S. 117 ff.
- ⁹ Kolko, *Das Jahrhundert der Kriege* (вж. бел. 8), S. 107.
- ¹⁰ За пълзящото разложение на войските, както и за открития бунт на отделни войскове части вж. John Kegan, *Der Erste Weltkrieg. Eine europäische Tragödie*, Reinbek bei Hamburg 2000, S. 429–515; Marc Ferro, *Der Große Krieg 1914–1918*, Frankfurt am Main 1988, S. 312–327, както и Kolko, *Das Jahrhundert der Kriege* (вж. бел. 8), S. 138 ff.
- ¹¹ Един от най-полезните трудове по този въпрос е Marc Bloch, *Die seltsame Niederlage: Frankreich 1940*, Frankfurt am Main 1992. Анализът на Блох завършва с напомнящото за „Признателност“ (*Bekennnisdenschrift*) на Клаузевиц от 1812 г. пожелание: „Бих желал, във всеки случай, да имаме още кръв за проливане, ако ще и да е кръвта на хора, които са ми скъпи (не говоря за своята, на която не държа толкова). Защото няма спасение, ако човек не даде някаква жертва и няма национална свобода, ако не е направил никакво усилие сам да я извоюва“ (S. 230 f.).
- ¹² Като изключим тоталитарните режими на националсоциалистическа Германия и на Съветския съюз, готовността за воюване на държавите, които са участвали в Първата световна война, е по-скоро ограничена – въпреки примера с Великобритания и САЩ, който няма да закъснее и сега. Всъщност и двете виждат възможност да открият втори фронт срещу Германия на запад, към което Сталин ги призовава непрекъснато, едва когато боеспособността на Вермахта е на изчезване и съюзническата авиация е в състояние да осигури неограничено надмощие във фронтовата зона.
- ¹³ Това, че на немската нападателна концепция противостои френска такава и че френската армия в Лотарингия и Елзас преминава в началото на август в широко замислена офанзива (която, наистина, много скоро завършва с тежко поражение), най-често се забравя в популярното представяне на Първата световна война; вж. по този въпрос Ferro, *Der Große Krieg* (вж. бел. 10), S. 137 ff.
- ¹⁴ Критическо разглеждане на стратегията на светкавична война може да се намери в Karl-Heinz Frieser, „Die deutschen Blitzkriege: operativer Triumph – strategische Tragödie“; in: Rolf-Dieter Müller

- und Hans-Erich Volkmann (Hrsg.), *Die Wehrmacht. Mythos und Realität*, München 1999, S. 182–196. Фризер отрича на светкавичната война качеството на стратегия и я свежда до „военно-тактически феномен“. Тук той се опира на своя анализ на така наречената западна кампания от 1940 г. (*Blitzkrieg-Legende. Der Westfeldzug 1940*, München 1995), в който представя като случайни военните събития през май-юни 1940 г. Но аргументацията на Фризер е основана на разтягане на понятието за стратегия и на една-единствена кампания. Сравнителното разглеждане на кампаниите от 1939 до 1942 г. би могло да доведе до друг резултат; вж. например Basil Henry Liddell Hart, *Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, Düsseldorf/Wien 1972, Bd. 1, S. 49 ff. Лидел Харт посочва подобни стратегически идеи във Великобритания, които обаче не са дали резултат.
- ¹⁵ Вж. Dilip Hiro, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*, New York 1991. В тази война от иранска страна за първи път бяха използвани с размах части от самоубийци, най-малкото деца, които бяха изпращани в иракските минни полета, за да пробият за следващите ги части пътеки между мините; вж. Christoph Reuter, *Mein Leben ist eine Waffe. Selbstmordattentäter – Psychogramm eines Phänomens*, München 2002, S. 58 ff.
 - ¹⁶ Отбранителната стратегия не е само френска идея: също и Чехословакия изгражда на западната си граница подобен пояс от укрепления, както и Холандия и Белгия на източните си граници и дори националсоциалистическа Германия най-напред създава така наречения Западен вал, а по-късно Атлантическия вал. Големите очаквания, свързани с последния от немска страна, са анализирани в Michael Salewski, „Die Abwehr der Invasion als Schlüssel zum 'Endsieg'?“; in: Müller/Volkmann (Hrsg.), *Die Wehrmacht* (вж. бел. 14), S. 210–223.
 - ¹⁷ От изобилната литература по въпроса тук ще посочим само Max Hastings, *Bomber Command*, London 1979, както и Richard Overly, *Die Wurzeln des Sieges. Warum die Alliierten den Zweiten Weltkrieg gewannen*, Stuttgart/München 2000, S. 136 ff.
 - ¹⁸ Бомбардирането на местата, обитавани от работници, цели повишаване на времето на отсъствия във фабриките или, като не се даде на фабричните работници да спят през нощта, да се увеличи бракът при производството на муниции. В един доклад на британския военновъздушен щаб от 1944 г. стратегическата директива на бомбената война е изразена в цифри: „За да изразим тези загуби на немците по друг начин, те са се лишили от 2 400 000 000 работни часа с цената на 116 500 тона хвърлени бомби, което означава, че на всеки тон хвърлени бомби съответстват 20 500 изгубени работни часа или малко повече от четвърт от времето, което е необ-

- ходимо за построяването на един самолет „Ланкастър“. [...] Това означава, че един „Ланкастър“ трябва да достигне някой немски град само веднъж, за да оправдае собствените си производствени разходи, така че всеки следващ полет дава чиста печалба.“ Цит. По Peter Englund, *Menschheit am Nullpunkt. Aus dem Abgrund des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart 2001, S. 203 f.
- ¹⁹ Немското Луфтвафе, дори само поради липсата на тежки бомбардировачи с далечен обсерг, никога не е било в състояние да води стратегическа бомбена война. Така нареченото бомбено сражение над Англия се води с друга стратегическа цел. Напротив, иначе стоят нещата с ракетните нападения срещу Лондон в по-късна фаза на войната.
- ²⁰ Вж. по този въпрос Daniel Eisermann, „Bomben für den Frieden? Die militärische Diplomatie der Nato und die Durchsetzung einer Friedensordnung im ehemaligen Jugoslawien“; in: Rüdiger Voigt (Hrsg.), *Krieg – Instrument der Politik? Bewaffnete Konflikte im Übergang vom 20. zum 21. Jahrhundert*, Baden-Baden 2002, S. 131–159, тук особено S. 151 f.
- ²¹ Вж. по този въпрос Michael Ignatieff, *Virtueller Krieg. Kosovo und die Folgen*, Hamburg 2002, особено S. 147 ff.
- ²² Съответни цифрови данни могат да се намерят в Klaus Jürgen Gantzel, „Über die Kriege nach dem Zweiten Weltkrieg“; in: Bernd Wegner (Hrsg.), *Wie Kriege entstehen. Zum historischen Hintergrund von Staatenkonflikten*, Pardeborn 2000, S. 299–318, особено S. 302 ff.
- ²³ За битката при Омдурман вж. Victor G. Kiernan, *European Empires from Conquest to Collapse, 1815–1960*, Bungay, Suffolk 1982, S. 79 f.
- ²⁴ Вж. John Ellis, *The Social History of the Machine Gun*, Baltimore 1986.
- ²⁵ Последствията на този процес могат, както и преди, да се намерят най-ярко описани в John Keegan, *Die Schlacht*, München 1978, S. 241–338, особено S. 288.
- ²⁶ Вж. Martin van Creveld, *Die Zukunft des Krieges*, München 1998, S. 52 ff.
- ²⁷ Вж. глава 5.
- ²⁸ Вж. по този въпрос Ulrich Bartosch, *Weltinnenpolitik. Zur Theorie des Friedens von Carl Friedrich von Weizsäcker*, Berlin 1995, особено S. 238 ff.
- ²⁹ Jürgen Habermas, „Bestialität und Humanität“; in: Reinhard Merkel (Hrsg.), *Der Kosovo-Krieg und das Völkerrecht*, Frankfurt am Main 2000, S. 51–65, тук S. 61.
- ³⁰ Noam Chomsky, *War against People. Menschenrechte und Schurkenstaaten*, Hamburg und Wien 2001, особено S. 108–130.
- ³¹ Ulrich Beck, „Über den postnationalen Krieg“; in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 8/99, S. 108–130.

- ³² Ibid., S. 987. Парафраза от Клаузевиц за войната като „продължение на морала с други средства“ очевидно е насочена срещу самата теория за войната на Клаузевиц, чиято валидност трябва да бъде ограничена до това, което Бек кръщава *първата модерност*: онази епоха, в която е важен принципът „Международното право стои над човешките права“. При *втората модерност*, когато стават обичайни постнационални войни, важи, напротив, принципът „Човешките права стоят над международното право“. „Тази война е постнационална, защото не се води нито в името на националния интерес – продължение на политиката с други средства, – нито може да се разбере чрез стари съперничества на повече или по-малко враждебни национални държави“ (ibid., S. 984).
- ³³ Следващите размишления в голяма степен следват модела, развит от Филип Геншел и Клаус Шлихте, за идеалнотипичното протичане на гражданските войни; вж. Philipp Genschel/Klaus Schlichte, „Wenn Kriege chronisch werden: der Bürgerkrieg“; in: *Leviathan*, 25. Jg., 1997, Heft 4, S. 501–517. По този въпрос вж. също Heinrich-W. Krumwiede/Peter Waldmann (Hrsg.), *Bürgerkriege: Folgen und Regulierungsmöglichkeiten*, Baden-Baden 1998, както и François Jean, Jean-Christophe Rufin (Hrsg.), *Ökonomie der Bürgerkriege*, Hamburg 1999.
- ³⁴ Вж. глава 4.
- ³⁵ Вж. например Wolfgang Kersting, „Lassen sich Menschenrechte mit Gewalt zwischenstaatlich durchsetzen?“, както и Véronique Zanetti, „Menschenrechte und humanitäre Interventionspflicht“; и двете в: Gustav Gustenau (Hrsg.), *Humanitäre militärische Intervention zwischen Legalität und Legitimität*, Baden-Baden 2000, S. 59–92, както и 93–107.
- ³⁶ Вж. глава 2.
- ³⁷ Драматичните последици на държавното разпадане на Афганистан и помощта, оказана от талибаните и Ал Кайда на бунтовниците от съседните страни за дестабилизиране на централноазиатските републики, са описани убедително в Ahmed Rashid, *Heiliger Krieg am Hindukusch. Der Kampf um Macht und Glauben in Zentralasien*, München 2002, S. 176 ff.
- ³⁸ Острата критика от страна на Ноам Чомски срещу американската външна политика и открояващото се в нея понятие „измамнически държави“ (*rogue states*) се дължи не на последно място на тези отново и отново проявяващи се двойни стандарти; вж. особено Chomsky, *War against People* (вж. бел. 30), особено S. 24 ff.
- ³⁹ По този въпрос Armin A. Steinkamm, „Völkerrecht, humanitäre Intervention und Legitimation des Bundeswehr-Einsatzes“; in: Gustenau (Hrsg.), *Humanitäre militärische Intervention* (вж. бел. 35), S. 109–139; Hajo Schmidt., „‘Humanitäre Intervention’ nach dem

Kosovo-Krieg von 1999. Rechtsethische Reflexionen“; in Voigt (Hrsg.), *Krieg – Instrument der Politik?* (вж. бел. 20), S. 109–130.

⁴⁰ Вж. по този въпрос John R. MacArthur, *Die Schlacht der Lügen. Wie die USA den Golfkrieg verkauften*, München 1993, както и Mira Beham, *Kriegstrommeln. Medien, Krieg und Politik*, München 1996.

⁴¹ Отново и отново е наблюдавано, че тук обществото на САЩ напълно се различава от западноевропейските общества. Така Майкъл Хауърд в Michael Howard, *Die Erfindung des Friedens. Über den Krieg und die Ordnung der Welt*, Lüneburg 2001, S. 100, пише: „Освен това в американската популярна култура се е запазил военен ентусиазъм, който идва още от времето на Андрю Джексън.“ Но той веднага завършва със следната констатация: „Същевременно обаче, както във всички урбанизирани общества, има стъписване пред тежките загуби на войници и цивилни.“

⁴² Вж. Anne Nivat, *Mitten durch den Krieg. Ein Winter in Tschetschenien*, Zürich 2001, S. 117 ff.

⁴³ У нас дискусиата за немското участие в такива интервенции, която започна след обединението на Германия, и умножаващите се след него мисии на Бундесвера дават малко по-друга картина. Това обаче се дължи на спецификите на Германия.

⁴⁴ Вж. глава 4.

⁴⁵ Подробно по този въпрос в Ignatieff, *Virtueller Krieg* (вж. бел. 21), S. 147 ff.

⁴⁶ Това понятие може да се намери в Jürgen Osterhammel, „Kulturelle Grenzen in der Expansion Europas“; in: *Saeculum*, Bd. 46, 1995, S. 101–138, тук S. 109 ff.

Благодарности

В началото на работата върху тази книга стоят ред покаяния за доклади, посветени на изменението в характера на войните в края на XX в., с въпроси на хуманитарните и военните интервенции и накрая с предизвикателствата на международния тероризъм. От голяма полза ми бяха преди всичко въпросите, бележките и възраженията в края на тези доклади.

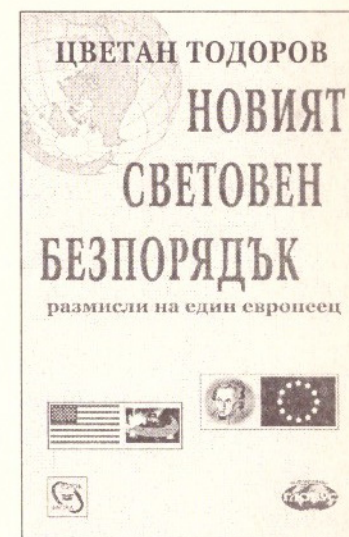
Така имах възможност постоянно да разширявам и уточнявам, да допълвам и коригирам първоначалните си размишления. При това за мен от особено значение бяха покаяния на Виенския институт за осигуряване на международен мир за една конференция в Райхенау/Ракс, на Дружеството Клаузевиц за берлинската му годишна сесия за 2001 г., за четвъртия Философикум в Лех, посветен на темата за войната, за годишния рапорт на швейцарските офицери-специалисти по международно право в Берн, на Службата за изследвания и упражнения на Бундесвера във Валдбрюл, на Терезианската военна академия във Винер Нойщат, на Академията за ръководни кадри на Бундесвера в Хамбург, както и на католическата военна епископия в Берлин. Не по-малко важни от дискусиите с тези, които се занимават с разглежданите въпроси професионално, бяха дебатите в края на доклади, организирани от фондациите „Ханс Зайдел“ и „Хайнрих Бьол“, но също и разговорите, които се получиха след доклади в Дарителското дружество Баден-Вюртемберг в Щутгарт и фондацията „Карл Фридрих фон Сименс“ в Мюнхен. По-нататък искам да спомена дискусиите със студенти и колеги след доклади и лекции в Университета на Билефелд, Свободния университет в Берлин, университета „Йохан Волфганг Гьоте“ във Франкфурт, както и Рупрехт-Карлс-университет в Хайделберг. Всички тези де-

бати и разговори – някои по-скоро в нагорещена атмосфера, други в по-спокоен тон – ми бяха безкрайно полезни. Моята благодарност към тези, които ме поканиха и приеха на тях.

На различни стадии на работата по ръкописа колеги и сътрудници от моята катедра „Теория на политиката“, както и от Берлинско-Бранденбургската академия на науките четяха части от текста, коментираха ги и оказваха по-нататъшна помощ с възражения и въпроси. По име бих искал да спомена Шефи Франке, Винфрид Шрьодер, Скади Краузе, М. А., д-р Ханс Грюнбергер, д-р Гералд Хубман, д-р Клаус Шлихте и особено д-р Карстен Фишер. Без тяхното интелектуално съпътствие книгата нямаше да се появи в настоящата си форма. Наистина аз не навсякъде съм следвал предупрежденията и ограниченията, които ми бяха отправени в бележки в полето на ръкописа и писма, така че в този случай важи без задръжки това, което иначе често се казва само про форма: че всички заблуждения и грешки, каквито без съмнение ще се намерят, са единствено за моя сметка.

Както винаги през последните години Карина Хофман преписваше моите ръкописни чернови, вмъкваше допълнения, заличаваше задраскани пасажии и при всичко това запазваше прегледността. Бернд Кльокенер беше такъв редактор, какъвто човек винаги иска, а рядко получава: внимателният му прочит, предложенията му за езиковото изглаждане на текста и стимулът, който ми даде понякога да забравям специалната терминология на социалните науки също ми оказваха голяма помощ. Но най-важна за мен беше съпругата ми д-р Марина Мюнклер, с която непрестанно наново обсъждахме основните проблеми на книгата и която точно в заключителната фаза на работата беше незаменима читателка на текста и спътничка на мисълта ми. Като благодарност книгата е посветена на нея.

ТЪРСЕТЕ

Херфрид Мюнклер
НОВИТЕ ВОЙНИ

Немска, първо издание

Превод **Константин Янакиев**
Светлана Янакиева

Коректор **Людмила Петрова**
Компютърна обработка **Румяна Величкова**
Художник на корицата **Емил Трайков**

формат **16/60/90**
обем **15.25 п. к.**

дадена за печат **април 2006**
излязла от печат **април 2006**

Предпечат и печат **Изток-Запад**

1124 София, ул. Н. В. Гогол № 5
тел.: (02) 944 73 80, тел./факс: (02) 946 35 21
e-mail: iztok_zapad@mail.bg
iztok_zapad@abv.bg

www.iztok.net

Епохата на междудържавните войни очевидно завършва. Но войната по никакъв начин не е изчезнала, тя само е променила формите си на проява. В новите войни главната роля играят вече не държави, а военни властелини, наемници и терористи. Насилието се насочва преди всичко към цивилното население; небостъргачи се превръщат в бойни полета, телевизионни образи – в оръжия. Херфрид Мюнклер изяснява последиците на това развитие. Той показва как с изчезването на класическите сражения и фронтови линии също и разграничение то между мир и война е станало крехко: там, където държавите вече не притежават монопола върху военната сила, на мястото на сключването на мир идва един мъчителен, постоянно застрашен от крах мирен процес. Може ли да се спре „приватизирането“ на насилието? И как могат да бъдат посрещнати специфичните опасности, които идват от новите войни?

Класическата война на държавата изглежда е станала исторически отмиращ модел. Държавите са се оттеглили като монополисти на използването на сила. Но какво е дошло на тяхно място? И с какво се отличават новите войни? *Този въпрос доби значителна политическа актуалност преди всичко във връзка с противопоставянето на най-новите форми на международния тероризъм. Какво трябва да се означава като война и какво – не, поне от 11-и септември 2001 г. вече не е въпрос за разглеждане само в академичната общност, а е въпрос на вземане на решение с евентуално съществено значение за световната политика.*

Херфрид Мюнклер

Тази книга е издадена в рамките на Проект „Преводи“ при Фондация „Следваща страница“, с финансовата подкрепа на Българо-Германско дружество за сътрудничество при Федерална Република Германия и Институт „Отворено Общество“ – Будапеща.

Deutsche Gesellschaft für
Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH

Bundesministerium für
wirtschaftliche Zusammenarbeit
und Entwicklung

8 лв.

0143 0244
800